

ISSN 2585-7738

Zakladateľ:

Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania
European institute of further education
Zat'ko Jozef,
Dr.h.c. mult. JUDr. Honor. Prof.
mult., Prezident EIDV, Slovensko

Hlavný redaktor:

Porada Viktor,
Prof. JUDr. Ing. DrSc. Honor. Prof.
Mult., Česká republika

www.eidv.eu

www.european-science.sk

Index Copernikus

Editorial Adresa kancelárie:

Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania
Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska
Slovensko

Telefón: +421 905 450 765
E-mail: europska.veda@eidv.eu

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Bankové spojenie

Československá obchodná banka, a.s.
Pobočka M.R. Štefánika 19
940 01 Nové Zámky

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

Všetky práva sú vyhradené. Úplné alebo čiastočné použitie textov je povolené len so súhlasom autora textu a redakčnej rady. Za obsah materiálov, originality a autenticity zodpovedá autor. Redakcia nenesie zodpovednosť za autora príspevku.

Časopis vychádza dvakrát ročne s možnosťou mimoriadnych výtlačkov. Uzávierka čísel je k 31. máju a k 30. novembru. Vydáva odborné, vedecké príspevky, diskusné príspevky, pričom je rozdelený do viacerých sekcií. Prispievatelia sekcií môžu svoje publikácie písať v anglickom i v inom svetovom jazyku.

© Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania,
European institute of further education,
2017

EURÓPSKA VEDA

Vedecký časopis

EUROPEAN SCIENCE

Scientific journal

1/2017

Podhájska 2017

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA

EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Redakčná rada

Editorial Council

Zakladateľ:

European institute of further education

Zat'ko Jozef, Dr.h.c. mult. JUDr. Honor. Prof. mult., academ. MAK, Prezident EIDV, Slovakia

Founder:**Hlavný redaktor:**

Porada Viktor, DrSc., prof., Czech Republic

Editor in chief:**Zástupca hlavného redaktora:**

Petkov Sergey, Prof., DrSc., dr.h.c., honor. prof., academ. MKA, expert EEDA, Viceprezident EIDV, Slovakia

Associate and managing editor:**Vedecký sekretár:**

Armash Nadiia,
Chervyakova Olga

DrSc., expert EEDA, professor National Aviation University, Ukraina

Prof. DrSc., expert EEDA, European institute of further education, Slovakia

Scientific secretary:

Balashov Anatoly

Prof. DrSc., expert EEDA, European institute of further education, Slovakia

Bench Olga

Prof. PhD., Catholic University - Institute of Juraj Páleš in Levoča, Slovakia

Beschastnyy Victor

Prof. DrSc, rector Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ukraina

Bock Thomas

Prof. h.c.dr. Ing University Tokio, TU Muenchen, Germany

Chervyakova Olga

Prof. DrSc., expert EEDA, European institute of further education, Slovakia

Dadak Crasimir

Prof. Hollins University Virginia, USA

Hraško Juraj

Prof. dipl. Ing. DrSc., academ. SAV, Slovakia

Kostenko Oleksandr

Prof. DrSc., Head of the Criminal law, criminology and judicial system issues department, Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraina

Kostickiy Vasili

Prof. DrSc., Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraina, Ukraina

Marián Mesároš

Dr.h.c. prof.h.c. prof. Ing. DrSc. MBA LL.M. The University of Security Management in Košice, Slovakia

Lazarenko Dmitry

Prof. DrSc., Donbasky state educational institution, Ukraina

Mamojka Mojmir

Prof. JUDr. CSc., Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia

Moroz Liydmila

Prof. DrSc., Odessa University, Ukraina

Navickas Valentinas

Prof. DrSc. Kaunas University of Technology, Lithuania

Petkov Valery

Prof. DrSc., Department of Theory of State and Law of the Eastern European University of Economics and Management, Ukraina

Prisiaznuik Ivan

PhD. Honor. Prof., National academy of the public prosecutor's office of Ukraina, Ukraina

Rodchenko Larysa

Prof. DrSc., expert EEDA, European institute of further education, Slovakia

Sharashenidze Anzor

Prof. Tbilisi University named after David Agmashenebeli, Tbilisi, Georgia

Shmygol Nadiia

Prof. DrSc., Zaporizhzhya National University, Ukraina

Skibniewski Miroslaw

Prof. University of Maryland, College Park, USA

Sobol Evgen

Prof. DrSc., Kirovohrad V.Vynnychenko State Pedagogical Universiti, Ukraina

Sopilko Irina

Doc. DrSc., Institute of Law in National Aviation University, Ukraina

Stratonov Vasyl

Prof. DrSc., Kherson state university, Ukraina

Ulyanchenko Oleksandr

Prof. DrSc., V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University, Ukraina

Vovk Viktoria

Prof. DrSc., European institute of further education, Slovakia

Yankovska Larisa

Prof. DrSc., Lviv University of Business and Law, Ukraina

Správy		Our affairs
Príhovor zakladateľa <i>Jozef Zaťko</i>	Appeal of the founder of the journal to the scientific community <i>Jozef Zaťko</i>	5
Реформування національного законодавства в світлі євроінтеграції України	Reformovať vnútroštátne právne predpisy pri integrácii Ukrajiny	6
Európska integrácia – 2017	European Integration - 2017	10
Представництво EIDV на IV засіданні Парламентсько-громадської платформи	EIDV Representation at the 4th Session of the Parliamentary and Public Platform	10
Експерти EIDV взяли участь у Всеукраїнському форумі ААУ з публічного права	EIDV experts took part in the All-Ukrainian AAU Public Law Forum	11
Prezentácia kolektívne monografie "Ludská bezpečnosť v kontexte globalizácie: súčasná právna paradigma"	Presentation of the collective monograph "Human security in the context of globalization: the current legal paradigm"	12
Bezpečnosť		Security
Становление информационного общества и информационные угрозы в сети Интернет <i>Сопилко Ирина</i>	Formation of the information society and information infrastructures in the Internet network <i>Sopilko Irina</i>	13
Technológie		Technologies
Porous silicon solar cells as a component of an artificial retina of the eye <i>Sergii Khrypko</i> <i>Olga Khrypko</i>	Porous silicon solar cells as a component of an artificial retina of the eye <i>Sergii Khrypko</i> <i>Olga Khrypko</i>	20
Kriminológia		Criminology
Виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: проблеми інституційно-правового механізму реалізації <i>Крикушенко Олександр</i>	Execution and serving of criminal penalties in the form of deprivation of liberty: problems of institutional and legal mechanism of restitution <i>Krikushenko Alexander</i>	24
Влияние на осужденных с целью дальнейшей социализации <i>Петков Валерий</i> <i>Шарашенидзе Лаша</i>	Influence on convicts for the purpose of further socialization <i>Petkov Valery</i> <i>Sharashenidze Lasha</i>	33
Právo		Law
Щодо окремих питань правового регулювання відповідальності посадових (службових) осіб Державної фіскальної служби України за вчинені податкові правопорушення <i>Золотарьова Марія</i> <i>Теличко Оксана</i>	On certain issues of legal regulation of the responsibility of officials (servicemen) of the State Fiscal Service of Ukraine for tax violations committed <i>Zolotareva Mariy</i> <i>Telichko Oksana</i>	42
До питання застосування фінансових, економічних, штрафних санкцій за порушення у сфері господарювання <i>Дураєва Наталія</i>	On the issue of financial, economic fines for violations in the sphere of management <i>Duraieva Nataly</i>	46

Pedagogika		Pedagogics
Зміст навчальної дисципліни «Конституційне право України»: вдосконалення у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір <i>Рябовол Лілія</i>	Contents of the discipline «Constitutional Law of Ukraine»: features and improvements in the context of entering national higher legal education in European educational space <i>Riabovol Liliy</i>	52
Формування громадянськості учнів старшої школи у полікультурному регіоні: теоретико-методологічний аспект <i>Богомолова Наталя</i>	Formation of citizenship of high school students in a multicultural region: the theoretical and methodological aspect <i>Bogomolova Natalia</i>	57
Sociológia		Sociology
Загальні аспекти соціально-психологічної адаптації інвалідів в соціумі <i>Соболь Євген</i>	General aspects of social psychological adaptation of person with a disability in society <i>Sobol Evgen</i>	62
Filozofia		Philosophy
Особливості впливу феномену протополітичного на сучасну сферу міжнародних відносин <i>Харченко Юлія</i>	Features influence the phenomenon of protopolitical on contemporary international relations <i>Kharchenko Julia</i>	66
Psychológia		Psychology
Психологія професіоналізму сучасної особистості <i>Бочелюк Віталій</i>	Psychology of professionalism of modern personality <i>Bochelyuk Vitaly</i>	73
Politológia		Political science
Явление политической коррупции в современном государстве <i>Армаш Надежда</i>	The phenomenon of political corruption in the contemporary state <i>Armash Nadiia</i>	78
História		History
Прародина славян <i>Петков Сергей</i>	The ancestral home of the Slavs <i>Petkov Sergey</i>	82
Професор Михайло Драгоманов и България <i>Никола Караиванов</i>	Professor Mihailo Dragomanov and Bulgaria <i>Nikola Karaivanov</i>	108
Pre autorov		For authors
		118

Vážená vedecká komunita!

V dnešnej dobe je zrejmý fakt, že bez spoločného úsilia vedcov z rôznych krajín, je nemožné si predstaviť budúcnosť ľudskej civilizácie. Rôzne javy vyskytujúce sa v modernej spoločnosti si vyžadujú integrovaný, interdisciplinárny prístup k štúdiu. To je dôvod prečo Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania - EIDV zjednotil úsilie vedcov z rôznych odborov na komplexné pokrytie výzvy a úspechy vedeckého myslenia.

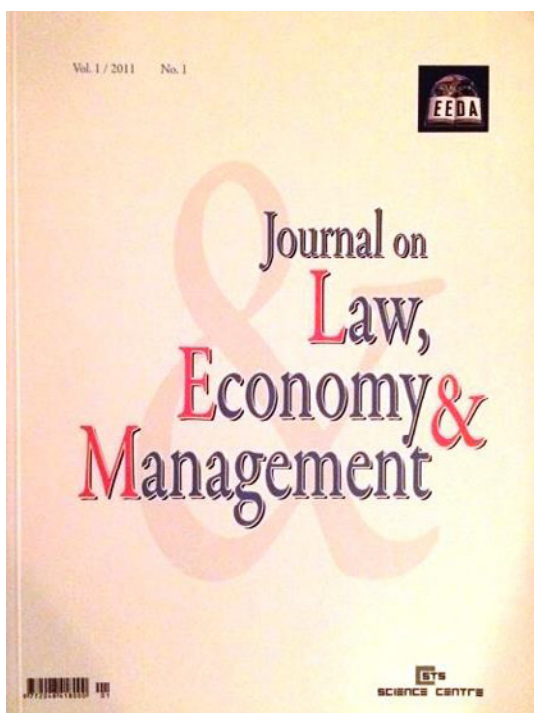
Vedecká publikácia EURÓPSKA VEDA je pokračovaním časopisu *Law, Economy, Management*, ktorý vydávala Východoeurópska agentúra pre rozvoj n.o. Podhájska. Dúfajme, že diskusia, ktorá bola vedená na stránkach *L, E & M* bude pokračovať vo vedeckom časopise EURÓPSKA VEDA a príspevky budú hodnotené vedeckou komunitou veľmi pozitívne.

Jozef Zafko

Dr.h.c. mult. JUDr. Honor. Prof. mult., Prezident EIDV

Dear science community!

Nowadays, it is obvious that without the joint efforts of scientists from different countries, it is impossible to imagine the future of human civilization. Different phenomena occurring in modern society require an integrated, interdisciplinary approach to study. This is why the European Institute for Further Education - EIDV has united the efforts of scientists from various disciplines to meet the challenges and achievements of scientific thinking.

The scientific journal "EUROPEAN SCIENCE" highlights the results of scientific work with the major problems of society in the context of globalization, the best European practices on topical issues of our time.

The scientific journal "EUROPEAN SCIENCE" is a continuation the extended version of the scientific journal "Low, Economy, Management", published by the East European Development Agency n.o. Podhájska.

The edition is intended for representatives of science and education, state authority and local self-government, civil society organizations and all who are interested in forming an effective system of education with European practices and national priorities.

Reformovať vnútroštátne právne predpisy pri integrácii Ukrajiny

Реформування національного законодавства в світлі євроінтеграції України

Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania – EIDV v spolupráci s Ústavom práva a doktorandského štúdia v Ukrajine a Ústavom práva Národnej leteckej univerzity v Kyjeve dňa 25.05.2017 usporiadali okrúhly stôl na Ministerstve spravodlivosti Ukrajiny.

Účasť na okrúhlym stole prijali minister spravodlivosti Ukrajiny Pavel Petrenko; Poslanci Yuri Buglak, Igor Lapin; akademici Akadémie právnej vedy Ukrajiny Jurij Shemshuchenko, Natalya Onishchenko, Nikolaj Inshin, ako aj riaditelia ústavov Katerina Chizhmar, Irina Potrubia, Jevgenij Baras, Valentin Galunko, zástupcovia európskych nadácií, akademickí pracovníci a vedúci štátnych organizácií.

Prezident EIDV zo Slovenska Jozef Začko vo svojom prejave zdôraznil, že je potrebný rozvoj vzdelávania a Ukrajina bude uznaná, ako európska krajina, ktorá má veľký potenciál, možnosti a odborníkov z rôznych odvetví.

U okrúhleho stola, za významný prínos k rozvoju právnej vedy boli odmenení diplomami hosťujúcich profesorov EIDV – doktor práv Katherine Chizhmar a doktor práv Dmitrij Zhuravlev.

Okrúhly stôl na Ministerstve spravodlivosti Ukrajiny

25. mája 2017 r. v Ministerstve justície Ukrajiny відбулося засідання круглого столу на тему «Реформування національного законодавства в світлі євроінтеграції України».

З вітальним словом do присутніх звернувся Міністр юстиції України Петренко Павло Дмитрович.

People's Deputy Yuriy Buglak

Narodný deputat Юрій Буглак зазначив, що сьогодні Верховна Рада України в своїй діяльності постійно опирається на досвід вчених, аналізує досвід державних і недержавних установ.

На його думку, постійна взаємодія народних депутатів з інститутами громадянського суспільства дозволяє приймати ефективні рішення.

Свої думки висловили директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України Шемшученко Юрій Сергійович, директор Інституту законодавства Верховної Ради України Копиленко Олександр Любимович, постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України Селіванов Анатолій Олександрович, народні депутати України: Ігор Лапін та Юрій Буглак, представники органів виконавчої влади, судді, адвокати та науковці.

Organizátori okrúhleho stola

Учасники зазначили, що наразі Україна перебуває у такому зовнішньо- та внутрішньополітичному стані, але свідомі громадяни повинні і можуть консолідувати свої зусилля для блага країни та українського народу.

Організаторами заходу стали Інститут права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України, Європейський інститут післядипломної освіти та Національний авіаційний університет.

Спікерами круглого столу виступили науковці та практики в різних сферах законодавства:

Інститут нотаріату в сучасних умовах євроінтеграції

Чижмарь Катерина

доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, директор Інституту права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України

Фундаментальна реорганізація економічних відносин, поява нових видів правочинів та збільшення їх кількості об'єктивно зумовили сучасне посилення ролі інституту нотаріату, унікальність, корисність та економічність якого полягає в тому, що нотаріат дозволяє забезпечувати правоохоронні функції, законність та правомірність юридичних дій учасників цивільного обігу за рахунок їх самих, без будь-яких витрат з боку держави. Вже давно потребує скасування поділу на державних та приватних нотаріусів. Мають бути вироблені чіткі та надійні механізми відповідальності нотаріусів за надання неякісних послуг.

Позитивний приклад інших країн — членів Міжнародного союзу латинського нотаріату має стати орієнтиром для України. нотаріуси об'єднуються у професійну організацію, незалежну від державної влади, завданнями якої є: представлення професії на різних рівнях; вирішення питання щодо добору, навчання та організації стажування нотаріальних кадрів, утворення та скасування нотаріальних офісів; розгляд спорів між самими нотаріусами; контроль за здійсненням нотаріальної діяльності.

Імплементация положень конвенцій МОП в національне законодавство України

Журавльов Дмитро

доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, голова Інституту теоретико-правових досліджень у сфері юстиції

Кодекс законів про працю – один з останніх оплотів радянської системи законодавства, що до сьогодні діє в незалежній Україні, поширюючи принципи управління та ідеології вже давно неіснуючої країни. Наразі маємо перспективи реформування трудового законодавства та законодавства соціального забезпечення. Формується новий погляд на відносини роботодавців з працівниками, впровадження європейських стандартів у сфері оплати праці та зайнятості населення.

Чи здатні новели трудового законодавства вивести на якісно новий рівень забезпечення трудових прав громадян? Що може запропонувати держава своїм громадянам як гарантію їх соціального забезпечення?

Реформування адміністративно-деліктного законодавства

Петков Сергій

доктор юридичних наук, професор, viceprezident Európsky inštitút ďalšieho vzdelávania, Slovenská republika

Так склалося, що відносини громадянина і держави переважно асоціюються із застосуванням примусу та відповідальності суто до громадянина. Таке розуміння нам дісталось у спадок від радянської системи і, наразі, законодавчо підтримується законом ще тієї епохи – Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Проте, сьогодні держава змінює свій вектор на людиноцентристський. Підвищується роль її сервісної функції. Адміністративний примус поступово зміщує свій акцент з громадянина

на представника держави. Як знайти оптимальний алгоритм відносин громадянина і держави? Що запропонувати громадянину для захисту від свавілля чиновників?

Адвокатура в світлі нових перетворень процесуального законодавства

Пашинський Микола

адвокат, член Правління Асоціації адвокатів України, керуючий партнер АО "Фортіс"

Реформа процесуального законодавства спричинила широку дискусію відносно впровадження адвокатської монополії на представництво в судах. Що це – гарантія якості захисту порушених прав чи, навпаки, порушення права вільного вибору захисника? Що може дати система безоплатної вторинної правової допомоги: гарантію захисту малозабезпеченим чи посягання на свободу адвокатської діяльності?

Чи можна чекати підвищення якості надання адвокатських послуг через зміни у порядку підготовки кадрів та механізмі адвокатського самоврядування?

Новий погляд на зміст та структуру публічної служби

Армаш Надія

доктор юридичних наук, доцент професор Національного авіаційного університету

Публічна служба – основна рушійна сила держави. Оновлений підхід до регулювання державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, встановлення статусу суддів, прокурорів та багатьох інших, потребує системного бачення. Чи можуть зміни, що відбуваються практично автономно один від

одного в окремих законах, забезпечити системність реформування публічної служби? Гарантувати її єдність?

Розробка і прийняття базового нормативно-правового акту здатні наблизити усі види публічної служби до єдиного стандарту, уникнувши дублювання та колізії.

Реформування процесуального законодавства: питання судової експертизи

Стародубов Ігор

кандидат юридичних наук, директор Департаменту судової експертизи та експертних досліджень у сфері інтелектуальної власності Державної судової адміністрації України Державне підприємство «Інформаційні судові системи»

Судова експертиза це один із суттєвих чинників відправлення об'єктивного і чесного правосуддя. Рух у напрямку розвитку приватного сектору експертних установ дозволить забезпечити конкуренцію серед експертів, що в свою чергу підвищить якість надання послуг експертами як щодо строків проведення експертизи, її повноти та обґрунтованості.

Як ефективно контролювати експертне забезпечення правосуддя? Що залежить від громадськості або професійної спільноти?

Економіку розвитку чи проїдання обере український народ (влада) на шляху до ЄС? Чинники законотворчості

Галуцько Валентин

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Український народ є одним із самих освічених і працелюбних в Європі. Однак живе найбідніше в Європі. Щоб це виправити, треба створити

умови для започаткування і розвитку виробничого експортно-орієнтованого бізнесу. Із-за зобов'язань перед міжнародними кредиторами, прийняти ліберальне бізнес законодавство не можливо. Треба визначати пріоритети. На думку автора, територіями пріоритетного бізнес розвитку мають стати малі виробничі бізнес парки при добровільно об'єднаних територіальних громадах. Підприємства яких мають засновуватися за рахунок приватних коштів громадян України та діаспори, а розвиватися за рахунок кредитних банківських коштів під державні гарантії.

Плюси і мінуси новелізації Кодексу адміністративного судочинства України

Бояринцева Марина

кандидат юридичних наук, суддя Окружного адміністративного суду м. Києва

Адміністративне судочинство покликано захистити в першу чергу особу, яка не є суб'єктом владних повноважень від порушень її прав та законних інтересів державою. Це зобов'язує законодавця до виваженого підходу у формулюванні процесуальних положень Кодексу адміністративного судочинства України.

Чи сприяє цьому спрощене позовне провадження? Введення поняття «малозначної справи»? Чи оптимізує роботу суду та полегшить доступ до правосуддя введення єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд»?

Досвід судово-експертної діяльності в країнах Європи

Рувін Олександр

доктор юридичних наук, директор Київського науково-дослідного інституту судових експертиз

Процес інтеграції експертних можливостей і ресурсів, обмін досвідом роботи, сприяє розвитку сучасної науково-технічної думки, спільному пошуку шляхів вирішення проблемних питань криміналістики і судової експертизи, координації взаємодії в проведенні наукових досліджень у галузі криміналістики і судової експертизи. У контексті окреслених питань однією з найбільших міжнародних судово-експертних організацій світу вважається Європейська мережа судово-експертних установ ENFSI, офіційним учасником якої нині є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Що саме означає для України діяльність інституту в рамках Європейської мережі судово-експертних установ ?

Чи реальним є здійснення належного контролю за дотриманням якості проведення судових експертиз відповідно до міжнародних вимог? Які зміни чекають експертну діяльність найближчим часом?

Реформування житлового законодавства – вимоги часу

Комнатний Сергій

кандидат педагогічних наук, голова Правління Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву»

Загальний аналіз нормативно-правової бази щодо забезпечення молоді житлом виявляє у посиленні патронату держави над цим питанням. Основна проблематика реалізації державних житлових програм полягає у відсутності їх належного бюджетного фінансування та чіткого алгоритму надання допомоги соціально вразливим верствам населення. Проте, будь-які ініціативи щодо змін в законодавство потребують дуже уважного ставлення до себе, оскільки окрім спрощення має залишатися дієвий контроль з боку держави за всіма процесами, що мають суспільно-важливе значення. Наразі, потребує пильної уваги питання створення дієвих програм забезпечення житлом внутрішньо-переміщених осіб.

На сьогодні актуальним є питання запровадження інституту орендного житла. Вкрай важливим є напрацювання механізмів, що необхідні для його формування з урахуванням досвіду іноземних країн, які вже пройшли відповідний шлях запровадження такого мезанізму.

Реформування судово-експертної системи в Україні

Головченко Людмила

кандидат юридичних наук, заступник директора Інституту права та післядипломної освіти Міністерства юстиції України

Система функціонування державних спеціалізованих установ судових експертиз на сьогодні не відповідає європейським

стандартам управління та організації праці експертів і потребує нагального реформування.

За останні десять років робились непоодинокі спроби щодо підготовки проектів змін до законодавства в галузі судової експертизи. Проте, жодного разу не розроблялось концептуального підходу щодо створення правових, економічних, організаційних та матеріально-технічних передумов для формування сучасної моделі незалежної системи судово-експертного забезпечення судочинства, яка б відповідала аналогічним прогресивним інститутам держав Європейського союзу та нормам міжнародного права.

Чи можливе реформування системи державних судово-експертних установ без комплексного підходу у вирішенні окреслених питань? Які першочергові кроки необхідно зробити для наближення управління діяльністю експертних установ до аналогічних інститутів Європейських країн?

Еурóпска інтеграція – 2017

Дня 15-16.5.2017 Еурóпський інститут дáлшого вzdелáвання Подháјска в сполураці с Ївóвскоу унiверзитóу бизнiсу а прáва Ївóв оргáнiзовали

European Integration – 2017

pravidelnú vedecko-praktickú konferenciu venovanú európskej integrácii.

Konferencie sa zúčastnili poprední vedeckí profesori z Ukrajiny, Slovenska, Českej republiky a Poľska. Počas konferencie, prezident EIDV Jozef Zaťko odovzdal diplomy čestných profesorov EIDV: poslankyni parlamentu Ukrajiny Oksane Bilozir, rektorce Ľvovskej Univerzity biznisu a práva Larise Yankovskej, viceprezidentovi EIDV Sergeyovi Petkovovi, dekanovi Ekonomickej fakulty Donbass Pedagogický univerzity Dmitrij Lazarenkovi a Lubomírovi Sopilnykovi z Ľvovskej Univerzity biznisu a práva.

Представництво EIDV на IV засіданні Парламентсько-громадської платформи

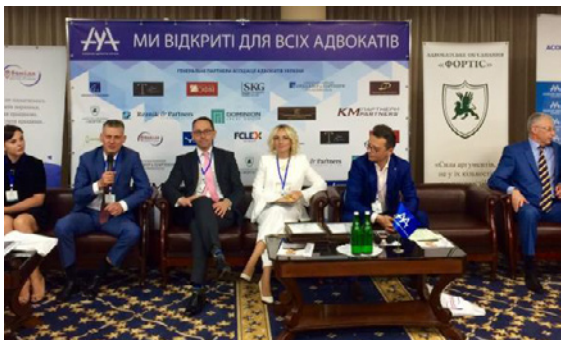
EIDV Representation at the 4th Session of the Parliamentary and Public Platform

15 червня 2017 року на запрошення радника із зв'язків з Парламентом і громадянським суспільством Консультативної Місії Європейського Союзу Алана СКУРБАТІ експерти EIDV Сергій ПЕТКОВ та Надія АРМАШ взяли участь у IV Засіданні парламентсько-громадської платформи, яка щорічно проходить під егідою Консультативної місії Європейського союзу (EUAM) з реформи сектору цивільної безпеки та Координатора проектів в Україні Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЕ).

Тематикою зустрічі цього разу було обрано виклики та можливості підвищення ефективності кримінальних розслідувань в Україні.

Експерти EIDV взяли участь у Всеукраїнському форумі ААУ з публічного права

Експерти EIDV взяли участь у Всеукраїнському форумі Асоціації адвокатів України з публічного права. Під час свого виступу доктор наук Надія Армаш презентувала підготовлений юристами науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. Доктор наук Сергій Петков визначив можливі напрями щодо вдосконалення законодавства з юридичної відповідальності у відповідності зі світовими стандартами та надбаннями вітчизняної науки.

Надія Армаш наголосила на тому, що нині українське законодавство потребує кардинального реформування. Нагадавши, що відповідно до анонсованих міністром юстиції Павлом Петренком реформ, протягом 3 років мають бути скасовані всі нормативні акти прийняті у часи, коли Україна входила до складу Радянського Союзу, а отже, нагально необхідно розробити новітні нормативні акти, які відповідають вимогам сьогодення.

Зокрема на думку вченого слід забезпечити поетапну декриміналізацію українського законодавства, та відмовитись від надуманих термінологічних викрутасів, коли до загально прийнятих термінів додаються прикметники,

EIDV experts took part in the All-Ukrainian AAU Public Law Forum

які начебто посилюють значення іменника, а насправді викривлюють сутність явища.

Так, поява терміну "кримінальний проступок", створення закону України "Про кримінальні проступки", перенос до цього закону складів проступків проти громадського порядку, є нічим іншим, як криміналізацією відповідальності за вчинення правопорушень.

Сергій Петков анонсував пропозиції, щодо рекодифікації КУАП та створення на основі його процедурної частини Кодексу проваджень щодо проступків, з трьох частин: Загальна частина – поняття проступків, Особлива частина – провадження у справах про проступки, Спеціальна частина – провадження під час запровадження спеціальних режимів.

Він підкреслив, що кодекси які регулюють відповідальність у відповідні суспільно-економічні галузі потребують вдосконалення. З суто декларативних документів ці нормативні акти повинні стати справжніми регуляторами правовідносин у відповідних сферах. За прикладом Митного кодексу (2002 р., 2012 р.) такі закони повинні містити в собі як правила поведінки так і відповідальність за їх порушення. Для цього необхідно провести трансфер норм з інших актів, в тому числі з КУАП норм до базових кодексів: Земельного кодексу України (2002 р.), Кодексу законів про працю України (1971 р.), Повітряного кодексу України (2011 р.) та інших.

Окрім цього експерт наголосив на потребі суспільства у кодифікації норм, щодо громадського порядку – Кодекс громадського порядку, щодо охорони здоров'я населення – Медичного кодексу, та інших нормативних актів, вкрай актуальних для регулювання суспільно-економічних відносин.

Prezentácia kolektívne monografie "Ľudská bezpečnosť v kontexte globalizácie: súčasná právna paradigma"

26. mája 2017 v pedagogickom a vedeckom právnom inštitúte National University letectvo prebehla prezentácia anglickej kolektívnej monografie publikovanej v Slovenskej republike.

Jednou z hlavných úloh reformy ukrajinskej vedy je vytvoriť podmienky pre jej harmonickú integráciu do európskeho a celosvetového výskumného priestoru. Preto vzdelávací a výskumný ústav National University letectva neustále pracuje na diverzifikácii foriem spolupráce s európskymi inštitúciami, podporuje účasť svojich vedcov do medzinárodných projektov a iniciatív.

Pre veľký vedecký záujem bezpečnostných výskumníkov výzva Ústav anglické vydanie kolektívnej knihy "Ľudské bezpečnosti v súvislosti s globalizáciou: Súčasná právna paradigmy" v rámci všeobecného redakcii doktor práv Irina orgánu.

Presentation of the collective monograph "Human security in the context of globalization: the current legal paradigm"

Prezentácia monografie, ktorá bola spracovaná na základe pomoci Jozefa Zaťka - prezidenta Európskeho inštitútu ďalšieho vzdelávania Podhájska.

EURÓPSKY INŠTITÚT DALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Стажування в Європі

EIDV спільно з виробничими комплексами провідних установ Європи забезпечує стажування фахівців різних профілів – науковців, викладачів, державних службовців тощо.

EIDV надає можливість проходження короткотермінового та довготермінового стажування.

В листі укажіть напрям стажування, необхідність отримання сертифікату, додатку з дисциплінами.

В листі укажіть спеціальність та освітній ступінь який прагнете здобути.

EIDV – Ваш європейський партнер

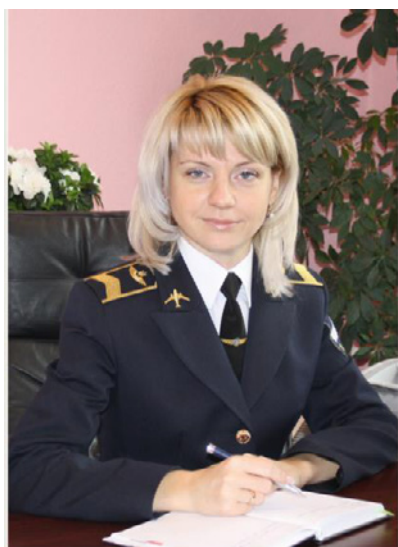

Formation of the information society and information infrastructures in the Internet network

Sopilko Irina

Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Scientific Law Institute, National Aviation University, Kyiv

Становление информационного общества и информационные угрозы в сети Интернет

Сопилко Ирина

доктор юридических наук, профессор, директор Учебно-научного Юридического института, Национальный авиационный университет, г. Киев

УДК 340. 342.951

Summary

It was set in research, that with appearance and becoming of the Internet as to the certain network, appeared and new group of the rights related to their use in a network the Internet, however the mechanism of protection of informative rights for citizens is absent from Illegal actions of the third persons. It is underlined in the article, that perfection of activity of basic state institutes software is needed, organizations and enterprises on warning of informative threats. The new type of threats related is distinguished to Internet, namely risk related to defence of objects of copyright in a network the Internet, requiring of the proper reacting of the state and directions of improving the protection of authorial rights are analysed in a network the Internet.

Keywords: informative safety, society, informative politics, intellectual property

Постановка проблемы

Необходимость становления информационного общества и полноценного вхождения в мировое информационное пространство признана на государственном уровне и является приоритетом государственной информационной политики Украины на современном этапе создания государства. Интерес к тематике объясняется ростом возможностей информационных сетей влиять на базовые институты государства и общества, такие как суверенитет, безопасность, права человека, интеллектуальная собственность, и тому подобное.

Развитие информационного общества не только открывает огромные возможности, но одновременно порождает очень серьезные проблемы, в частности «своего решения требуют такие проблемы в сфере создания, распространения и использования информации как: формирование правовых условий для обеспечения плюрализма, прозрачности и беспристрастности деятельности СМИ; нормирование деятельности по распространению информации в сети Интернет; совершенствование защиты интеллектуальной собственности в условиях распространения Интернет-технологий; совершенствование правовых требований по соблюдению журналистами профессиональных этических стандартов; согласованность терминологии в информационном законодательстве и т.д.» [2].

Особенность современного развития общественных отношений в Украине заключается в том, что становление украинской государственности происходит параллельно, в условиях провозглашения курса на интеграцию в Европейский Союз, что способствует системному реформированию всех отраслей права в соответствии с законодательством ЕС. Однако, при реализации европейских планов возникает ряд вопросов по совершенствованию

правового регулирования информационных отношений, в том числе, например, существуют вопросы развития массивов открытых данных органов государственной власти, ведь открытие данных меняет подходы к государственному управлению и стратегическому развитию Украины, вопрос о системе открытых данных органов местного самоуправления, вопросы коллизий по защите данных от противоправных посягательств, вопрос электронного управления, прочее.

Права человека лежат в основе всех общественных трансформаций, а не является чем-то производным или второстепенным при осуществлении соответствующих преобразований. Особое место в системе этих реформ принадлежит праву на информацию, так как именно его реальное воплощение и обеспечение в государстве способствует принципиальному пересмотру отношений между органами государственной власти с конкретным человеком. Особенно остро стоит вопрос реализации и защите персональных данных и других информационных прав человека, совершаемых в Интернете и их соблюдение. Следует признать, что появилась новая группа прав, связанных с их использованием в сети Интернет. Соответственно, новая категория еще требует как научных обоснований, так и правового

регулирования указанных прав и закрепления соответствующего статуса. Поэтому, среди специалистов в сфере информационного права за последние годы активно вырос интерес к тематике информационного общества, информационных сетей, информационных прав и, соответственно, основных направлений становления информационного общества в Украине и преодоления информационных угроз, связанных с Интернетом, социальными сетями, использованием других ресурсов.

Отдельные аспекты проблематики формирования информационного общества в той или иной степени исследовались в научных трудах таких отечественных ученых, как: И.В. Аристова, В.Ю. Баскакова, В.Д. Гавловского, М.В. Гуцалюка, Г.А. Калюжного, И.А. Кисарец, В.А. Липкана, А.В. Логинова, Е.А. Макаренко, Ю.Е. Максименко, А.И. Марущака, П.Е. Матвиенко, А.В. Чуприна, В.С. Цимбалюка, М.Я. Швеца, Т.А. Шевцова, А.В. Шепеты и других. Однако, несмотря на то, что теория информационного общества является определенным образом достаточно разработанной и представленной различными концепциями, правовое измерение до сих пор остается не разработанным, что обуславливает необходимость в его тщательном исследовании. Стоит отметить, что важны наработки международных экспертов в данной сфере, среди которых Barry M. Leiner, Vinton G. Cerf, David D. Clark, Robert E. Kahn, Leonard Kleinrock, Daniel C. Lynch, Jon Postel, Larry G. Roberts, Stephen Wolf, ведь для реагирования на информационные вызовы и кибербезопасность необходимые глобальные связи и международные стандарты, правила и законодательство.

Современный мир претерпевает коренные изменения, касающиеся не только трансформации парадигмальных научных постулатов, но и онтологической структуризации по новым аксиологическими критериям. Онтологичность информатизации уже не требует своего аксиоматического доказательства и воспринимается как данность, но вопрос гносеологии и аксиологии в своем органическом единстве довольно редко становится объектом научного анализа. В связи с этим концепция информационного общества и соответственно электронного управления, становление сетевых пространств, оформление государственно-властного воздействия через механизм правового регулирования не исследуются системно, что лишает возможности целостно осознать этот феномен, поскольку основным и определяющим в данном случае является исследование связей и генезиса развития.

Однако, вне поля зрения исследователей остаются вопросы информационных угроз и путей их противодействия, связанных с использованием сети Интернет в условиях становления информационного общества, ведь развитие информационного общества не только открывает огромные возможности, но одновременно порождает очень серьезные вызовы и угрозы, на которые необходимо должным образом реагировать.

Соответственно, предметом исследования будет анализ основных угроз и нарушений информационных прав человека, совершаемых с использованием сети Интернет и намечение пути их предупреждения и устранения в условиях становления информационного общества.

Следует отметить, что процессы информационной глобализации, транспарентности и дальнейшего развития гражданского и информационного общества несут разноуровневые нагрузки на систему государственного управления. В водовороте как научных исследований, так многочисленных законодательных актов немало усилий следует приложить для оформления целостного представления о государственной информационной политике современного украинского государства, становления механизмов ее корреляции с принципами внешней и внутренней политики и в связи с возникновением новых вызовов, связанных с Интернетом.

Определенным явлениям негативного характера, которые должны быть учтены при выработке основ государственной информационной политики, следует уделить особое внимание. Задача состоит не только в том, чтобы перечислить известные истины, но и в том, чтобы точно найти корни формирования данных факторов, составить так называемый философский профиль картины. Ведь по некоторым проявлениям в информационной политике на самом деле стоит неправильное толкование их природы, путаница в понятиях формы и содержания динамических и статических составляющих. Без этого правильное восприятие информационной политики не является полным, не может быть адекватно представлено в рамках концептуального законодательного акта, в котором и должна быть она оформлена.

Еще буквально недавно многие исследователи обращали внимание на девальвацию традиционных представлений о государственном суверенитете, ведь фактически государство не всегда абсолютно самостоятельно в принятии тех или иных важных для него решений. Существование наднациональных органов обуславливает формирование наднациональной юрисдикции. Так, при вступлении в ЕС государства, передавая некоторые полномочия в ЕС, фактически частично теряют свой суверенитет за счет образования надгосударственных институтов. Долгое время не только активно продвигались теоретические конструкции, но и создавались соответствующие международные институты. Однако эти объединительные европейские процессы сегодня находятся под угрозой и на передний план дискуссий возвращается идея национального суверенитета. Среди предпосылок возникновения новых информационных угроз в современном мире являются продолжающиеся военные действия на Востоке Украины, в странах Ближнего Востока, наступление ИГИЛ на отдельные объекты инфраструктуры и мест большого

пребывания людей по всему миру и, как следствие, эмигрантский кризис и его дезорганизующие последствия выбора с использованием технологий «больших данных». Соответственно, сегодня под угрозой распада стали межгосударственные образования и международные межгосударственные институты, вопросы их действенности, жизнеспособности и возможности быстро реагировать на поставленные вызовы и угрозы. В контексте указанного, мы обратимся к истории проведения Brexit как правового явления. Так, еще 9 февраля 2016 лидеры стран ЕС удовлетворили большинство предложений по усилению специального статуса Великобритании в объединении, выдвинутых в ноябре. Британское правительство предлагало закрепить право страны не участвовать в политической интеграции и расширить права национальных парламентов в ЕС, ограничить получение пособий мигрантами из других стран Евросоюза, устранить ряд бюрократических ограничений в рамках единого рынка, а также закрепить права девяти стран ЕС, которые не входят в еврозону. Во-первых, лидеры ЕС подтвердили, что Британия не должна стремиться к большой политической интеграции или участвовать в проекте европейской армии. Было согласовано введение правила «красной карточки», согласно которому 55% состава национальных парламентов получают право вето на любой законопроект ЕС и другие уступки в отношении мигрантов [3]. Однако, даже такие важные уступки не дали возможности приостановить процесс выхода Британии из ЕС. Так, в 24 июня 2016 был проведен референдум по вопросу выхода страны из состава Европейского Союза. Согласно окончательным результатам референдума в Великобритании 51,9% жителей страны проголосовали за Brexit, тогда как 48% - пожелали остаться в составе Евросоюза.

Важной предпосылкой для такого решения было «удачное» использование информационных угроз экономического, политического, а главное миграционного характера, а также слабость соответствующих государственных институтов при проведении агитационных компаний по ЕС среди всех слоев населения, ведь только государство выступает незыблемой и наиболее эффективной формой организации информационного общества. Для успешного ее развития как системы возникает необходимость в реализации государственной политики, в том числе государственной информационной политики, выступает содержанием государственно- и правотворческих процессов внутри и снаружи государства. Государство, не меняясь по форме, меняется содержательно: концепции либерализма и человекоцентризма меняют вектор государственной политики, направленность деятельности ее институтов, в том числе гражданских. Именно поэтому, в европейских странах государств ЕС направлено на реализацию информационных прав и свобод конкретного человека. Это

влияет и на информационную политику, которая в основном призвана создавать условия для свободного и безопасного информационного развития человека, поручение ее до самых достижений глобальной информационной цивилизации.

Содержание концепции государства и имманентность ее признаков как целостного образования не меняются в зависимости от содержания ее наполнения. Можем исповедовать разные политические взгляды от анархических и охлократической к шовинистическим или демократическим, но эти взгляды только характеризуют разные содержательные элементы, то есть, наполнение целостного образования, которым выступает государство.

Аналогичные рассуждения можем строить и по потере самоидентификации народов и этносов, искусственного насаждения, пренебрежения и манипулирования отношением к национализму и патриотизму, продвижение идеи несостоятельности государства по регулированию нынешних общественных отношений в эпоху глобализации, потери национальной идентичности из-за агрессивной транскulturации, внедрение информационных моделей системных и структурно-функциональных трансформаций, направленных на формирование управляемой извне информационной политики и тому подобное.

Как никогда ранее, Интернет стал революцией в компьютерном и коммуникационном мире. Изобретение телеграфа, телефона, радио и компьютера подготовили почву для этого беспрецедентного внедрения возможностей. Интернет одновременно выступает возможностью всемирного вещания, механизмом распространения информации, а также средой сотрудничества и взаимодействия между отдельными субъектами и их компьютерами без учета географического расположения. Интернет представляет собой один из наиболее успешных примеров преимущества устойчивых инвестиций и поддержки изучения и развития информационной инфраструктуры. В начале ранних исследований пакетных коммуникаций, правительство, а также представители промышленных и научных кругов были партнерами в разработке и совершенствовании этой захватывающей новой технологии. Сегодня такие термины как «bleiner@computer.org» и «<http://www.acm.org>» являются привычными в языке обычного человека [4].

В частности, по мнению специалистов «своего решения требуют такие проблемы в сфере создания, распространения и использования информации как: формирование правовых условий для обеспечения плюрализма, прозрачности и беспристрастности деятельности СМИ; нормирование деятельности по распространению информации в сети Интернет; совершенствование защиты

интеллектуальной собственности в условиях распространения Интернет-технологий; совершенствование правовых требований по соблюдению журналистами профессиональных этических стандартов; согласованность терминологии в информационном законодательстве и т.д. »[1].

Хотя в Украине есть определенные преграды относительно широкого использования Интернета: низкий уровень грамотности населения, низкий уровень медиа грамотности населения, финансовое состояние потребителей, ментальность отдельных групп населения и т.д., но однозначно можно говорить, что с каждым годом использование Интернета стает более охватывающим как в Украине, так и в мире. Вместе с тем возникает ряд новых угроз, которые еще буквально недавно не стояли на повестке дня как мировых организаций, государственных институтов, гражданского общества.

Современный мир, как и Украина, с развитием информационных технологий вступили в эру информационных угроз, кибератак и, соответственно, информационных войн. Отдельные информационные войны могут быть значительно результативные, чем обычные наземные с использованием людей, территории и оружия, так как несут поражения на неопределенные территории путем использования информационных возможностей. Кроме того вопросы противодействия осложняется тем, что фактически отсутствует правовое регулирование функционирования в Украине международных информационных обменов и информационных систем, ярким примером которых является Интернет и отсутствие понятия средства массовой информации в сети Интернет, что в свою очередь делает невозможным осуществление проверки информации, там распространяется и создает предпосылки для использования интернет-СМИ в деструктивных целях [2].

Информационные вызовы гибридной войны бывают довольно разными по своей природе и имеют как локальное/краткосрочное измерение, например, информационная оккупация отдельных регионов, распространение беспрецедентных объемов дезинформации и пропаганды, так и более абстрактное/долгосрочное измерение, как, например неверие в СМК международной общественности. Таким образом, и ответ на названные вызовы должен быть разным [5]. Начиная с 80 годов прошлого века Совет Европы активно противодействует подобным преступлениям и сегодня есть определенный массив законодательства в указанной сфере. Наиболее значительным шагом является принятие Конвенции «О киберпреступности», которая содержит нормы материального права, относительно понятия и видов преступлений в информационной сфере и особенности сотрудничества государств, которые к ней присоединились. К Конвенции было принято Дополнительный протокол о запрете проявлений в высказываниях относительно расизма и ксенофобии и ответственности за

такие высказывания, к которому присоединилась и Украина.

Другим не менее важным вопросом нарушений в Интернете является вопрос использования детской порнографии, требующий решения на уровне мировых сообществ и международно-правовых актов. Проблематика решения этого вопроса на уровне международного сообщества в основном заключается в том, что не имеет принятых возрастных стандартов к пониманию ребенка и других составляющих этого явления, как, что такое порнография, границы понимания в различных типах правовых систем и культур, прочее. Поэтому, так важно является принятие законодательных актов по блокированию и фильтрации незаконного контента в Интернете, что касается защиты прав детей, персональных данных, борьбы с терроризмом.

Наряду с вышеуказанной проблемой является вопрос установления соответствующих программ родительского контроля в Интернете. Считаем, что к реализации подобных программ следует присоединиться и бизнес структурам, которые работают с информационными технологиями в государстве. И те, и другие должны нести социальную ответственность за преодоление подобных нарушений относительно будущей генерации государства и общества.

Сегодня однозначно можно констатировать, что все большее развитие украинского законодательства должно осознавать необходимость развития кибернетических стратегий, которые должны играть ключевую роль в защите компьютерных систем. Надо понимать тот факт, что теперь поражения компьютерных систем вирусными технологиями можно ожидать не только от стран с сильным военным потенциалом, а также от меньших стран, которые поставят себе целью активно развивать кибернетические системы. Все эти угрозы сегодня стали не только предметом научных дискуссий, но и элементом нашего информационного пространства.

Важной тенденцией мирового развития является возрастание роли гуманитарной безопасности, поскольку она является составляющей национальной и международной безопасности и охватывает интеллектуальную, образовательно-воспитательную, психологическую, физическую, моральную, репродуктивную, духовную, генетическую, имущественную, миграционную и культурно-этническую безопасности [9, с. 124]. Все эти угрозы сегодня стали не только предметом научных дискуссий, но и элементом нашего информационного пространства. Однако, факт существования этих угроз не ставит вопрос о целесообразности или нецелесообразности использования Интернета. Так, по мнению исследователей «Сегодня Интернет является распространённой информационной инфраструктурой, начальный прообраз того, что часто называют Национальной (Глобальной или Галактической) Информационной Инфраструктурой. Его

история сложна и включает множество аспектов - технологических, организационных и общественных. Его влияние достигает не только технических областей компьютерных коммуникаций, но и масштабов всего общества, поскольку мы движемся в сторону увеличения использования онлайн-инструментов для достижения электронной коммерции, сбора информации и общественных действий [4].

Отдельный аспект проблемы - это стремительное развитие искусственного интеллекта, как одна из характеристик «четвертой индустриальной революции», которая в перспективе может нести определенную угрозу человечеству. Интересно об этом было описано в работе Юваля Ноя Харари «Sapiens: Краткая история человечества», что «искусственный интеллект начинает превосходить человеческий, и хотя в будущем наверняка появятся новые профессии, твердой уверенности, что человек справится с ними лучше, чем компьютер, нет. Новое поколение столкнется с последствиями этой технологической эволюции. Большая часть знаний, которые дети сейчас получают в школе, скорее всего, станет бесполезной, когда им будет 40-50. Если они захотят продолжать работать, им придется все время заново познавать мир, открывать в себе все новые и новые возможности, реагировать на изменения все быстрее и быстрее» [11].

Все вышеизложенное свидетельствует, что назрела необходимость принятия информационного кодекса Украины, в котором было бы систематизировано законодательство, урегулированы отдельные институты информационного права, процедуры и механизмы, разделены административные функции и технические относительно информационного обеспечения и тому подобное.

Другой вопрос, который существует - это право человека «быть забытым в системе Интернет». Право быть забытым впервые было определено судом Справедливости Европейского Союза по делу «Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González» (2014). «Оно означает, что лицо имеет право подать на оператора поисковой системы сети Интернет и/или в вышестоящий орган власти или суд жалобу/иск об удалении или изменении ссылок на определенные веб-страницы, которые содержатся в списке результатов поиска и появляются после ввода имени такого лица в поисковой строке [12].

Поисковые гиганты от правовой новации были не в восторге: председатель совета директоров компании Google Эрик Шмидт отметил, что «остается много открытых вопросов». Проще говоря, произошло столкновение между правом быть забытым и правом на доступ к информации. С точки зрения Google, здесь должен быть баланс», - сказал Шмидт после вынесения решения судом Европейского Союза [12]. Сегодня поисковые системы минимально придерживаются вопроса реализации этого права.

Поисковые системы должны рассматривать все ходатайства, но они вовсе не обязаны удовлетворять каждое из них. Последняя статистика, в частности предоставлена компанией Google, показала, что было подано 350 000 заявок, и только половина из них удовлетворена. Google признал, что «в обществе действительно есть запрос на устранение устаревших, неточных данных или релевантные результаты поиска по их имени» [13].

Другой аспект проблемы, относительно вопроса быть забытым - это вопрос как связать физическую смерть человека со смертью в киберпространстве пока однозначного ответа на вопрос не наша.

Термин «четвертая индустриальная революция» возник благодаря известному швейцарскому экономисту Клаусу Мартину Швабу после его публикации в журнале Foreign Affairs (ее еще называют современным «капиталистическим манифестом»). Четвертую индустриальную революцию он предлагает называть цифровой, поскольку ее особой характеристикой является стирание различий между физической, цифровой и биологической сферами [14].

Однако, в результате подобных изменений встал ряд вызовов, требующих немедленного реагирования с учетом основных стандартов Совета Европы и практики Европейского Суда по правам человека, которые должны стать в законотворческой работе направлением реформирования законодательства в аудиовизуальном секторе, в сфере электронных коммуникаций, при реформировании законодательства по защите интеллектуальной собственности онлайн, защиты приватности и персональных данных, с соблюдением стандартов свободы слова как оффлайн, так и онлайн. Особую актуальность заслуживает вопрос совершенствования программного обеспечения деятельности основных государственных институтов, организаций и предприятий. С целью преодоления подобных негативных явлений нужно, как отмечено в резолюции 7-го Украинского Форума по управлению Интернетом от 14 октября 2016 года, - внедрять программы по повышению медиа-грамотности населения, профессиональных стандартов онлайн-журналистики, продолжение реформ прозрачности собственности, недопущения концентрации на медийном рынке и независимости редакционной политики СМИ от влияния политико-финансовых олигархических кругов [15]. Параллельно, все вышеизложенное свидетельствует о необходимости принятия нормативно-правовых актов в которых был бы предусмотрен механизм защиты информационных прав граждан от противоправных действий третьих лиц в отношении информации и ограничения ее влияния на человека, в том числе и в сети Интернет.

Другой вопрос, который требует соответствующего реагирования это имеющиеся вызовы, связаны с

возникновением Интернет вещей и их регулировании. Конец 20 века заложил основы возникновения концепции Интернет вещей и возникли последствия их использования с позиции защиты персональных данных. Согласно общепринятому подходу к возникновению Интернет вещей привело повсеместное распространение интернета, мобильных технологий и социальных медиа, с целью упростить доступ к этим объектам и сделать условия пользования достижениями цивилизации проще и удобнее, эффективнее и безопаснее. До Интернет вещей относят планшеты, смартфоны, электронные часы, умные будильники, все объекты, имеющие связь через Интернет, что приводит к обмену и синхронизации данных, их защиты. На Международной выставке потребительской

электроники (CES-2015) Эдит Рамирес, председатель Федеральной торговой комиссии США, заявила, что распространение Интернета вещей связано с высоким риском для безопасности. И этот аспект, по ее мнению, необходимо учитывать как крупным компаниям, так и стартапам, поскольку любое устройство, связанное с Интернетом, может подвергнуться взлому [16].

Особую актуальность этот вопрос имеет в контексте внедрения электронной медицины, планируется развиваться по принципу: данные - сервер - анализ - прогноз. На каждом этапе есть риски нарушения прав на конфиденциальность не только из субъективного фактора, но в связи с развитием электронных программ, которые обладают способностью к нарушению прав на конфиденциальность.

Выводы

В определенной степени можно сказать, что информационный прогресс превратился в инструмент порабощения человека информационными технологиями. На самом деле в информационном обществе происходит поглощение личности информационными технологиями, в котором люди ради материальных благ, полученных от участия в различных сетевых системах, теряют духовную свободу и вообще личность. Более того, при таком ускоренном информационном прогрессе, человек может превратиться в придаток к информационным технологиям и информационным ресурсам. Сегодня однозначно можно сказать, что ни государства, ни другие мировые профессиональные институты не могут самостоятельно бороться в полной мере с теми вызовами, которые появились в связи с расширением Интернета. К ним следует отнести следующие: вызовы по киберпреступности, защита авторского права в сети, распространение детской порнографии, хакерство в экономической и политических сферах, что является свидетельством необходимости консолидации государств и гражданского общества в поиске решения данных вызовов и выработки международных стандартов в указанной сфере. Поэтому так важно наладить систему обмена информацией в вопросах кибербезопасности между институтами и национальными и международными органами в вопросе противодействия и предупреждения совершения преступлений в сети Интернет, посягающие на права и свободы человека и гражданина с привлечением возможностей государства, общества и бизнеса и граждан.

Список использованной литературы:

1. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України": Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 № 1073-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1073-19>.
2. Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення: аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1189/>.
3. Дилемма Brexit: чем опасен выход Великобритании из Евросоюза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/articles/world/9211674-dilemma_brexit_chem_opasen_vykhod_velikobritanii_iz_evrosoyuza.htm.
4. Brief History of the Internet [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.internetsociety.org/sites/default/files/Brief_History_of_the_Internet.pdf.
5. Баровська А. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/inform_vukluku.pdf.
6. Новицкий Г. В. Проблемы обеспечения национальной безопасности в условиях глобализации / Г. В. Новицкий // Геополитика – безопасность – терроризм: сб. ст.; под. ред. Е. А. Вертлиба, Л. М. Бонданца. – Бишкек: Изд-во Бийиктик, 2006. – С. 123–128.
7. Золотухін Д. Контрабанда постінформаційних підходів у інформаційне суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osint.academy/2016/06/23/postinformatsijne-suspilstvo-stsenarij-marvel-dlya-ukrayini/>.
8. Руденко А. Бесполезные люди будущего [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jewish.ru/style/science/2016/06/news994334180.php>.
9. Гордієнко Т. «Право на забуття» — що це таке й чому про нього варто знати? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/pravo_na_zabuttya_scho_tse_take_y_chomu_pro_nogo_varto_znati/.
10. Право «бути забути» в Інтернеті: як його дотримуються пошукові системи? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2015/12/11/the-right-to-be-forgotten-on-the-internet>.
11. Пенцак Є. Четверта індустріальна революція і освіта / Є. Пенцак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/19593/chetverta-industrialna-revolyuciya-i-osvita>.
12. Український форум з управління Інтернетом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://igf-ua.org/>.
13. Експерти: Поширення Інтернету речей – ризик для безпеки: <http://www.ohrana-ua.com/news/453-eksperti-poshirennya-nternetu-rechey-rizik-dlya-bezpeki.html>.

Аннотация

В исследовании было установлено, что с появлением и становлением Интернета как определенной сети, появилась и новая группа прав, связанных с их использованием в сети Интернет, однако отсутствует механизм защиты информационных прав граждан от противоправных действий третьих лиц. В статье подчеркивается, что необходимо совершенствование программного обеспечения деятельности основных государственных институтов, организаций и предприятий по предупреждению информационных угроз. Выделен новый вид угроз связанных с Интернетом, а именно риски, связанные с защитой объектов авторского права в сети Интернет, требующих надлежащего реагирования государства и проанализированы направления совершенствования защиты авторских прав в сети Интернет.

Поддержана позиция о необходимости внедрения программы по повышению медиа-грамотности населения, профессиональных стандартов онлайн-журналистики, продолжение реформ прозрачности собственности, недопущения концентрации на медийном рынке и независимости редакционной политики СМИ от влияния политико-финансовых групп. Проанализированы другие виды угроз, которые актуализировались в связи с распространенностью сетевого общества и доступности Интернета.

Організація проведення конференцій в Європі

EIDV спільно з провідними європейськими вищими навчальними закладами Європи щорічно організовує низку наукових заходів: конференції, круглі столи, форуми, з'їзди.

В арсеналі EIDV багатий організаційний та комунікаційний досвід залучення партнерів та спонсорів, аналітичне супроводження підготовки наукових заходів.

Фахівці EIDV забезпечать організацію проведення Вашого наукового заходу.

В листі укажіть: формат заходу, період, кількість осіб, необхідність публікації матеріалів, необхідність видачі сертифікатів.

EIDV – Ваш європейський партнер

Porous silicon solar cells as a component of an artificial retina of the eye

Sergii Khrypko

Professor of the department of microelectronic information systems, doctor of technical sciences, Zaporizhzhya state engineering academy

Olga Khrypko

Magistr, Zaporizhzhya state engineering academy

Abstract

Progress in the development of modern semiconductor electronics is associated with the development of new semiconductor materials, mainly nanocrystalline semiconductors with effective electrophysical and operational indicators. One of such materials is porous silicon (PS), which has unique physicochemical properties and at the same time is one of the most common materials in nature. This makes it promising for numerous applications not only in electronics, but also in power engineering, semiconductor technology, and in medicine. The ability to use a PS as the basis of composite materials or as a substrate for growth of heterostructures further extends the range of its applications. The use of PS in heterostructures of silicon carbide on silicon makes it possible to practically solve the problem of matching the heterojunction crystal lattices and raise the quality of the structures. However, despite the fact that the PS is known for several decades, there are a number of difficulties in obtaining porous layers with reproducible structural and electrophysical parameters, and in testing such structures.

Keywords: nanotechnology, porous silicon, solar cells.

The technology of producing a porous silica and its properties

Porous silicon is one of form of the chemical element Si, which contains nanoporous clusters in its microstructure, which makes large ratio surface to volume. It was discovered in 1990 and formed on crystalline silicon wafers using electrochemical etching. Porous silicon has photoluminescence and electroluminescence. [1]

First of all we were interested in identifying the impact of geometric and structural parameters of nanocrystals on the features of electronic and phonon excitations in nanostructures and their optical properties, as well as the establishment of regularity and clarify the mechanisms, which responsible for radiation nanocrystals on various stages of structural transformation.

It is known that the morphology of porous silicon affects a number of factors. To them can be include conductivity type monocrystalline silicon, crystallographic orientation plates, resistivity, dopant type, light regime (the wavelength of light used, light intensity, duration), current density, time of the process of anodizing, the electrolyte composition and etc.[2, 3]

It was necessary at first experimentally and theoretically investigate the mechanisms of growth and formation of silicon nanocrystals in during electrochemical dissolution of the surface

in the process of obtaining and subsequent thermal treatments. Creating a porous silicon structures with a fairly wide range of values of the characteristic parameters made possible through the use of different methods for their preparation.[4]

Electrochemical etching the surface of silicon samples was carried out in a special device in galvanostatic mode in the electrolyte with different ratios of $\text{HF}:\text{H}_2\text{O}:\text{HCl}:\text{C}_2\text{H}_5\text{OH} = 1,5:3,5:1,5:3,5$ current density of anodizing was $40\text{mA}/\text{cm}^2$, and the duration of anodizing - from 10 sec. Was used 48% hydrofluoric acid and 96% alcohol. Cathode served platinum wire diameter of 0.3mm. The thickness of the porous silicon layer was 80 nm. Porosity silicon samples was about 50%. After anodized samples were washed with deionized water, blowed flow of hot nitrogen and kept in the dark.

The morphology of porous silicon after anodizing shown in Fig.1.

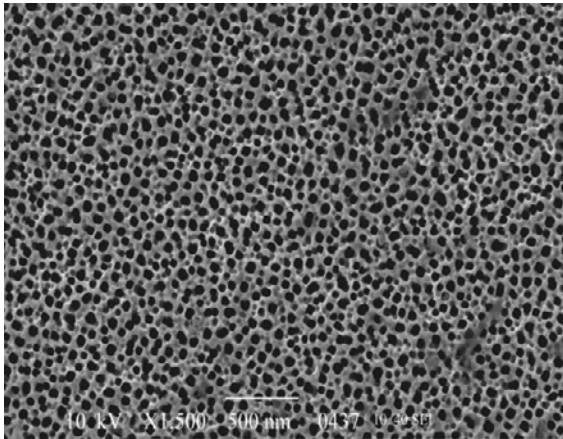

Fig.1. The morphology of porous silicon after anodizing

Formation of porous films on the surface Si leads to improved conversion efficiency of solar cells made on base of them.

Solar cells based on porous silicon

The absolute limiting efficiency of a photovoltaic solar energy converter based on monocrystalline silicon is 25-27%.

The maximum value of the efficiency of a silicon solar cell is obtained in a silicon structure with a surface relief in the form of pyramids coated with an oxide layer of optimum thickness (the "textured" surface). The efficiency of such a solar cell, manufactured by Kyocera (Japan), reaches 18.5% [5].

Any structure based on crystalline silicon as absorbing material can not avoid losses due to the inability to absorb photons whose energy is less than the width of the forbidden band of silicon and the thermalization of photons with an energy exceeding the width of the forbidden band. To eliminate these losses in the construction of silicon solar cells of the third generation, the strategy of increasing the number of forbidden zones of the initial material is applied. The change in the structure of silicon zones in the transition to nanoscale crystals, the use of wide-band materials such as In_2O_3 , SnO_2 , and ZnO in photosensitive devices make it possible to significantly expand the absorption spectrum of the solar cells and increase the dose of absorbed light energy. Laboratory studies show that when using multi-layer photosensitive structures based on nanocrystalline materials, the efficiency of a silicon solar cell can be significantly improved.

An effective nanocrystalline material is porous silicon, whose pore walls are a system of disordered nanocrystals. The problem of high electrical resistance of porous silicon can be solved due to local pore formation on a textured surface [4], when etched, the pores are formed only at the junction of the pyramids, and the faces of the pyramids serve as their walls (Fig. 2). In this case, etching in depth proceeds fairly evenly, forming a porous structure with vertical pores several tens of microns in depth.

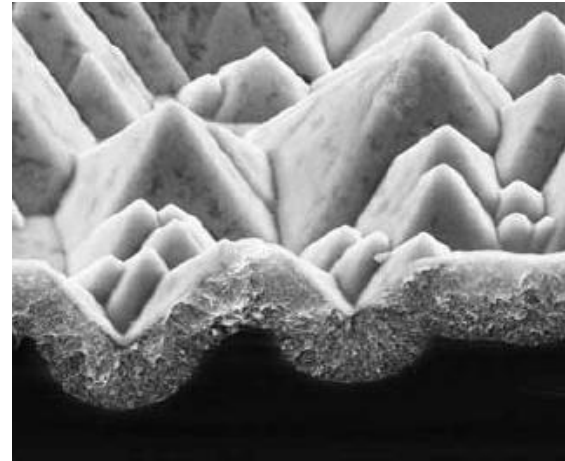

Fig.2. The local pore formation on a textured surface

The formation of pores on the textured surface significantly changes the entire course of the spectral characteristic of the photosensitivity, substantially increasing it in the short-wave part (Fig. 3). The maximum spectral sensitivity shifts from 880-900 nm (position for single-crystal silicon) to the region of 600nm. This change can be explained by the absorption of photons in a material with a larger forbidden band width than in single-crystal silicon. Such material can be silicon nanocrystals (silicon "filaments") formed in pores with deep anode etching. Photoelectric measurements on structures with a specially created p-n junction located inside the macroporous layer. They provided for measuring the open-circuit voltage and short-circuit current, depending on the level of illumination. All the structures showed good photosensitivity: when illuminated with white light with a level of 3500 lux, the idling voltage was 300-600 mV, the short-circuit current density was 3-35 mA/mm² for an illuminated area of 200-1000 mm². This is significantly higher than the corresponding parameters of photosensitive structures made using a similar technique on a textured silicon surface without a macroporous layer [6].

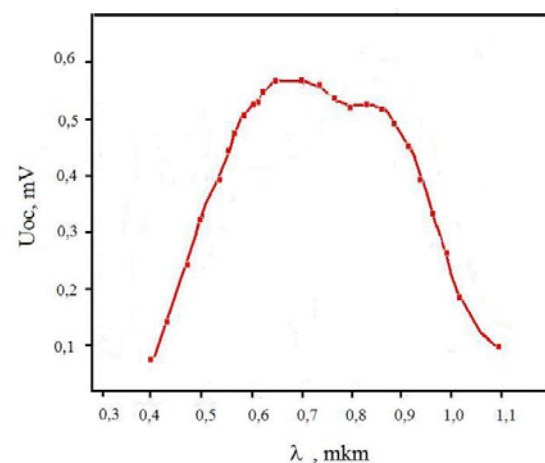

Fig.3. The spectral characteristic of the photosensitivity

It should be noted that the parameters were stable for a long time.

Thus, the conducted studies show that the proposed technology for creating a porous layer on the surface with a pre-created microrelief makes it possible to produce photosensitive silicon structure with a spectral range of sensitivity extended to the shortwave region and good photoelectric properties.

Today, numerous experimental studies have established that porous silicon is a biocompatible material. This property of the PS along with the high photoelectric parameters of the structures on their basis makes it possible to use it as a basis for the artificial retina of the eye.

PS with different values of the porosity index in a living organism can be bioresistant (resistant to the environment of the body), bioactive (interact with this environment) and even resorbed (dissolve in the tissues of the body). It is important to note that neither silicon itself nor the products of its reactions with the environment are toxic to the body.

One of the studied medical applications of PS is an artificial retina of the eye based on a matrix of photodiodes formed on a silicon wafer and allowing to replace non-responsive natural photoreceptors with photodiodes, provided that the optic nerve has not completely lost its ability to translate the signal. The electric pulses of the photodiodes enter the stimulating electrodes and excite the visual nerve endings. This mechanism of the artificial retina does not require external power supplies.

About successful tests of electronic retina on the basis of a silicon photosensitive matrix in 2004, employees of Optobionics (USA) reported [7]. The created artificial retina was a matrix consisting of 5 thousand discrete silicon photodiodes placed on a plate 2 mm in diameter and 25 μm thick. Each photodiode had its own stimulating electrode.

A similar structure can be made by selective electrolytic etching of a layer of porous silicon on a plate with a textured surface.

Thus, a photosensitive matrix of vertical discrete diodes with end surfaces was formed in the form of regular tetrahedra. Studies have shown that the structure has a pronounced anisotropy of electrical conductivity and good photoelectric characteristics.

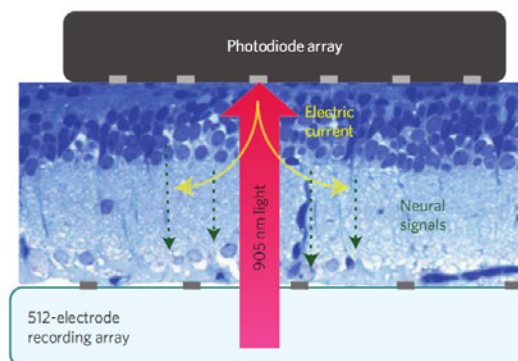

Fig. 4. Schematic of photovoltaic stimulation characterization system [8]

The size of the tetrahedron base did not exceed 10 μm , so that up to 104 diodes were located on an area of 1 mm^2

By virtue of which it is promising for the creation of an artificial retina of the eye [8]. Single photodiode pixels produce up to 0.5 V at physiologically safe light intensities. Data indicate that this voltage can successfully stimulate the retina. However, larger voltages can be safely applied in a physiological environment. The fabricated implants with 70 and 140 μm pixels containing 20- and 40- μm diameter stimulation electrodes; the corresponding pixel densities were 178 and 55 pixels/ mm^2 (Fig. 4). All implants were 30 μm thick, to provide sufficient depth for absorption of the light in silicon (penetration depth of 905 nm light in silicon is 35 μm), but this is enough to be implanted sub-retinally. Two sizes of arrays were constructed: 0.8 $\times$ 1.2 mm for implantation into rats, and 2 $\times$ 2 mm for implantation into larger animals. Trenches etched between neighbouring pixels provided electrical isolation, eliminating pixel crosstalk within the silicon device. Each pixel was provided with a local return electrode to constrain stimulation currents to nearby neurons, improving the achievable resolution of the prosthetic device.

Conclusions

It is shown that the proposed technology for creating a porous silicon on the surface with a pre-created microrelief allows the production of photosensitive silicon structures with an extended spectral range of sensitivity and good photoelectric properties, which makes it possible to use it in the manufacture photodiodes array for the artificial retina, allowing the replacement of nature photoreceptors.

List of literature:

1. Khrypko S.L. Raman scattering spectra and morphology of porous-silicon nanocrystallites on p-type plates / S.L. Khrypko // Journal of Surface Investigation. X-ray, Synchrotron and Neutron Techniques. – 2014. – Vol. 8. – Issue 6. – P. 1302–1305.
2. Schroeder D.K. Semiconductor material and device characterization. Third edition. New York. Wiley-Interscience/IEEE. 2006. – 800 c.
3. Khrypko S.L. Solar Cells Based on Low-dimensional Nanocomposite Structures / S.L. Khrypko, V.V. Kidalov // Journal of Nano- and Electronic Physics. 2016. – V.8, N4. – P. 04071-1 - 04071-10.
4. Khrypko S.L. Investigation of the Solar Cells with Films of Porous Silicon and β -Diketonates / S. L. Khrypko // Journal of Crystallization Process and Technology. – 2013. – Vol. 3. – № 3. – P. 81–86.
5. <http://www.kyocerasolar.eu/index/products/download/English.html>

6. Khrypko S.L. Investigation of the parameters of silicon solar cells with different microrelief of the surface / S.L. Khrypko, D.I. Levinzon // IV International scientific and practical conference on Semiconductor Materials, Information Technologies and Photovoltaics (SMITP-2011), (Ukraine, Kremenchuk, 5-7 May 2011). – Kremenchuk, 2011. – P. 11-13.

7. Alan Y. Chow. The artificial silicon retina microchip for the treatment of visionloss from retinitis pigmentosa/ Alan Y. Chow, Vincent Y. Chow, Kirk H. Packo, et al// Ophthalmol. 2004. – V.122, N4. – P.460-469. doi:10.1001/archophth.122.4.460.

8. Keith Mathieson. Photovoltaic retinal prosthesis with high pixel density /K. Mathieson, J. Loudin, G. Goetz, P. Huie, L. Wang, T. I. Kamins, L. Galambos, R. Smith, J. S. Harris, A. Sher, D. Palanker // Nature Photonics. 2012. – V.6, – P.391-397.

PARTNER EIDV

Slovyansk

Execution and serving of criminal penalties in the form of deprivation of liberty: problems of institutional and legal mechanism of restitution

Krikushenko Alexander

Candidate of Legal Sciences, Head of the North-East Interregional Department of execution of criminal sentences and probation Ministry of Justice

Summary

The article examines the main type of punishment - deprivation of liberty. Attempted to make systematically analyze individual problems of the institutional and legal mechanism for its implementation in the modern conditions of the Ukrainian rule-of-law state using the information and analytical base of the Council of Europe.

Keywords: prisoner, type of crime, sentence, criminal punishment in the form of imprisonment.

Постановка проблеми

Актуальність питань означених в запропонованій статті не викликає сумніву, тому, що органи та установи виконання кримінальних покарань є не тільки основною складовою частиною державної системи кримінальної юстиції України, а також є – невід’ємною ознакою існування державної влади у будь-якій країні світу [1].

Європейський вимір у сфері виконання та відбування кримінальних покарань надає до вищезначеного цілеспрямований поштовх щодо приведення умов тримання ув’язнених і засуджених, порядку виконання та відбування покарань у відповідність до вимог міжнародних норм і стандартів, які містяться в Європейських пенітенціарних правилах (2006 р.) [2], і Мінімальних стандартних правилах поводження з ув’язненими (ООН, 1955 р.) [3].

Означена тема наукової публікації має безпосередній зв’язок із Стратегією реформування судової системи, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, яка була затверджена Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 року [4].

Основний зміст статті. Науковою розробкою загальнотеоретичних проблем кримінального покарання, його сутності, системи, видів, мети і змісту, а також вивченням процесу виконання і відбування позбавлення волі, як основного виду покарання, за різні часи і форми існування державно-правового, і територіального устрою України, займались багато відомих вітчизняних вчених і фахівців зарубіжних країн. Серед них: І. Бентам (Англ.), О. Богданвський, Л. Багрій-Шахматов, К. Буркхард (Швейц.), Г. Беккер (США), П. Вежбицький (Польща), Р. Блекборн (Англ.), Д. Говард (Англ.), М. Детков, А. Жалінський, А. Закалюк, О. Зубков, Г. Кайзер (Нім.), В. Кудрявцев, А. Коен (США), Н. Крісті (Норв.), С. Леленталь (Польща), Б. Кістяковський, Е. Койл (США), К. Лютов (Блгр.), М. Мелентьев, А. Макаренко, Д. Митворд (США), А. Полюмбецький, А. Пионтковський, С. Познишев, В. Пирожков, О. Ременсон, В. Селиверстов, В. Стерн (Англ.), Дж. Стро (Англ.), М. Стручков, Г. Туманов, Б. Утевський, О. Сундуков, М. Шаргородський, І. Шмаров, І. Фойницький та інші.

Виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: проблеми інституційно-правового механізму реалізації

Крикушенко Олександр

Кандидат юридичних наук, Голова Північно-східного міжрегіонального відділу виконання кримінальних покарань та пробачії Міністерство юстиції

УДК 343.24 (477)

Серед сучасних українських вчених до проблем розвитку, оновлення кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, реформування системи виконання кримінальних покарань звертали свою увагу: Бандурка О.М., І. Богатирьов, Є. Бараш, М. Вербенський, Т. Денісова, О. Джужа, Н. Калашник, О. Крикушенко, О. Колб, О. Литвинов, В. Петков, Г. Радов, В. Львовчкін, В. Севостьянов, С. Скоков, В. Степанюк, Є. Стрельцов, В. Трубніков, С. Фаренюк, В. Філонов, А. Фролов, І. Штанько, І. Яковець, О. Ярмиш.

Більшість цих досліджень були спрямовані на вивчення загальної теорії та історії кримінального покарання, проблем його кримінально-правового, кримінологічного і кримінально-виконавчого аналізу, формуванню уявлень про сучасну систему виконання кримінальних покарань та його окремих інститутів.

Метою наукової публікації є вивчення та розробка проблем інституційно-правового механізму реалізації основного виду покарання у виді позбавлення волі в Україні з

використанням основних критеріїв оцінки його застосування в окремих країнах Європи.

Як вказує Генеральний Секретар Всесвітньої організації «Міжнародна в'язнична реформа» Вів'єн Стерн: «Не має сумніву, що тюремне ув'язнення породжує велику кількість проблем, а її ефективність в кращому випадку сумнівна. Але в'язниці існують майже в усіх країнах світу. ... До тюремного ув'язнення звертаються в усьому світі, й чим далі, тим більше.». [5., с.16].

Коментуючи дані кримінальної статистики за 2015 рік Генеральний секретар Ради Європи Торбірн Джагленд підкреслив, що з 2014 по 2015 рік кількість ув'язнених в Європейських в'язницях скоротилась на 6,8%. В 2015 році в

Загальна та відносна (на 100 тис. населення) кількість ув'язнених в країнах Європи наводиться в таблиці 1.

них трималось 1 млн. 404 тис. 398 осіб, що складає у середньому 115,7 ув'язнених на 100 тис. населення. [6].

В письмовому звіті Ради Європи про кримінальну статистику, в розділі I - «Prison Populations» наводяться дані про Еволюцію в'язничного населення в країнах Європи за 2005-2014 роки (Evolution of prison populations between 2005 and 2014). [7].

Автор пропонує в межах вибіркового статистичного дослідження розглянути динаміку та стан використання позбавлення волі в окремих країнах Європи: Італія, Німеччина, Іспанія, Польща, Франція, Англія та Уельс, Україна і Грузія.

Таблиця 1

**Еволюція тюремного населення в країнах Європи з 2005 по 2014 роки.
(Evolution of prison populations between 2005 and 2014)**

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен	загальна кількість ув'язнен
	их	их	их	их	их	их	их	их	их	их
	кількість	кількість	кількість	кількість	кількість	кількість	кількість	кількість	кількість	кількість
	у	у	у	у	у	у	у	у	у	у
	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на	розрахунку на
	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення	100 тис. населення
Італія	<u>59649</u> 102,0	<u>38309</u> 65,2	<u>45612</u> 77,1	<u>55831</u> 93,6	<u>63981</u> 106,6	<u>68345*</u> 113,3	<u>67104</u> 110,7	<u>66271</u> 111,6	<u>64835</u> 108,6	<u>54252</u> 89,3
Німеччина	<u>78992</u> 95,7	<u>79146</u> 96,0	<u>77868</u> 94,6	<u>74706</u> 90,9	<u>73263</u> 89,3	<u>71634</u> 87,6	<u>70931</u> 86,8	<u>69268</u> 86,2	<u>67681</u> 84,1	<u>65710</u> 81,4
Іспанія	<u>61269</u> 138,9	<u>64120</u> 143,4	<u>66467</u> 147,0	<u>71778</u> 155,5	<u>78342</u> 167,6	<u>75859</u> 161,3	<u>71995</u> 156,0	<u>69621</u> 148,7	<u>68099</u> 145,7	<u>65931</u> 141,7
Польща	<u>82656</u> 216,5	<u>88647</u> 232,3	<u>90199</u> 236,6	<u>83152</u> 218,2	<u>84003</u> 220,3	<u>80728</u> 211,5	<u>81382</u> 211,2	<u>84156</u> 221,1	<u>78994</u> 207,5	<u>77371</u> 203,5
Франція	<u>57582</u> 91,7	<u>57876</u> 91,5	<u>63500</u> 99,8	<u>66712</u> 104,2	<u>66307</u> 103,0	<u>66925</u> 103,4	<u>72326</u> 111,3	<u>76407</u> 117,1	<u>78363</u> 119,5	<u>77739</u> 118,0
Англія та Уельс	<u>76190</u> 142,6	<u>77982</u> 145,1	<u>79734</u> 147,4	<u>83194</u> 152,8	<u>83454</u> 152,3	<u>85002</u> 153,9	<u>85374</u> 152,0	<u>86048</u> 152,1	<u>83842</u> 147,2	<u>85509</u> 149,7
Україна	<u>179519</u> 381,1	<u>165408</u> 353,8	<u>154055</u> 331,5	<u>148339</u> 321,1	<u>146394</u> 318,5	<u>152169</u> 332,4	<u>158532</u> 347,7	<u>151122</u> 332,5	н/д	<u>92290</u> 204,0
Грузія	<u>8668</u> 200,6	<u>13419</u> 304,9	<u>18384</u> 418,3	<u>19507</u> 445,2	<u>19825</u> 452,1	<u>23684</u> 533,9	<u>24186</u> 541,2	<u>23227</u> 516,4	<u>8868</u> 198,1	<u>10233</u> 227,9

* - напівжирним шрифтом виділені дані максимальної кількості ув'язнених в країні на протязі 10 років.

Як свідчать наведені вище дані, до середньоевропейського рівня (115,7 ув'язнених на 100 тис. населення) наближені лише пенітенціарні системи Італії (89,3/100 тис.), Німеччини (81,4/100 тис.).

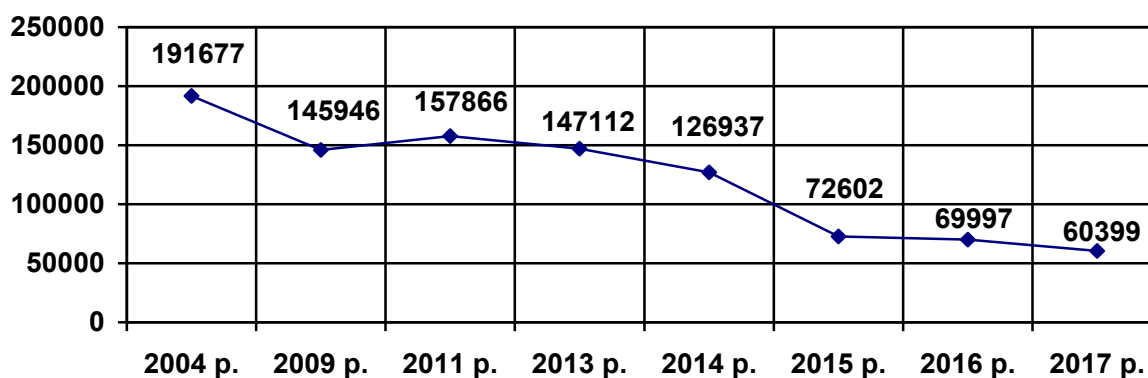
Серед країн Європи з найнижчими показниками тюремного ув'язнення, але які впливають на загальну оцінку, є наступні: Сан Марино (12,3/100 тис.); Ліхтенштейн (21,5/100 тис.); Ісландія (47,3/100 тис.); Фінляндія (56,8/100 тис.); Нідерланди (58,6/100 тис.); Швеція (60,8/100 тис.); Данія (63,7/100 тис.); Андорра (68,9/100 тис.); Норвегія (72,8/100 тис.); Монако (74,1/100 тис.). При цьому в окремих цих країнах загальна кількість ув'язнених значно менше, чим середньостатистичні показники. Наприклад: в Сан Марино в 2014 році було лише 4 ув'язнених (в 2010 – 0); в Ліхтенштейні – 8 осіб; в Андоррі – 53; в Монако – 28.

З наведених даних стає зрозуміло, чому автор для порівняльного аналізу інституційних основ пенітенціарних систем Європейських країн пропонує сам: Італію, Німеччину, Іспанію, Польщу, Францію, Англію та Уельс, Грузію. Остання країна, зі слів політичної еліти України, є прикладом реформування правоохоронної системи і всіляко намагається сприяти прогресивним змінам в будь-якій сфері діяльності нашої країни.

Станом на 01.01.2017 року у сфері управління Міністерства юстиції України перебувало 148 установ, розташованих на території, що контролюється українською владою, у яких трималось 60399 осіб (на 01.01.2016 року цей показник дорівнював – 69897, що на 13,7% більше).

Загальна динаміка зменшення кількості осіб, які тримались в установах, які перебувають у сфері управління Міністерства юстиції України наведена нижче:

Кількість осіб, які утримувались в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах у 2004-2017 роках [8].

—◆ Кількість засуджених

Зменшення кількості осіб в 2016 році майже на 10 тисяч осіб, пов'язане з виконанням вимог змін в статті 72 КК України, в частині зарахування судом одного дня попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі. [9]. А також масовою амністією 2014 року, на підставі якої було звільнено біля 15 тисяч осіб, що вдвічі більше ніж за всіма амністіями, які були за попередні 7 років! [10].

Сучасним дослідникам інституційної складової системи виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі майже неможливо отримати навіть приблизні дані, як про реальний стан злочинності в Україні, так і про відносну кількість ув'язнених і засуджених. В першу чергу це пов'язано з відсутністю даних загального і спеціального Перепису населення з 2001 року. По-друге, у зв'язку з відсутністю Єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю, створення якої було передбачено ще в 2006 році, але її розробка та впровадження в практику боротьби зі злочинністю залишаються на чинному папері. [11].

Останні дані кримінальної статистики щодо України були офіційно надані до Ради Європи

станом на 01.09.2014 року і містять інформацію про те, що в Україні на вказаний час мешкало 45245894 громадян. [7]. (За оцінками різних експертів станом на 01.01.2017 року загальна чисельність населення України, яка мешкає на територіях, підконтрольних чинній державній владі, складає від 35 до 38 млн. громадян).

Тому, в щорічній Доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не має офіційних даних про відносну кількість ув'язнених і засуджених на 100 тис. населення.

За останні роки в кримінологічній і пенітенціарній політиці Європейських країн окремі дослідники вказують на три основних напрямки впливу пенітенціарних установ на ув'язнених і засуджених:

- суворо репресивна (каральна) політика залякування;
- політика виправлення і реінтеграції засуджених в суспільство;
- політика ізоляціонізму, яка спрямована на відокремлення здорової частини суспільства від суспільно небезпечних елементів. [12].

Кримінальний Кодекс України закріплює поняття покарання та його мету в ч.2 ст.50 у

наступному виді: «Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів, як засудженими, так і іншими особами». [13].

Видатний український вчений, один із засновників виправно-трудового, а подалі кримінально-виконавчого права професор Л.В. Багрий-Шахматов звертає увагу на невдалу редакцію ч.2. ст.50 КК України.

По-перше, вказує він, - в цілій низці іноземних мов (німецькій, англійській, тюркській та інших) не має окремого висловлювання, яке відповідає поняттю «кара», на відміну від поняття «покарання».

По-друге, стосовно мети покарання, змістом якого є кара, додавати ще кару, тобто «покарання (кара) має мету – кару. Це здається, як «олія олійна». [14. с.426].

Автор також поділяє пропозиції, які раніше були сформульовані в науковій літературі про те, що замість мети – «кара» доповнити ч.2 ст.50 КК України метою «відновлення соціальної справедливості».

Якщо Кримінальний кодекс України (2001) закріплює формально-юридичні ознаки кримінального покарання, його мети та видів (ст.ст. 50, 51) і в ч.1 ст.63 КК встановлює, що покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу, то визначення та закріплення поняття «виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі» взагалі відсутнє.

Розглядаючи онтологію виконання покарання, вважаючи «виконання покарання» - центральною категорією кримінально-виконавчого права України, професор Степанюк А.Х. надходить до висновку, що: «Правова категорія «виконання покарання» стає реальністю тільки в предметній практичній діяльності органів і установ виконання покарань». [15. с.120].

Тобто, повинен бути спеціальний механізм реалізації правових норм і приписів у виді відповідних державних інституцій, які спроможні системно, цілеспрямовано, компетентно і професійно виконувати визначені у законі види кримінального покарання.

«Мета виконання покарання, - вказує А.Х. Степанюк, - реалізується крізь правові і матеріально-предметні засоби...».

При цьому, виконання покарання неможливо без його відбування, так як це бінарний процес, в якому суб'єкту виконання покарання протистоїть об'єкт екзекутивної діяльності.[15. с.171].

В якості цього об'єкту в процесі виконання покарання у виді позбавлення волі виступає в решті решт людина, яка засуджена до цього виду покарання за скоєння кримінального злочину і має спеціальний правовий статус, гарантії захисту якого передбачені кримінально-виконавчим законодавством та іншими Законами України.

Так, ч.3 ст.63 Конституції України встановлює, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. [16].

Виходячи з цього, засуджений до позбавлення волі є одночасно об'єктом виконання покарання і самостійним суб'єктом його відбування. (Закон України «Про пробацію» серед суб'єктів пробації (ст.14) прямо вказує на окрему категорію засуджених до позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення). [17].

В усіх країнах Європи вирішальним критерієм кримінально-правової характеристики засуджених до позбавлення волі є вид скоєного кримінального злочину.

Серед них відокремлюються наступні: 1 – вбивства; 2 – побої, фізичні насильства; 3 – зґвалтування; 4 – інші види сексуальних злочинів; 5 – пограбування і крадіжки; 6 – інші види крадіжок; 7 – економічні і фінансові злочини; 8 – наркозлочини; 9 – тероризм; 10 – організовані злочини; 11 – кіберзлочинність; 12 – інші злочини.

(Станом на 01.09.2014 року Україна не надавала до Ради Європи даних про кількість злочинів про наступні її види:

- інші види сексуальних злочинів;
- економічні і фінансові злочини;
- тероризм;
- організовані злочини;
- кіберзлочини). [7].

Інформація про криміногенний склад засуджених і ув'язнених в країнах Європи станом на 01.09. надається в наступній таблиці:

Таблиця 2

**Інформація про розподіл ув'язнених в залежності від виду злочину
в країнах Європи станом на 01.09.2014 року.**

Країна	загальна кількість ув'язнених	кількість у розрахунку на 100 тис. населення	основні види скоєних злочинів										Всього засуджених
			вбивство	тяжкі тілесні ушкодження	згвалтування та інші сексуальні. нас.	крадіжка, грабіж	інші види розкрадань	фінансово-економічні злочини	нарко. злочини	кібер. злочини	тероризм	інші види злочинів	
Італія	54252	89,3	6513	89	2603	5542	1672	228	12455	н/д*	56	6474	35938
Німеччина	65710	81,4	4043	6996	1705	7090	11769	6271	7144	н/д	н/д	7932	52950
Іспанія	65931	141,7	4265	3158	3206	18652	1243	1789	13696	1	206	11262	57295
Польща	77371	203,5	4972	н/д	2643	10320	17542	116	2207	0	н/д	33	71133
Франція	77739	118,1	3531	16923	7255	11542	0	н/д	8641	н/д	н/д	12757	60649
Англія та Уельс	85509	149,7	7534	12062	11192	8507	11518	1352	10306	н/д	н/д	9010	71481
Україна	92290	204,0	7264	10685	2050	12009	23266	н/д	10360	н/д	н/д	8309	73943
Грузія	10233	227,9	1167	568	192	506	2500	1556	3225	14	13	1420	8596

* н/д – немає даних.

Проблема строку покарання у виді позбавлення волі залишається досі дискусійним питанням, як в теорії, так і на практиці виконання і відбування покарання. Її складнощі пов'язані в першу чергу з тим, що поняття злочину і покарання є категоріями високого ступеню абстракції. Тому вони завжди залежать від суб'єктивної оцінки учасників цих конфліктних правовідносин. Безліч детермінант, які впливають на поведінку конкретної особи в решті решт взаємообумовлюють існування злочинності взагалі. Навіть безмежні можливості комп'ютерних технологій не в змозі надати сукупну об'єктивну оцінку причин, умов, обставин, мотивів, наслідків будь-якого діяння та інших факторів впливу на

людину, яка скоїла злочин і до якого строку ув'язнення її треба засуджувати.

Тому саме час, строк, термін відбування покарання набуває головну змістовну ознаку реального впливу на засудженого до позбавлення волі.

Навіть КК України (ст.12) строк покарання у виді позбавлення волі закріплює в якості основного критерію класифікації злочинів, визначає їх тяжкість, а не навпаки.

Інформація про розподіл ув'язнених в країнах Європи за строками позбавлення волі надається в наступній таблиці:

Таблиця 3

**Розподіл ув'язнених в країнах Європи за строками позбавлення волі
станом на 01.09.2014 року.**

Країна	Загальна кількість ув'язнених	строки позбавлення волі							довічне позбавлення волі
		до 1 року	від 1 до 3 років	від 3 до 5 років	від 5 до 10 років	від 10 до 20 років	більше 20 років		
Італія	54252	1776	6570	7533	10363	5930	2167	1599	
Німеччина	65710	25199	10373	13210	3635	637	н/д*	1953	
Іспанія	65931	4953	10728	13648	15825	9363	2715	н/д	
Польща	77371	20081	30033	8360	4913	2581	1660	342	
Франція	77739	22189	17794	6994	6069	5227	1910	466	
Англія та Уельс	85509	6521	15482	11408	13298	5021	513	7468	
Україна	92290	705	10245	26382	27693	7165	н/д	1753	
Грузія	10233	441	2139	2242	2946	1006	50	81	

* н/д – немає даних.

Ще в 1976 році, Е. фон Хірш у своїй доповіді Комітету з вивчення тюремного ув'язнення в США, зробив наголос на те, що розмір або строк покарання, завдяки тому, що невідома сила його утримуючого впливу, вимушено прийдеться встановлювати на підставі догадок, спираючись на припущення про те, яким, зі всією вірогідністю повинен бути найкращий його утримуючий ефект. Якщо існуюча шкала, встановлена довільним чином застосовується, то вже на підставі досвіду її застосування, вона може бути змінена. В залежності від рівня загальних коефіцієнтів злочинності, цю шкалу можливо, з урахуванням відповідних відмінностей в тяжкості злочинів, зменшувати або збільшувати. [18. с.60].

Важливий кримінологічний висновок зробив норвезький вчений Н.Крісті про те, що немає надії досягти скорочення злочинності, концентруючи увагу лише на затриманих злочинцях (ув'язнених або засуджених). Велика кількість досліджень з питань ефективності різних видів покарань надходить до висновку, який має принциповий характер: у впливі, яке

покарання справляє на злочинців не має суттєвої різниці. Скоєння – або не скоєння – нового злочину визначається ні мірами, спрямованими на виправлення засудженого, а іншими факторами.

Засуджений злочинець може виконувати також важливу функцію в якості індикатора проблем, створених окремою соціальною структурою. [18. с.158].

Наприклад «відкрита» міграційна політика країн Євросоюзу загострила проблему зростання кількості ув'язнених – іноземців. Якщо в Україні їх відносна кількість не перевищує 2,0% від загальної кількості ув'язнених, то в Італії вона сягає 32,2%, Іспанії - 30,5%, Німеччині – 29,8%, що спонукає уряди окремих країн на перегляд окремих процедур і правил «безвізового» перетинання кордону, або і взагалі виходу з цієї структури.

Дані про кількість ув'язнених – іноземців в країнах Європи станом на 01.09.2014 року надається в наступній таблиці:

Таблиця 4

Кількість ув'язнених – іноземців в країнах Європи станом на 01.09.2014 року.

Країна	Загальна кількість ув'язнених	Кількість ув'язнених іноземців	% від загальної кількості ув'язнених	Кількість ув'язнених іноземців на попередньому слідстві	Кількість ув'язнених іноземців з країн ЕС
Італія	54252	17457	32,2%	6247	3828
Німеччина	65710	14688	18,9%	н/д*	3836
Іспанія	65931	20125	30,5%	4316	4618
Польща	77371	19592	29,8%	5879	н/д
Франція	77739	10834	12,7%	1763	4252
Англія та Уельс	85509	524	0,7%	229	227
Україна	92290	1865	2,0%	581	29
Грузія	10233	248	2,4%	97	6

* н/д – немає даних.

Як ми вже вказували раніше, поряд з правовою складовою механізму реалізації виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі з необхідністю існує його матеріально-технічна, або інституційна складова.

Саме наявність достатньої кількості державних органів та установ виконання покарань і персоналу забезпечують досягнення реальних результатів в процесі виконання і відбування позбавлення волі.

Загальна інституційна характеристика пенітенціарних установ в країнах Європи станом на 01.09.2014 року надається нижче:

Таблиця 5

Загальна інституційна характеристика пенітенціарних установ в країнах Європи на 01.09.2014 року.

Країна	Загальна кількість ув'язнених	Кількість ув'язнених на 100 тис. населення	Загальна кількість місць	Площа на 1-го ув'язненого	Кількість ув'язнених на 100 місць
Італія	54252	89,3	49397	9,0	119,5
Німеччина	65710	81,4	76181	н/д*	86,3
Іспанія	65931	141,7	59464	9,7	110,9

Польща	77371	203,5	87742	3,0	88,2
Франція	77739	118,1	58054	11,0	114,5
Англія та Уельс	85509	149,7	87688	н/д	97,5
Україна	92290	204,0	140419	4,0	65,7
Грузія	10233	227,9	21678	3-4	47,2

* н/д – немає даних.

Вже всім зрозуміло, що країнам зі слабким економічним розвитком практично неможливо утримувати велику кількість ув'язнених і засуджених в умовах, які відповідають Європейським стандартам у сфері пенітенціарної діяльності.

Якщо такі країни як Англія та Уельс, Німеччина, Франція, Італія щорічно витрачають на утримання своїх пенітенціарних систем від 2,5 до 3,5 млрд. євро, то Україна лише 88,5 млн. євро. Максимальна сума на щоденні витрати на утримання 1 (одного) засудженого в Сан-Марино складає 685 євро, в

Швеції – 356 євро, Норвегії – 358 євро, Нідерландах – 275 євро, Ліхтенштейн – 230 євро. Українські ув'язнені і засуджені за цим показником займають останнє місце – 2,68 євро.

До основних наслідків тюремного ув'язнення в країнах Європи відносять також смертність ув'язнених під час відбування позбавлення волі та суїцид.

Дані про основні наслідки умов тримання ув'язнених в країнах Європи наведені в наступній таблиці:

Таблиця 6

Інформація про основні наслідки умов тримання ув'язнених в країнах Європи станом на 01.09.2014 року.

Країна	Загальна кількість ув'язнених	Кількість ув'язнених на 100 тис. населення	Смертність (на 10 тис. осіб)	Суїцид (на 10 тис. осіб)	Середня кількість ув'язнених на 1 працівника	Щоденні витрати на 1 особу (євро)	Щорічні витрати на 1 особу (тис. євро)	Щорічні витрати на тримання в'язнів (млн. євро)
Італія	54252	89,3	24,6	9,4	1,8	123,7	45,15	2449,5
Німеччина	65710	81,4	18,0	7,5	2,6	110,7	40,4	2739
Іспанія	65931	141,7	28,3	2,4	3,7	65,0	23,7	1447,9
Польща	77371	203,5	15,6	2,7	5,3	19,25	7,03	н/д*
Франція	77739	118,1	26,3	15,6	2,7	96,03	35,05	2490
Англія та Уельс	85509	149,7	22,5	6,7	3,0	110,0	40,15	3356
Україна	92290	204,0	63,6	3,0	11,1	2,68	1,12	88,5
Грузія	10233	227,9	50	6,8	6,0	15,9	5,82	59,5

* н/д – немає даних.

Підкреслюючи роль інформаційно-аналітичної бази в проведенні будь-якого наукового дослідження або ефективного управління в системі кримінальної юстиції, до складу якої входять органи і установи виконання кримінальних покарань, автор вважає, що відсутність необхідної, достатньої та об'єктивної інформації про стан злочинності, видів скоєних злочинів, строків призначених покарань у виді позбавлення волі та осіб, які їх вчинили та були засуджені до означеного виду покарання, а також осіб потерпілих від цих злочинів, значно ускладнює проведення реформування кримінально-виконавчої системи України і наближення її до сучасних європейських стандартів у цій сфері.

На цей час в Україні створена сучасна **правова** складова механізму реалізації процесу виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі, але інституційна (матеріально-технічна і кадрова) не в змозі забезпечити виконання правових приписів та вимог чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Це головна проблема інституційно-правового механізму реалізації сучасного процесу виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Шлях її вирішення полягає в поєднанні дискреційного і дискурсивного методів (засобів) реалізації єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Список використаної літератури:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України №31/2008 від 08.04.2008 року // Офіційний Вісник України – 2008.-№28.- ст.838.
2. Європейські пенітенціарні правила (2006) /Електронний ресурс/: Режим доступу: http://www.un.org/gu/documents/decl_conv/prison.shtml.
3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (1955) /Електронний ресурс/: Режим доступу: <http://www.un.org/documents/press/prison.shtml>.
4. Стратегія реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 року № 276/2015// Офіційний Вісник України від 02.06.2015 р. - № 41. - ст.1267.
5. Стерн В. Гріх проти майбутнього /В.Стерн – М.:PRI. 2000. – 130 арк.
6. Джанглед Т. Щорічна доповідь про кримінальну статистику за 2014-2015 роки в країнах Ради Європи. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.col.int/europeamprison.
7. Council of Europe Annual Penal Statistics. SPASE I – Prison Populations. Survey 2014. Strasbourg. 2015 /Електронний ресурс/ - Режим доступу: [http://www.pc-cp\space\documents\pc-cp\(2015\)7](http://www.pc-cp\space\documents\pc-cp(2015)7).
8. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини /Електронний ресурс/ Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua.
9. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України № 838-VIII від 26 листопада 2015 року// Голос України від 23.12.2015 року - №242.
10. Про амністію у 2014 році: Закон України № 1185-VIII від 08 квітня 2014 року //Відомості Верховної Ради, 2014, №23, ст.868.
11. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю: Указ Президента України № 80/2006 від 31 січня 2006 року // Урядовий кур'єр від 16.02.2006. - № 32.
12. Consistency in Sentencing//European journal on Criminal Policy and Research 2004.V5.
13. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України – 2001. №25-26.- ст.131 (станом на 01.01.2017 року).
14. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник/ За заг. ред. Л.В.Багрий-Шахматова – Одеса, ОНМУ, 2004. – 676 арк.
15. Степанюк А.Х. Сутність виконання покарання / А.Х.Степанюк – Харків: Фоліо, 1999, - 256 арк.
16. Конституція України // Відомості Верховної Ради України – 1996.- ст.141 (із змінами станом на 01.01.2017 року).
17. Про пробацію: Закон України № 160-VIII від 05 лютого 2015 року //Відомості Верховної Ради, 2015, №13, ст.93.
18. Кристи Н. Пределы наказания /Н.Кристи – М.Прогресс., 1985. - 176 с.

Анотація

В статье исследуется основной вид наказания – лишение свободы. Делается попытка системного анализа отдельных проблем институционно-правового механизма его реализации в современных условиях украинского правового государства с использованием информационно-аналитической базы Совета Европы.

Ключевые слова: заключенный, вид преступления, срок наказания, уголовное наказание в виде лишения свободы.

Анотація

В статті досліджується основний вид покарання – позбавлення волі. Надається спроба системного аналізу окремих проблем інституційно-правового механізму його реалізації в сучасних умовах української правової держави з використанням інформаційно-аналітичної бази Ради Європи.

Ключові слова: ув'язнений, вид злочину, строк покарання, кримінальне покарання у виді позбавлення волі.

Видання літератури в Європі

В EIDV можна опублікувати результати Вашої роботи: монографію, колективну працю, навчальний посібник з наданням ISBN Словаччини, Сербії або України.

В листі укажіть: обсяг аркушів, кількість примірників, тверда або м'яка палітурка, необхідність коректури.

Ви можете придбати видання EIDV.

EIDV – Ваш європейський партнер

www.termal-podhajska.sk

Penzión **TERMÁL**
PODHAJSKA

Influence on convicted person for the purpose of further socialization

Petkov Valery

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law of the Eastern European University of Economics and Management (Ukraine, Cherkassy)

Sharashenidze Lasha

Vice-Rector, Tbilisi University named after David Agmashenebeli, Tbilisi

Влияние на осужденных с целью дальнейшей социализации

Петков Валерий

доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры теории государства и права Восточноевропейского университета экономики и менеджмента (Украина, Черкассы)

Шарашенидзе Лаша

Проректор, Тбилисский университет имени Давида Агмашенебели, г. Тбилиси

УДК 343.9

Summary

The article deals with the specifics of the behavior of convicted offenders are in prison. Identified the features of their relationship to the penal conditions. Necessity for protection of their interests is due to the union of repeat offenders in different groups under the "fraternity" names and "family." The statistical data that confirm the relevance of this problem.

Key words: repeat offenders, prisons, prisoners, prisons, the regime.

Постановка проблемы

Режим исполнения наказания, социально полезный труд, воспитательную работу закон определяет как основные меры по исправлению осужденных. Вместе с тем определяется, что эти способы исправления должны применяться с учетом характера и степени общественной безопасности совершенного преступления, личности осужденного, а также его поведения и отношения к труду.

Организационно-правовой основой индивидуализации является закрепленная законом система заведений, которая, как известно, обеспечивает раздельное содержание разных категорий осужденных. В основе деятельности колоний строгого режима лежат, главным образом, те же принципы, на которых основывается деятельность колоний и других видов заведений подобного типа.

Основний зміст статті. На лица, которые содержащиеся в них, распространяются общие требования режима наказания, трудового воспитания осужденных, проведения с ними воспитательной работы, профессионального образования.

Однако особенности выполнения наказания в отношении рецидивистов определяются характеристикой их личности. Основные особенности исполнения наказания можно свести к следующему. Лица, ранее отбывавшие наказание в виде лишения свободы, направляются для отбывания наказания в учреждения, предназначенный для содержания данной категории осужденных, независимо от того, где они

проживали до ареста или осуждения. Для них установлены более жесткие ограничения в количестве предоставляемых свиданий, и в отсылке писем. Во всем ли оправданы эти особенности, сводящиеся к усилению наказания рецидивистов в процессе отбывания ими наказание? В принципе, применение более строгих условий отбывания наказания для этой категории осужденных является оправданным. Однако необходимо действовать так, чтобы не изолировать их совсем от положительной социальной ячейки. Поэтому считаем неоправданными ограничения в отношении переписки, свиданий, телефонных разговоров.

Из предыдущих фактов судимости

рецидивисты соответствующих выводов не сделали, поэтому применение к ним усиленного наказания, по сравнению с другими осужденными, является справедливым. При этом, под наказанием в теории понимается тот комплекс правоограничений и лишений, с которыми связано отбывание наказания [1].

Субъективное же восприятие осужденными указанных ограничений, страдание, является следствием применения наказания. Вполне естественно, что одни и те же ограничения воспринимаются разными людьми по-разному: одни сильно страдают, другие – меньше, третьи вообще не переживают; одни быстрее адаптируются в жестких условиях отбывания наказания, другие – медленнее. Действующее законодательство содержит особую формулу правового положения лиц, отбывающих наказания, связанные с мерами исправительно-трудового влияния. Данная формула практически положена в основу понимания правового положения осужденных вообще и разработки аспектов проблемы, которые рассматриваются. Поэтому выяснение понятия и содержания правового статуса осужденных, отбывающих наказание, имеет большое практическое значение

Исполнение наказания является всегда акцией принудительной. Оно обеспечивается возможным применением силы. Однако у рецидивистов, поскольку они наделены правами, постоянно присутствуют гарантии, что их правомерное поведение исключает применение к ним силы.

Администрация неправомочна ограничивать рецидивиста в правах и возлагать на них дополнительные обязанности, большие, чем это предусмотрено нормами уголовно-исполнительного права и других отраслей права, регулирующих общественные отношения, когда одним из субъектов осужден.

Н.А. Стручков утверждал, что практический эффект уголовно-воспитательного влияния будет тем выше, чем умнее, как сам процесс воспитания осужденного, так и чувство общественной справедливости. С этой точки зрения удается определить целесообразный характер и нужный объем уголовных и воспитательных мероприятий, от чего непосредственно зависит положение осужденных[2].

Поскольку к рецидивистам старшего возраста уже ранее применялись меры наказания, и они не достигли цели, то с учетом опасности вновь совершенных преступлений и самой личности осужденного влияние на него, в особенности в первый период отбывания наказания, может дать положительный воспитательный эффект. Ни в коем случае нельзя разделять точку зрения авторов, которые оспаривают воспитательное значение наказания. Более правильными являются выводы тех юристов, которые рассматривают наказание как одно из средств перевоспитания преступников. Причем здесь важно отличать наказание от мести: наказание выражается в лишении свободы, а мести

заключается в нанесении преступнику зла, равного злу, им совершенному[3].

Такого мнения придерживается А.Л. Ременсон, считающий, что наказание является необходимым и важным средством перевоспитания осужденных, которое в сочетании с мероприятиями исправительно-трудового влияния способствует достижению положительного и стойкого воспитательного результата[4].

Осужденные, отбывающие наказание в виде лишения свободы, особым классом в обществе, безусловно, не являются, однако по своему фактическому положению в процессе производства они в социально-экономическом отношении ближе всего находятся к наиболее малоразвитой части класса, рабочих, и даже могут быть включены в него. Вместе с тем, нужно учесть мнение Н.А. Струčkова, считающего, что неправильно ставить вопрос о социальной принадлежности осужденного, поскольку они изолированы от общества и лишены возможности принимать участие в решении важнейших проблем. Осужденные выполняют труд рабочего, работника сельского хозяйства, реже – служащего, который не решает вопрос об отнесении их к классу рабочих или социальной группы интеллигенции. Рецидивист не может быть ни тем, ни другим, поскольку он гражданин с особым правовым статусом. О социальной принадлежности осужденных необходимо говорить в иной плоскости: они образуют самостоятельную группу из-за временности их положения в обществе как лица, отбывающих наказание. А попадают в эту группу согласно приговору суда лица, ранее бывшие рабочими, колхозниками, служащими, военнослужащими и т.п.[5]

В свое время в литературе по уголовно-исполнительному праву применялась следующая формула правового положения рецидивистов: они пользуются всеми правами и на них возлагаются все обязанности граждан, за исключением тех прав, которыми они не могут воспользоваться, или тех обязанностей, которые они не могут исполнить из-за факта лишения свободы. Эта формулировка не совсем согласовывается с принципом законности. Он обязывает предоставить гражданину реальную возможность воспользоваться теми правами, которые ему предоставлены. Правовое положение любого осужденного, и в том числе рецидивиста, должно исходить не из того, что он фактически не может воспользоваться некоторыми правами и исполнить некоторые обязанности, а из того, что у него нет этих прав и обязанностей, что правовой статус его значительно уже в отличие правового статуса гражданина, пребывающего на свободе.

Требования строгого соблюдения рецидивистами условий режима и исполнения ими своих обязанностей, в сочетании с уважением их прав является реальным воплощением принципа законности при отбывании наказания.

Вследствие лишения свободы некоторые права и обязанности гражданина у

рецидивистов видоизменяются. Например, трудовые права, право на отдых предоставляются рецидивисту с определенными ограничениями, что предопределенно самим фактом лишения свободы. Эти ограничения заключаются, главным образом, в том, что наказания в виде лишения свободы ограничивают свободу выбора места работы и вида работы, профессии, специальности. Рецидивисты должны работать на том производстве, которое есть в колонии. Такого рода ограничение в свободе труда, объективно связанное с изоляцией рецидивистов, нельзя рассматривать как лишение права на труд.

Противоположного мнения придерживается Н.А. Беляев, считающий, что конституционное право на труд, прежде всего, допускает право на свободный выбор работы, а осужденные к лишению свободы им не обладают[6].

Эта точка зрения была подвержена всесторонней аргументированной критике Л.Г. Крахмальником[7], который правильно ссылается на то, что право на труд реализуется из самой сути производственных отношений. Нельзя сводить право на труд только к свободе выбора места и вида работы. Бывает, что и гражданин, находящийся на свободе, не может найти желаемую для него работу, но это совсем не означает, что у него нет права на труд.

Сущность этого права заключается в создании условий, необходимых для использования труда, любым и каждым человеком. Эти условия создаются и для тех, кто отбывает наказание в виде лишения свободы, хоть это делается не только для реализации ими права на труд, но и для их исправления через общественно полезный труд. В приложении Л предлагаются методические рекомендации «Организация работы в отношении лиц, отказывающихся от общественно полезного труда в УИП».

Несомненно, заслуживает внимания решение вопроса о включении в трудовой стаж рецидивистов времени работы в колонии, при условии их надлежащего поведения и добросовестного труда в период отбывания наказания. В литературе неоднократно высказывались аргументированные предложения относительно включения в трудовой стаж срока работы в местах лишения свободы[8].

Решение этого вопроса в законодательстве может иметь существенное значение для стимулирования труда осужденных, в особенности молодых. Этот вопрос очень актуален для рецидивистов, потому что многие из них проводят в колонии много лет и освобождаются в преклонном, даже старческом возрасте, и уже не имеют возможности должным образом обеспечить свою старость. А при наличии трудового стажа можно было бы им назначить пенсию.

У большинства осужденных рецидивистов социально полезные связи или полностью отсутствуют, или почти прерваны. Поэтому необходимо внести изменения в уголовно-исполнительное законодательство, расширив

круг лиц, с которыми осужденному предоставляются длительные свидания (с правом общего проживания). Это могут быть не только близкие родственники, но и лица, которые находились до ареста в фактических брачных отношениях.

Определить, что верующим осужденным предоставляются свидания со священнослужителями и они могут по желанию сторон проходить в одиночестве. Данные вопросы должны регулироваться исключительно законодательством, а не ведомственными инструкциями. В приложении М предлагаются методические рекомендации «Взаимодействие УИП и религиозных организаций».

Среди рецидивистов присутствует значительное количество инвалидов и лиц с психическими аномалиями. Для этих категорий преступников необходимо организовать специальное производство, участки для изготовления повседневного производства, а при необходимости – отдельные рабочие места. В таких случаях содержательная сторона труда и его организация должны соответствовать рекомендациям медицинских работников и по возможности учитывать индивидуальные особенности индивида или психические аномалии личности. Этот вопрос целесообразно закрепить в общей форме в законодательстве и урегулировать в подзаконном акте. Необходимо также продумать новые образцы одежды: она не должна быть ни оскорбительной, ни унижительной, соответствовать климату и позволять поддерживать здоровье в удовлетворительном состоянии.

Исправление преступников – процесс сложный и многообразный, положительный результат в котором достигается далеко не всегда. В процессе многократного лишения свободы у осужденных накапливается специфический опыт, позволяющий говорить о наличии у них своей ценностно-нормативной сферы. Представители этой социальной группы поддаются исправительному влиянию, потому что в основе их поведения лежит так называемый «конфликт норм».

Исполнение лишения свободы – применение к рецидивистам установленных законом правоограничений, которые сопровождаются использованием мер исправительно-трудового влияния.

Эти меры представляют собой комплекс государственных и общественных мероприятий, которые проводятся в интересах исправления рецидивистов. Характер и тяжесть совершенного преступления, опасность личности рецидивиста требует дополнительных средств ее исправления, ресоциализации, а этого можно добиться только посредством исправительно-трудового влияния.

Необходимо отметить, что общие требования к осужденным устанавливаются, прежде всего, законом. Известно, например, что, законом установлено требование о применении средств исправления осужденных с учетом степени общественной безопасности

совершенного преступления и характера личности рецидивиста, а также его поведения и отношения к труду. Этот подход фактически содержит в себе индивидуализацию уголовно-воспитательного влияния исполнения наказания и применения мер исправительно-трудового влияния.

Практика работы учреждений показывает, что работа с целью убеждения и исправления осужденных должна строиться на глубоком изучении индивидуальных особенностей преступника, в том числе рецидивиста.

Психика человека, в особенности взрослого, с характером, который уже сложился, является весьма консервативной и относительно устойчивой в отношении внешнего влияния. Сказанное означает, что попытки быстро изменить сложившиеся взгляды и убеждения людей, тем более старшего возраста, нередко вызывает значительное внутреннее сопротивление с их стороны.

Поведение рецидивистов отмечается не только известным автоматизмом общественного поведения и отсутствием сдерживающих импульсов, но и осмысленностью и целенаправленностью такого рода поведения, постоянством его мотивов.

Из статистических данных видно, что количество осужденных, отбывающих наказание неоднократно, составляет 46%, поэтому очень важно этой категории осужденных больше уделять внимания.

Рецидивисты не только сознательно стремятся не воспринимать воспитательное влияние, но стремятся противостоять ему.

Значительные трудности исправления многих рецидивистов объясняются антиобщественной направленностью их личности, в которой проявляется система их жизненных и ценностных ориентаций и мотивы поведения.

Процесс исправления рецидивистов в местах лишения свободы протекает в специфических и, в известной мере, негативных условиях: физическая изоляция осужденных от общества, негативная педагогическая среда, определенная ограниченность средств воспитательного влияния.

Так, по общему определению наших психологов, состояние изоляции вызывает у людей психические нарушения, главным образом, в эмоциональной сфере. Тревога, страх, хандра, апатия, усиленная раздражительность, сниженная работоспособность – все эти негативные нарушения психики являются неминуемым спутником физической изоляции.

Анализируя психическое состояние осужденных к лишению свободы и то влияние, которое оказывают на них физическая изоляция и условия лишения свободы, А.Д. Глоточкин и В.Ф. Пирожков констатировали, что одной из разновидностей усложненных состояний, осужденных является фрустрация, в которой объединяются хандра, тревога, депрессия, обреченность, апатия. Фрустрация

у разных осужденных проявляется по-разному и предопределяет либо особую активность (агрессия, капризность, аффективные комплексы), либо пассивность и бездеятельность[9].

Необходимо отметить, что такое психологическое состояние рецидивистов, в особенности старшего возраста, затрудняет проведение с ними воспитательной работы, в значительной мере снижает результаты трудового воспитания.

Серьезной проблемой мест лишения свободы является распад семей рецидивистов, что часто приводит их к депрессии или наоборот, к агрессивному состоянию, которое также мешает процессу исправления.

Неоднородность состава рецидивистов с учетом степени социально-педагогической запущенности предполагает дифференцированный подход в процессе их исправления.

Интересными являются данные о том, как лица с высокой достоверностью совершения нового преступления относятся к режиму отбывания наказания в сравнении с теми, у кого такая достоверность не прогнозируется. Так, оказалось, что среди первых примерно половина относились к труду добросовестно. Среди лиц второй группы таких было гораздо больше (почти все). Из числа тех, кто достоверно совершит преступление, было больше дисциплинарных взысканий, в особенности много за уклонение от работы. Вместе с тем, поощрений также больше именно у представителей второй группы. Анализируя приведенные результаты, можно сделать вывод, что активность в любой сфере выявления (как негативной, так и в положительной) прямо зависит и от возраста, и от достоверности совершения нового преступления.

Для достижения цели исправления рецидивистов в интересах эффективного применения основных средств убеждения и исправления при исполнении наказания важно выработать у рецидивистов правильное отношение к наказанию. Рецидивист должен не только на словах признать, что сам факт и срок наказания справедливы, но и доказать это на деле образцовым поведением, честным отношением к труду, положительным влиянием на других осужденных, в особенности на рецидивистов.

Для этого важно (и это подтверждается следствиями наших наблюдений) использовать не только методы и приемы педагогики, но и осуществлять психологическое влияние, психологически готовить рецидивиста к правильному восприятию установленного порядка исполнения наказания, работы, необходимости получить профессию для будущей жизни на свободе.

Первым важным условием организации правильного исправительно-трудового влияния на рецидивиста является претворение в жизнь принципа «каждый сотрудник – воспитатель», его реализация должна облегчить введение в учреждениях личных паспортов осужденных.

Практика наблюдения показывает, что в учреждениях, где к воспитательной работе с рецидивистами старшего возраста привлечены все работники, где осужденные (или в жилой, или в производственных зонах) чувствуют, что они постоянно находятся в поле зрения администрации, гораздо больше порядка и лучше дисциплина.

Одним из основных средств развития полезной инициативы, самостоятельности и общественной активности рецидивистов, которые содержатся в учреждениях, являются самодеятельные организации, создающиеся в местах лишения свободы. По закону, цель создания этих организаций заключается в том, чтобы развить навыки коллективизма, использовать возможности положительной части осужденных в процессе исправления.

Изучение социальной природы самодеятельных организаций и практики их работы показывает, что процесс формирования и подход к организации их работы аналогичны общему принципу формирования и функционирования общественных организаций, созданных в свободных трудовых коллективах. Особенность самодеятельных организаций, осужденных заключается в том, что они создаются и действуют не на основе автономии и самостоятельности, а под руководством и непосредственным контролем администрации мест лишения свободы. Эта специфика самодеятельных организаций проявляется в том, что никакое серьезное решение, касающееся как внутренней, так и внешней сфер их деятельности, не может быть реализовано без санкции администрации учреждения.

В связи с этим нельзя согласиться с точкой зрения тех авторов, в той или иной мере считающих самодеятельные организации осужденных организациями самоуправления[10].

Следовательно, самодеятельные организации – это основанные на принципах добровольности общества, которые создаются лицами, отбывающими наказание в виде лишения свободы, для предоставления помощи администрации учреждения в воспитательном процессе, действующие под ее руководством и контролем, обладающие формальным организационным единством, определенным постоянством состава, структуры и связей между его членами. Однако большинство рецидивистов не склонно работать в этих организациях, хотя на словах они не всегда отказываются от общественных поручений. Поэтому желательно создавать там такие секции или виды работ, которые могли бы привлечь туда себе молодежь. Возможно, это должно быть что-то наподобие клуба для них.

Целесообразно нормативно закрепить, что добросовестное активное участие осужденных именно в работе самодеятельных формирований поощряется, а любое посягательство на здоровье, честь и достоинство их активных членов преследуется за законом.

Необходимое также указание в законе, что в случае преднамеренной порчи, небрежного ведения личного паспорта осужденных, совет коллектива отряда может ходатайствовать совместно с советом воспитателей перед администрацией относительно лишения его поощрений на срок до одного месяца, а также о вынесении решения в отношении отсрочки ходатайства перед судом об условно-досрочном освобождении виновного или о его переводе в поселение колонии для лиц, которые твердо стали на путь исправления.

Главное значение введения указанной новой формы заключается в том, что паспорт будет способствовать пониманию правонарушителем того, что ему при любых условиях надлежит отвечать за свои действия, поведение.

Неизбежность такого контроля и следующего отчета будет действовать педагогически направлено на правонарушителей в те периоды, когда они находятся в поле зрения начальника отряда, и тогда, когда они стремятся получить от администрации положительную оценку своего поведения.

Для того, чтобы исправительно-трудовое влияние на рецидивистов достигло своей цели, необходимо второе условие – стабильность коллектива осужденных. Частое изменение контингента в колониях, частые переводы из отряда в отряд влекут значительные затруднения в организации и проведении всей воспитательной работы.

Одним из существенных факторов, влияющих на воспитательный процесс, является и стабильность актива осужденных. Без них, как установлено при опросе начальников отрядов, работающих в учреждениях строгого режима, работа чрезвычайно усложняется. Именно активист является наглядным примером для воспитанников при выполнении программы начальника отряда на ближайшее время в отношении убеждения личности рецидивиста. Именно активисты становятся тем «передаточным механизмом», через который начальник отряда влияет на рецидивистов, и пренебрегать этим нельзя, потому что осужденный активист и рецидивист являются членами одного коллектива, зачастую живущие одними интересами. Одни и те же слова, сказанные представителем администрации, или таким же осужденным, бесспоorno, оказывают местами абсолютно разное влияние.

В связи с изложенным, можно полностью согласиться с высказыванием о том, что при проведении эксперимента «отряд – производственный объект» администрация будет озабочена организацией производства и до 65% ее времени будет приходится на решение производственных вопросов[11]. Поэтому на проведение воспитательных мероприятий с позиций педагогики и психологии, соответствующих требованиям времени, у начальника отряда просто нет времени. Учитывая личность рецидивиста, трудностей здесь еще больше. Приведение в

строгое соответствие ранее найденных форм и методов работы, прошедших проверку временем, формирование постоянного актива, знающего свои функции, работающего в контакте со своим начальником отряда, воспитателем, членами совета воспитателей – вот резервы улучшения исправительно-трудового влияния на отдельных рецидивистов, а также создания коллектива осужденных, который способствует успешной профилактике рецидива.

Особого внимания заслуживает вопрос влияния на лиц, которые имеют психические аномалии. Выше уже был приведен анализ данной категории лица и определены отдельные методы проведения воспитательной работы, а также необходимость привлечения медицинского персонала, который правильно применяет медицинские средства с учетом психического состояния, дает правильные рекомендации воспитателям. Действенность лечебного и воспитательного процесса в большей степени будет зависеть от продуманной, целенаправленной работы с этой категорией лиц врачей-психоневрологов, которая проводится в отрядах. С этой целью их работу необходимо строить по аналогии с работой врачей, которая проводилась в лечебно-воспитательных профилакториях.

Существует немало примеров плодотворного сотрудничества медицинских работников с воспитателями, начальниками отрядов в отношении влияния на правонарушителей, справедливого, объективного отношения к лицам, страдающим психическими расстройствами. Таким лицам очень важно помочь оценить свои положительные и негативные качества, возможности, сосредоточивать свои волевые усилия на преодолении собственных недостатков, побуждать работать над собой.

Для организации убеждения и исправления рецидивистов в колониях уже создана определенная система объективных предпосылок и условий: рецидивисты вовлекаются в трудовую и общественную деятельность, воспитательную и культурно-массовую работу. Однако внешние условия и влияние сами по себе далеко не всегда могут обеспечить перестройку личности, потому что влияние на них имеет также внутренний мир, взгляды, цель жизни, отношение к внешнему миру и к себе. Необходимо, в первую очередь, мобилизовать осужденного на участие в своем исправлении.

В зависимости от направленности, самовоспитание может содействовать или противодействовать исправлению. Поэтому решающее значение имеет целенаправленное педагогическое управление самовоспитанием осужденных.

Л.А. Высотина и В.Д. Лутанский определяют это следующим образом: «Сущность педагогического управления самовоспитанием сводится к активизации процесса внешних требований в требованиях к себе и стимулирование стремления личности к их выполнению. Его ведущей задачей является формирование субъективной

готовности к самовоспитанию, внутренним предпосылкам и стимулам работы над собой – развития самопознания, объективной самооценки и осознания в изменении своего поведения»[12].

Необходимо помнить, что самовоспитания осужденного и в особенности рецидивиста – процесс индивидуальный и сугубо личный по своему характеру и содержанию, поэтому руководство им требует от начальника отряда, воспитателя педагогического мастерства, умения вызывать у осужденного потребность в изменении себя и своей жизни.

С этой целью необходимо терпеливо и настойчиво разъяснять рецидивистам значение самовоспитания для них самих, оказывать помощь в овладении нужными для этого знаниями и умениями, давать осужденным задания в отношении самооценки, самоанализа своих поступков и моральных качеств, а затем в спокойном и доброжелательном тоне анализировать вместе с ними наедине правильность, глубину и искренность самоанализа и самооценки, собственной программы самовоспитания. При этом необходимо строго соблюдать правила: ничего не делать за осужденного, любым способом поддерживать, поощрять его усилие и достижение в самопознании и самовоспитании, не оставлять без внимания факты неискренности, несамокритичного отношения к себе, допускать при их оценке доброжелательную критику) шутку, строгое убеждение. Ни в каком случае не давать повода рецидивисту чувствовать унижение, пренебрежение, насмешку. Позиция воспитателя в процессе руководства самовоспитанием осужденного должна отличаться от его роли как официального должностного лица при решении других вопросов жизни и деятельности, осужденных в колониях, ее характерной особенностью должно быть стремление разъяснять, убеждать, советовать осужденному, но стремиться не приказывать ему. Психолого-педагогический такт воспитателя при руководстве самовоспитанием должен проявляться даже в пустяках.

Контроль за процессом самовоспитания может осуществляться в самых разнообразных формах. Например, регулярное заслушивание самоотчетов осужденных о своей работе на собраниях. Опыт показывает, что такие самоотчеты лучше заслушивать в небольших коллективах, в бригаде, участке или звене, где осужденные лучше знают друг друга, есть возможность установить повседневный и всесторонний контроль за поведением каждого, оказать ему практическую помощь в работе над собой как со стороны актива, так и со стороны воспитателя.

Самовоспитание – это сознательная и целенаправленная деятельность личности, направленная на формирование и усовершенствование в себе положительных и устранение негативных качеств в соответствии с жизненными потребностями и сложившимися идеалами.

В процессе самовоспитания человек

создает свои убеждения, чувства, волю, привычки, темперамент, черты своего характера, поступки и действия путем изучения, развития и совершенствования. Опыт убеждает, что самовоспитанием вполне могут заниматься и люди старшего возраста. Самовоспитание личности неразрывно связано с ее воспитанием.

Между ними существует двоякая связь:

- под воздействием воспитания формируются условия и морально-психологические предпосылки для самовоспитания;
- формируется мировоззрение и идеал, назревает потребность самовоспитания;
- определяются средства и методы самовоспитания;
- намечаются задачи самоусовершенствования.

В свою очередь, самовоспитание обеспечивает успех воспитания. Процесс самовоспитания рецидивистов неразрывно связан с систематическим совершенствованием своего сознания, повышением культуры производства и личного поведения, формированием полезных навыков, сильной воли, умения в необходимых случаях сдерживать себя или мобилизовать для достижения поставленной цели свои моральные и физические силы.

В последнее время укреплению правопорядка в учреждениях серьезно препятствует рост числа группировок негативной направленности, которые возрождают воровские традиции и обычаи, носителями и руководителями которых обычно выступают рецидивисты, называющие себя «ворами в законе». Они разлагают осужденных молодого возраста, при этом злостно противодействуют администрации в осуществлении ее функций.

Эта категория рецидивистов пользуется авторитетом в негативной среде и активно воплощает в жизнь свои традиции. «Воры в законе» на свободе вообще, как свидетельствуют материалы изучения личных дел, являются организаторами самых разнообразных преступлений, часто их деятельность связана также с «теневой» экономикой, созданием псевдокооперативов и пр. В учреждениях эти лица всячески уклоняются от труда, заставляют исполнять свои обязанности других осужденных. Эта категория рецидивистов трудно поддается исправительно-трудовому влиянию, ведет паразитический образ жизни за счет других осужденных, втягивает их в различные нарушения режима: употребления наркотиков, азартные игры, пьянство, занятие мелким «рэкетом», мужеложством, образуют групповые неподчинения и даже массовые беспорядки, имевшие место во многих регионах в 1989-1991 гг.

Воспитателям, плохо подготовленным теоретически, не имеющих практических навыков, очень трудно вести с этими лицами воспитательную работу, потому что последние, как правило, решительные, сильные, агрессивные индивиды со стойкой выраженной

антиобщественной направленностью. Если воспитатель не успевает создать актив из числа лиц, которые входят в самостоятельные организации, то рецидивисты быстро собирают вокруг себя молодых, морально неустойчивых осужденных и заражают их своей психологией, воспитывают себе подобных лиц, увлеченных преступной «романтикой».

С такими осужденными воспитателям необходимо проводить целенаправленную индивидуальную работу. Практика изучения личности лидеров группировок показывает: если своевременно возникает развенчивание «воров», разложение группировок, то это является одним из важнейших непереносимых условий эффективности для профилактики правонарушений в местах лишения свободы. Целесообразно на одну-две смежные отрасли создать профилактические центры для выполнения режимно-воспитательной работы с данной категорией лиц, независимо от разновидности режима, при условии, что администрацией и прокуратурой по надзору за местами лишения свободы будут отбираться для направления сюда наиболее опасные лидеры преступных группировок, содержать которых необходимо в помещениях камерного типа. Соответствующие изменения должны быть внесены в законодательство.

Очень важно воров-рецидивистов старшего возраста поставить в условия невозможности вести привычный для них паразитический образ жизни, нарушив тем самым одну из главных традиций преступной «элиты».

Отдельное содержание этой категории лиц, надежность перекрытия каналов незаконного поступления продуктов питания, денег, информации, будут способствовать разложению негативных группировок и, тем самым, результативности в профилактике правонарушений и преступлений.

Нельзя забывать, что коллектив правонарушителей состоит из отдельных личностей, которые отличаются разнообразием черт, жизненным и трудовым опытом, уровнем сознательности, культуры, образованием, интересами, сильными и слабыми сторонами характера, физическим развитием и другими особенностями, складывающимися на протяжении всей жизни под воздействием различных обстоятельств.

Индивидуальный подход – один из важнейших принципов, которым должны руководствоваться все работники учреждения в процессе применения методов исправления: убеждение, поощрение и также далее при организации всех форм исправительно-трудового влияния.

Индивидуальная работа с рецидивистами может быть успешной только тогда, когда учитываются все ситуации, в которых она протекает, и все обстоятельства, которые являются наиболее актуальными для данной категории воспитанников. А.Г. Ковалёв справедливо отмечает, что индивидуальный подход требует учет не только в отношении устоявшихся характерологических особенностей и темперамента заключенного, но и различных временных морально-

психологических состояний. В индивидуальной работе крайне важно учесть характер ситуации, в условиях которой осуществляется влияние[13].

«Для индивидуального подхода, — пишет А.Г. Ковалёв, — очень важно изучить не только особенности осужденного, но и меру его податливости воспитательному влиянию, которая называется сензитивностью в отношении воспитания. С этой целью следует постоянно наблюдать за всеми изменениями в поведении осужденного, попробовать выяснить, какие обстоятельства или методы воспитательного влияния необходимы, как они влияют на правонарушителей»[14].

Изучение практики воспитательной работы в учреждениях строгого режима подтверждает, что эта работа должна вестись планоно, планы работы начальников отрядов, воспитателей должны складываться на текущий месяц. Это даст возможность больше конкретизировать весь комплекс мероприятий, проводимых в отряде, отделении. В приложении Ф предлагается «Примерный месячный план воспитательной работы в отряде — отделении».

Часто планирование проводится на низком уровне. Смысл индивидуальной воспитательной работы с рецидивистами преимущественно заключается в том, чтобы направить оценку ими своих действий за пределы той «внутренней позиции», с которой они смотрят на свою жизнь вообще и преступную деятельность в частности. Необходимо подчеркнуть огромное значение для индивидуального влияния и успеха в этой работе умение воспитателя выявить у осужденного и использовать в своих целях склонность к концентрации на проблемах собственной жизни[15].

Это позволяет создать предпосылки для формирования более правильной самооценки у рецидивиста.

В молодости рецидивисты совершают правонарушение нередко из-за отсутствия элементарных правовых знаний.

Образование сквозной программы «вуз—техникум—школы» для изложения права и введения в школьную программу изучения основ правовых знаний, начиная с 4-5 классов, было бы немалым вкладом в предупреждение правонарушений и, в частности, в борьбу с рецидивной преступностью.

Есть необходимость в масштабах государства, начиная с 4-5 классов средней школы, вплотную решать вопрос трудового воспитания детей. Целесообразно занять ребенка в течение недели 2-3 раза по 3-4 часа в день определенной работой, которая бы увлекала и была материально подкреплена (или определенная часть заработанных средств поступала бы на сберегательную книжку, которую ученик мог бы получить по достижении совершеннолетия, а определенный процент также поступал бы в фонд школы на ее счет для осуществления культурно-массовых мероприятий, а оставшаяся сумма,— на счет предприятия, с

которым тесно сотрудничали бы школа, техникум, вуз). Методически продуманным должен быть процесс уголовно-воспитательного влияния в отношении рецидивиста.

Необходимо пересмотреть функциональные обязанности и переаттестовывать должности главного экономиста, заместителя главного инженера, главного энергетика, главного механика, мастеров, врачей медицинской части, за исключением начальника, врача-ординатора и психоневрологов, которые должны основную работу проводить в отрядном звене. Сэкономленные средства послужат укреплению воспитателями отрядного звена.

Все эти преобразования, перечислены выше по аналогии установленных должностей. Отдельные категории можно, как показывает практика, безболезненно сократить.

При проведении этих мер должно значительно улучшиться влияние на предупреждение правонарушений, взаимодействие между службами по предупреждению рецидивной преступности. Качественно при действенной методической помощи на местах должно проводиться воспитательное влияние на рецидивистов старшего возраста и другие категории правонарушителей.

Как известно, отрядная система существует с 1957 г. Нет сомнения, что она в целом оправдала себя на практике как важный инструмент воспитательного влияния на сознание и поведение людей, пребывающих в местах лишения свободы. Начальник отряда и в настоящий момент остается «проводником» в жизнь государственной исправительно-трудовой политики, организатором и воспитателем. Его работа не ограничивается только изучением личности осужденных. Он непосредственно организует в отряде индивидуально воспитательную работу, культурно-массовую, физкультурно-спортивную и пропагандистскую, осуществляет практические мероприятия по поддержке и укреплению режима, предоставление помощи освобожденным в трудовом и бытовом устройстве, в отношении привлечения общественности к участию в исправлении правонарушений, а также исполняет много других обязанностей, не определенных никакими нормативными актами в силу специфики тех или иных особенностей труда в конкретном учреждении.

Вместе с тем, назрела необходимость в последующем совершенствовании отрядной системы и повышении ее эффективности. Первоочередная роль должна отводиться, при этом, воспитателю, потому что личный пример начальника отряда, его дисциплинированность, ответственность и инициатива во многих случаях обуславливают успех. Целесообразно пересмотреть функциональные обязанности начальника отряда, наделив его большими правами. Есть смысл ввести должность помощника отряда, наделив его при этом также значительными правами. В соответствии с вышеприведенной

структурой, начальник отряда совместно с психологом, режимно-оперативным работником, психоневрологом, помощником будет планировать в комплексном плане на каждый квартал мероприятия, которые проводятся в отряде, а старшие воспитатели и воспитатели в месячных планах – конкретную,

с учетом дифференцированного подхода, индивидуальную работу в участках.

При таком взаимодействии, структурных изменениях, будут укрепляться деловые, рабочие контакты начальников отрядов, воспитателей с медицинскими, инженерно-техническими и оперативными работниками.

Выводы

Сегодня, как показала практика, для организации эффективного исправительно-трудового влияния на рецидивистов необходимой является стройная система практических мероприятий, которые в совокупности обеспечили бы на деле повышение результативности воспитательного процесса в учреждениях по исполнению наказаний.

Список использованной литературы:

1. Стручков Н.А. Проблемы науки исправительно-трудового законодательства.– М., 1972.– С.34.; Його ж: Соблюдение законности исполнения наказания // Социалистическая законность.– М., 1971.– Т.6.– С.31.
2. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части.–М., 1984.–С. 180.
3. Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказаний в Советском государстве.– Саратов, 1973.– С.67.
4. Ременсон А.Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных.– Томск, 1965.– С.33.
5. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы особенной части.– М., 1985.– С.124.
6. Беляев Н.А. Цели наказаний и средства их достижения.– Л., 1963.– С.85.
7. Крахмальник Л.Г. Труд заключенных и его правовое регулирование.– Саратов, 1963.–С.53.
8. Крахмальник Л.Г. Труд заключенных и его правовое регулирование.– Саратов, 1963.–С.91-93.
9. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Психологические состояния человека, лишённого свободы.– М., 1968.– С.32-33.
10. Ключин В.Ф. Формирование направленно воспитывающего коллектива заключенных.– М., 1970.– С.9.; Астемиров З.А. Проблемы коллектива и личности осужденного в условиях ИТУ.– Рязань, 1975.– С. 17-23.
11. Стурова М.П. Оглядная система: поиск эффективности // Воспитание и правопорядок.– М., 1987.– №8.– С.37-39.
12. Высотина Л.А., Лутанский В.Д., Чернов Ю.А. Педагогическое руководство самовоспитанием осужденных.– М.: Политотдел ИТУ МВД СССР, 1973.– С.25.
13. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя.— М., 1968.—С.122-123.
14. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя.— С. 125.
15. Антонян Ю.М., Самовичев Е.Г. Неблагоприятные условия формирования личности в детстве и вопросы предупреждения преступлений.— М., 1983.—С.76.

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Підвищення кваліфікації в Європі

EIDV проводить курси з підвищення кваліфікації для науково-педагогічних працівників університетів, академій, інститутів, коледжів та шкіл.

В листі укажіть напрям підвищення кваліфікації, зміст курсу, термін підготовки, необхідність отримання сертифікату (диплому), додатку з дисциплінами.

EIDV – Ваш європейський партнер

On certain issues of legal regulation of the responsibility of officials (servicemen) of the State Fiscal Service of Ukraine for tax violations committed

Zolotarova Maria

Associate Professor, Department of Legal Regulation of the Economy of the Kryvyi Rih Institute of Economics of the Kyiv National Economic University named after V.Hetman.

Telichko Oksana

Head of the Department of Legal Regulation of the Economy of the Kryvyi Rih Institute of Economics of the Kyiv National Economic University named after V.Hetman.

Щодо окремих питань правового регулювання відповідальності посадових (службових) осіб Державної фіскальної служби України за вчинені податкові правопорушення

Золотарьова Марія

к.ю.н., доцент кафедри правового регулювання економіки Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний університет імені В.Гетьмана»

Теличко Оксана

к.ю.н., завідувача кафедрою правового регулювання економіки Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський національний університет імені В.Гетьмана»

УДК 336.225.68

Summary

Determined the problematic issues of prosecution of officials (servicemen) of the State Fiscal Service of Ukraine for the committed offenses. The description of judicial practice in this sphere is given. Defined the necessity, through legislative changes, of the improvement of the legal regulation of personal responsibility of officials of fiscal authorities for tax violations.

Постановка проблеми

Останні роки маємо безперервний процес кардинальних змін податкового законодавства. Оновлюється перелік податків і зборів, підходи щодо їх адміністрування та справляння, реформується організаційна структура фіскальних органів, повноваження посадових осіб тощо. Тим не менш проблема «тіньового» сектору економіки, численних фактів неправомірної мінімізації податків не лише не втратила своєї актуальності, але й набула особливої гостроти. Побудова гармонійних відносин між платниками податків та фіскальними органами задля поповнення дохідної частини бюджетів має вигляд скоріш «сізифової праці», а ніж реальної перспективи. Серед істотних причин даних явищ можливо відзначити відсутність адекватної відповідальності посадових осіб Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) за вчинення податкових правопорушень, адже є достатні підстави припускати, що виникнення, розвиток та практичне використання суб'єктами господарювання різного роду «схем» задля ухилення від сплати податків обумовлений діяльністю саме представників фіскальної служби. Адекватність відповідальності може розглядатись у досить широкому розумінні, що передбачає можливість її застосування на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені законом, що не допускає неоднозначності трактування його норм; досягнення «компромісу» у питанні притягнення до юридичної відповідальності платників податків та посадових осіб органів ДФС за вчинені податкові правопорушення. Як наслідок, є доцільним розгляд питань правового регулювання відповідальності посадових осіб органів ДФС за податкові правопорушення.

На сьогодні різного роду аспектам відповідальності за податкові порушення були присвячені роботи таких науковців, як: Я.О. Берназюка, Д.О. Гетманцева, О.О. Гогіна,

Є.О. Імикшенової, М.В. Карасьової, Ю.О. Крохіної, І.І. Кучерова, М.П. Кучерявенка, О.У. Латипової, О.А. Лукашева, О.А. Ногіної, С.В. Петкова та інших. Разом з

тим, як свідчить практика, багато питань залишаються дискусійними та потребують свого вирішення шляхом, як вбачається, системних змін до чинного законодавства. Метою даної статті є визначення особливостей правового регулювання відповідальності посадових осіб органів ДФС та надання пропозицій щодо його удосконалення.

Як самостійний елемент механізму правового регулювання юридична відповідальність характеризується низкою ознак: 1) юридична відповідальність настає лише за скоєне правопорушення (протиправну, винну дію чи бездіяльність); 2) основною підставою застосування юридичної відповідальності є склад правопорушення (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторона); 3) юридична відповідальність встановлюється державою в нормах права (до правопорушників застосовуються санкції відповідних норм); 4) юридична відповідальність застосовується компетентними державними органами, упо вноваженими особами й іншими суб'єктами, що мають таке право, відповідно до встановленої процедури; 5) юридична відповідальність проявляється в негативних юридичних наслідках особистісного, організаційного та майнового характеру для правопорушника; 6) юридична відповідальність є видом державного впливу (примусу), який реалізується через покарання чи відновлювальні заходи [1, с.141].

З урахуванням викладеного доцільно відзначити наступне.

Враховуючи норми чинного законодавства, посадові (службові) особи ДФС можуть бути притягнуті дисциплінарної, цивільної (матеріальної), адміністративної або кримінальної відповідальності. Зауважимо, при цьому, що, як свідчать фактичні обставини сьогодення, для посадових осіб ДФС адміністративна чи кримінальна відповідальність скоріш видається «примарністю», а ніж «фактичною перспективою». Це можливо пояснити, з одного боку, відсутністю належної правової регламентації, з іншого – значним рівнем корупції в державі.

Отже, можемо говорити про наявність «іміунітету» у посадовців у разі вчинення ними протиправних діянь по відношенню до платника податків. Наведемо приклад, з яким стикався, припускаємо, кожен перший платник податків, який кінець-кінцем досяг бажаної мети – вирішення судом податкового спору на його користь. Пройшовши всі стадії оскарження, як адміністративного так судового, що триває, зазвичай, більш ніж два роки, на виході платник має фактично понесені витрати, пов'язані, зокрема, із наданням йому кваліфікованої правової допомоги для захисту його прав та інтересів, а перевіряючий – відсутність персональної відповідальності за порушення, допущені під час здійснення контрольно-перевірочних дій, фіксування у акті перевірки непідтверджених даних, іноді «нереальних» та «абсурдних» «претензій» до платника податків. Звертаємо увагу, у зв'язку з цим, на офіційну статистику

ДФС: у січні – травні 2017 року (станом на 01.06.2017) на розгляді у судах різних інстанцій перебували 42,8 тис. справ за позовами платників податків до територіальних органів ДФС про визнання недійсними/нечинними податкових повідомлень-рішень на загальну суму 169,8 млрд. грн., з них на користь платників податків вирішено 1,9 тис. справ на суму на 7,8 млрд. грн. [2]. Наведена офіційна статистика ДФС побудована таким чином, що не дозволяє визначити, яка ж кількість податкових спорів остаточно вирішена на користь платників податків (після розгляду справ у апеляційному та касаційному порядку). Разом з тим, у будь-якому випадку, «іміунітетом» для посадової особи, яка проводила податкову перевірку, виступає сформована загалом позиція судів, що зводиться до того, що акт перевірки – це лише службовий документ, що підтверджує факт проведення перевірки і є носієм доказової інформації про виявлені порушення вимог чинного законодавства; разом з тим акт перевірки не є актом застосування суб'єктом владних повноважень норм права. А отже, маємо ситуацію, при якій на перевіряючу особу фактично не покладається жодної відповідальності за фіксацію у акті перевірки необґрунтованих порушень податкового законодавства, оскільки зміст акту перевірки є його суб'єктивною думкою. Дійсно, Законом передбачено механізм подання заперечень на акт податкової перевірки та адміністративного оскарження проведених донарахувань. Але знов таки, доцільно звернутись до офіційної статистики: до органів ДФС в рамках апеляційного адміністративного оскарження за період з 01.01.2017 року по 01.06.2017 року надійшло 3786 скарг на 5689 податкові повідомлення-рішення (далі – ППР). З них залишено без змін – 4987 ППР, скасовано частково – 323 ППР, скасовано повністю – 364 ППР [3]. Не буде зайвим, у зв'язку з цим, поставити наступне риторичне запитання: чи готові в органах ДФС обласного рівня чи ДФС України, при розгляді скарг, брати на себе відповідальність і скасовувати необґрунтовані мільйонні донарахування чи краще, що б «суд розібрався»?

Як наслідок маємо і нечисленну судову практику у даній сфері, зокрема, щодо притягнення до кримінальної відповідальності. Одним із небагатьох прикладів притягнення посадової особи ДФС до кримінальної відповідальності став вирок Солом'янського районного суду м.Києва у справі № 760/17649/15-к від 28.04.2016 року, відповідно до якого посадову особу ГУ Міндоходів у Київській області визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч.3 ст. 365 Кримінального кодексу України. Судом було встановлено, що дана особа «...усвідомлюючи протиправний злочинну змову з іншими особами, що були її керівниками та матеріали відносно яких виділені в окреме провадження. Для реалізації зазначеного злочинного умислу, обвинувачена передала незаконну вказівку щодо організації та проведення перевірок ТОВ

"Розподільчий центр плюс" та ТОВ "Кондитер Транс", метою яких повинно було стати значне донарахування коштів до посадових осіб Переяслав-Хмельницької ОДПІ, матеріали відносно яких виділені в окреме провадження» [4].

Широкого громадського розголосу набув факт проведення слідчих дій у травні 2017 року відносно значної кількості экс-чиновників податкової служби, проте на сьогодні триває досудове розслідування і відсутні будь-які обвинувальні вироки.

Доцільно погодитись, що виходячи з людиноцентричного підходу (В.Б. Авер'янов) необхідно говорити про те, що влада надає громадянину послуги в сфері державного управління (адміністративні послуги) та здійснює діяльність щодо захисту їх прав і законних інтересів. Реалізація юридичної відповідальності органами публічної влади з такою метою є проявом захисту публічного (спільного) інтересу суспільства. Відповідно, будь-яке порушення публічного інтересу повинно мати негативний наслідок для правопорушника за єдиним алгоритмом відповідно до сфери чи галузі вчиненого діяння [5, с.52].

Слід акцентувати увагу, що за останні два роки мали місце суттєві зрушення в законодавчому закріпленні відповідальності посадовців фіскальної служби. Так, Закон ом України «Про державну службу», що набув чинності з 01.06.2016 року, визначено засади дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців. Відповідно до вимог даного Закону за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом. У якості підстави для застосування дисциплінарної відповідальності виступає дисциплінарний проступок - протиправна винна дія або бездіяльність чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, чинним законодавством, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення.

Встановлено максимальний строк для застосування дисциплінарного стягнення - один рік після його вчинення дисциплінарного проступку [6].

У свою чергу цивільна (матеріальна) відповідальність у розумінні положень Закону про державну службу [6] пов'язується:

по-перше, із покладенням на рахунок держави обов'язку відшкодувати Матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців

по-друге, особою матеріальною відповідальністю державного службовця, який спричинив шкоду, у випадку пред'явлення до нього зворотної вимоги (регресу) відповідним

державним органом. Слід акцентувати увагу, що в такому випадку державний службовець несе матеріальну відповідальність тільки за наявності умислу на її заподіяння шкоди протиправними діями або бездіяльністю.

Достатньо непослідовними у питанні правового регулювання відповідальності посадових осіб фіскальних органів виступають положення Податкового кодексу України (далі - ПКУ) [7], які з врахуванням викладеного нижче, лише доводять факт невизначеності базових категорій в чинному законодавстві, існування прогалин, суперечностей та неузгодженостей між нормами різних законодавчих актів.

Так, з 01.01.2017 року внесено зміни до ПКУ стосовно відповідальності посадових осіб контролюючих органів (ст.21 Кодексу) [7]. Проведений аналіз змісту внесених змін дозволяє зробити висновок, що логіка законодавця у побудові нової «юридичної конструкції» норми п. 21.1.2. даного кодексу видається дещо сумнівною та може призвести до того, що існуюча модель юридичної відповідальності посадових осіб фіскальних органів може і далі залишатись недієвою

Так, підставою для притягнення до юридичної відповідальності будь-якого виду є наявність складу правопорушення. З врахуванням викладеного, якщо проаналізувати норми ПКУ, то таким правопорушенням виступає податкове правопорушення - протиправні діяння (дія чи бездіяльність) посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Податковим кодексом України та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (ст.109 ПКУ) [7]. Тим не менш, в подальшому ПКУ не відносить посадових осіб фіскальних органів до осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення правопорушень, що вбачається дещо нелогічним.

Говорячи все ж таки про можливу відповідальність посадових осіб фіскальних органів, зміст ПКУ містить спочатку загальну норму про відповідальність посадових (службових) осіб згідно із законом (п.21.2. ст.21 ПКУ) [7]. Далі зміст пп.21.2.1.п.21.2.ст.21 ПКУ [6] (припускаємо, що він має виступати логічним продовженням положень попереднього пункту) визначає, що за прийняття неправомірного рішення, яким визначаються податкові (грошові) зобов'язання платнику податків, посадова (службова) особа контролюючого органу, яка прийняла таке рішення, а також безпосередній керівник такої посадової особи несуть відповідальність згідно із законом; повторне прийняття неправомірного рішення, яким визначаються податкові (грошові) зобов'язання платників податків, посадовою (службовою) особою контролюючого органу, яка прийняла таке рішення, є підставою для застосування до такої посадової (службової) особи дисциплінарного стягнення у порядку, передбаченому законом.

За результатом аналізу вищевказаної норми висловимо декілька зауважень.

Посадові (службові) особи органів ДФС мають широке коло повноважень, які не лише стосуються визначення податкових (грошових) зобов'язань. При неправомірному використанні даних повноважень можуть бути порушені права та законні інтереси платників податків із завданням відповідної шкоди: як матеріальної, так і моральної. Відтак, посадові особи фіскальних органів повинні підняти підвищеній юридичній відповідальності.

Разом з тим численні факти правопорушень формують загальне явлення уявлення громадськості про необґрунтований фіскальний тиск на бізнес. Наприклад, проблемні питання одностороннього розірвання (визнання їх припиненими) договорів про визнання електронних документів органами ДФС, що фактично унеможлиблює подання податкової звітності в електронному вигляді засобами телекомунікаційного зв'язку, реєстрацію податкових накладних в Єдиному державному реєстрі податкових накладних, а отже, кінець-кінцем фактично призводить до блокування фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Крім того з 01.07.2017 року у «повну силу» запрацює механізм тимчасового зупинення реєстрації податкових накладних. Вирішення ж питання про розблокування відповідної реєстрації податкових накладних надано «на відкуп» колегіального органу – комісії ДФС.

А отже, у багатьох випадках можливість настання персональної відповідальності для посадових осіб ДФС за відповідні неправомірні рішення (дії або бездіяльність) ставиться під питання.

Із цього приводу, встановлення адміністративної відповідальності посадових осіб ДФС, на наш погляд, дасть змогу, перш за все, запобігати та припиняти вчинення діянь, які за змістом норм ПКУ можуть бути визнані податковими правопорушеннями, та встановлювати належне покарання за них.

Вихідним моментом буде наступне.

Адміністративним деліктом слід вважати протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка скоєна особою,

наділеною владними повноваженнями (посадовою особою органів публічної влади), унаслідок якої було заподіяно матеріальну або моральну шкоду особі (фізичній, юридичній) або суспільству [6, с.52]. Із цього приводу доцільно погодитись із думкою С.Т. Гончарука про те, що "адміністративна відповідальність як різновид правової відповідальності – це специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, які скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноважними державними органами за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установленому законом порядку" [8, с. 19].

Якщо ж говорити про відмежування дисциплінарної та адміністративної відповідальності, то якщо метою застосування дисциплінарної відповідальності є забезпечення службової дисципліни шляхом застосування дисциплінарних стягнень, то за вчинення адміністративного проступку посадовець фіскальної служби змушений буде сплатити адміністративний штраф, отже нести відповідальність за протиправні діяння власним коштом. У свою чергу, якщо притягнення до дисциплінарної відповідальності відбувається у порядку підлеглих, то про потенційну можливість адміністративної відповідальності можливо говорити і в аспекті реалізації компетенції, наприклад, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби. При цьому слід вказати, що посадовець органу ДФС може бути притягнутий до адміністративної відповідальності лише за наявності остаточного рішення за результатом адміністративного оскарження та/або судового рішення адміністративного суду, що набрало законної сили, яким визнаються неправомірними дії, рішення чи бездіяльність такої посадової особи. Тобто адміністративним судом має бути встановлене пряме порушення загальних обов'язкових правил у сфері оподаткування.

Висновки

Підводячи підсумок, слід зазначити, що на сьогодні потребує удосконалення правове регулювання персональної відповідальності посадових осіб ДФС. Передусім, законодавство повинно забезпечувати однозначне розуміння підстав для притягнення до дисциплінарної, цивільної та адміністративної відповідальності. Без належної персональної відповідальності чиновників ДФС, поряд із вирішенням питання суттєвого підвищення для них заробітних плат, ефективність діяльності фіскальних органів залишається під загрозою.

Список використаної літератури:

1. Теорія держави та права: посіб. [для підготов. до іспитів] / С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша. – 2-е вид. виправ. та перероб. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В. – 2006. – 176 с.
2. Інформація про оскарження рішень станом на 01.06.2017 року / ДФС України. – [Електронний ресурс]. – Режим дост.: /informatsiya-schodo-oskarjen-rishen/299468.html.
3. Інформація про надходження та розгляд скарг (заяв) платників податків на податкові повідомлення-рішення / ДФС України. – [Електронний ресурс]. – Режим дост.: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-pokazniki-roboti/vregulyuvannya-podatkovih/apelyatsiyna-praktika/300849.html>
4. Вирок Солом'янського районного суду м.Києва у справі № 760/17649/15-к від 28.04.2016 року / [Електронний ресурс]. – Режим дост.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57487449>.
5. Адміністративно-правова реформа в Україні / Під заг. ред С.В. Петкова – К.: , – 2016. – 112 с.
6. Про державну службу: Закон від 10.12.2015 № 889-VIII / ВВР. – 2016, № 4. – стор. 60. – ст.43.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / ВВР. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – стр. 556. – ст. 112.
8. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України / С. Т. Гончарук. – К.: КМУЦА, 1995. – 78 с.

On the issue of financial, economic fines for violations in the sphere of management

Duraieva Nataly

A senior lecturer of the Constitutional, Administrative and Economic Law Department of the Academy of Labor, Social Relations, and Tourism

До питання застосування фінансових, економічних, штрафних санкцій за порушення у сфері господарювання

Дураєва Наталія

Старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та господарського права Академії праці, соціальних відносин і туризму

УДК 342.9:346.9(477)

Summary

The article deals with some issues of procedure and rules of administrative and practical, financial, economic, punitive measures, fines for violations of economic activities. The regulatory framework and its degree of systematization and harmonization are studied. The personal structure of offenders is determined and proposals on improving procedural enforcement of the above mentioned sanctions are made.

Due to the study and comparative analysis of laws and other normative acts that establish administrative liability and responsibility in a variety of sanctions some generalization is made.

The basis of liability in a different application of sanctions is a violation of procedure and rules of economic, business, financial, banking or other activity.

Legal structure of the offense, its objective (object, objective side) and subjective (personal, subjective side) features do not have any qualifying matter and usually their identification is not required in case of prosecution. It is clear that every sphere of socio-cultural, economic, administrative, political, economic activity is characterized by its own features which legislators attempt to highlight or underline.

But the ambiguity in the substantive law to establish types of legal responsibility in economics and management creates uncertainty in procedural enforcement of these sanctions (fines).

Only in some regulations the attempt to define clearly the procedures and rules for the application of penalties to the entities has been made.

Key words: responsibility, sanctions, procedural security, statutory arrangement, authorities of using sanctions.

Постановка проблеми

З прийняттям Закону УРСР від 03 серпня 1990 р. №142-XII «Про економічну самостійність Української РСР» ст.14 та проголошення незалежності України, в державі розпочалося активне запровадження заходів економічного впливу на суб'єктів господарювання за порушення порядку і правил ведення господарської діяльності. На цей час два кодекси (Господарський ст.239 і Податковий ст.111) і понад сорок законів передбачають застосування різноманітних адміністративно-господарських, фінансових, економічних, штрафних санкцій, штрафів. Проте ні Господарським, ні Податковим кодексами України, ні іншими законами України не встановлено порядок провадження по застосуванню до юридичних осіб зазначених санкцій. В юридичній літературі ці питання окремо теж не розглядалися. В дисертаціях [4, 5, 6, 7], в монографічних роботах, дослідження проводилося фрагментарно, у підручниках з адміністративної відповідальності [1, 2, 3] адміністративно-господарських, фінансових, економічних, штрафних санкцій взагалі не вивчалося. Та воно і не могло вивчатися, оскільки зазначені заходи економічного впливу не належать до адміністративних стягнень, визначених КУпАП. Отже, порядок і правила застосування зазначених санкцій не знайшли свого закріплення ні на законодавчому рівні, ні досліджені комплексно на науковому рівні. Регулювання цих питань підзаконними нормативними актами потребує певної уніфікації.

Мета дослідження полягає у виявленні загальних напрямків вдосконалення нормативної бази щодо застосування адміністративно-господарських, фінансових, економічних, штрафних санкцій, штрафів до суб'єктів господарювання за порушення здійснення господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що комплексного дослідження порядку застосування зазначених санкцій не відбулося. Дослідження і постановка проблеми в роботах науковців

Шульги Є.В., Гладкої В.В., Службського І.Й., Добрянської Н.В., та інших [4, с.12-13; 5, с.12-13; 6, с.13-15; 7, с.10-11; та ін..] привертають не абияку увагу, служать початком ще не дослідженої, актуальної, значущої для практики теми.

Викладення основного матеріалу дослідження. Питанням природи адміністративного делікту, розкриттю його соціальних властивостей та порядку застосування адміністративних стягнень до правопорушників присвячена значна кількість

робіт як вітчизняних так і зарубіжних науковців.

Однак, прийняття низки законів, зокрема: Закон України «Про виключну(морську) економічну Зону України від 16.05.1995 р.; «Про захист економічної конкуренції» від 01.01.2001 р.; «Про автомобільний транспорт» в редакції від 23.02.2006 р.; «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р.; «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 р.; «Про державні лотереї в Україні» від 06.09.2012 р. та інших, якими встановлюється відповідальність юридичних осіб за порушення порядку здійснення господарської діяльності у вигляді адміністративно-господарських, фінансових, економічних, штрафних санкцій, штрафів механізм застосування не досліджено.

Вивчення та порівняльний аналіз законів, інших нормативних актів, що встановлюють адміністративну відповідальність та відповідальність у вигляді різноманітних санкцій дозволяє зробити деякі узагальнення.

На відміну від адміністративної відповідальності, яка визначається виключно законами (Кодекс України про адміністративні правопорушення далі - КУпАП, митний кодекс України далі - МКУ) і підставами її настання є подія і юридичний склад правопорушення, відповідальність у вигляді різноманітних санкцій встановлюється не тільки законами (понад 40 законів), а й підзаконними нормативними актами, як наприклад, Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р., Указом Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» від 27 червня 1999 р., Положення про порядок накладення та стягнення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2002 р. №1177 в редакції від 17 жовтня 2013 р.. Пунктом 2 цього Положення визначено протиправні дії, за вчинення яких застосовується стягнення у вигляді штрафу. Проте не зрозуміло дублювання ст.23 Закону України від 01 грудня 2005 р. №3161-IV «Про захист прав споживачів». Аналогічне нормативне закріплення застосування санкцій передбачено і Правилами розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затверджених наказом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 09 січня 1997 р. №2. Порядком накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 08 вересня 1997 р. №997 пунктом 19 також встановлюється перелік протиправних дій і розмірів штрафів за їх вчинення. Отже в підзаконних нормативних актах визначаються діяння які є правопорушеннями, тоді як ці питання повинні були б бути компетенцією законодавця. Підставою відповідальності у вигляді застосування різноманітних санкцій є

порушення порядку і правил здійснення господарської, підприємницької, фінансової, банківської чи іншого виду діяльності. Юридичний склад правопорушення, його об'єктивні (об'єкт, об'єктивна сторона) та суб'єктивні (суб'єкт, суб'єктивна сторона) ознаки кваліфікуючого значення не мають і, як правило, встановлення їх, при розгляді справи, не обов'язково для притягнення до відповідальності.

Адміністративні стягнення, що застосовуються за протиправні дії, передбачені законодавством про адміністративну відповідальність, чітко і повно визначені ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Їх застосування достатньо повно і всебічно врегульовано нормами статей 213-330 КУпАП, досліджені не тільки на навчальному і монографічному рівні, а й на рівні інстанційного і судового застосування. Прийняті на підставі цих норм органами владних повноважень інструкції, правила, положення чи інші нормативні акти щодо правил оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення носять додатковий методологічний характер. Водночас провадження про застосування різноманітних санкцій до суб'єктів господарювання за вчинені правопорушення майже не досліджене. Системного нормативного врегулювання на законодавчому рівні немає.

Аналіз законодавчої бази щодо встановлення відповідальності у вигляді різноманітних санкцій до суб'єктів господарювання за порушення у сфері господарської діяльності, банківської діяльності дозволяє констатувати, що законодавець по різному підходить до визначення виду санкцій в залежності від сфери економічної, господарської, фінансової, соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності, а порядок їх застосування визначається підзаконними нормативними актами.

Фінансові санкції – встановлені Податковим кодексом України (ст.ст.113-128), Повітряним кодексом України (ст.127), законами України від 06 вересня 2012 р. №5204-VI (ст.14) «Про державні лотереї в Україні», від 05 липня 2012 р. №5767-VI (ст.53) «Про зайнятість населення», від 17 січня 2002 р. №2953-III (ст.8) «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», від 08 червня 2000 р. №1805-III (ст.44) «Про охорону культурної спадщини» та іншими законами за порушення законодавства застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу в розмірі кратному неоподаткованому мінімуму доходів громадян (НМДГ), або у кратному розмірі мінімальної заробітної плати (МЗП), або у відсотках вартості введеної в обіг продукції, виробленої продукції, реалізованих товарів тощо, або у розмірі конкретних сум у гривнях (від 170 грн. до 1020 грн.) чи у відсотках до нарахованого податкового зобов'язання.

Адміністративно-господарські санкції – встановлені Господарським кодексом України (ст.ст.238, 239) законами України від 21 червня 2012 р. №5007- VI «Про ціни і ціноутворення» (ст.20), від 23 лютого 2006 р. №3412-VI «Про автомобільний транспорт» (ст.60), від 23.02.2012 № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (ст.33), від 02 березня 2015 р. №222- VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» (ст.16), застосовуються у вигляді: вилучення прибутку, адміністративно-господарських штрафів, стягнення обов'язкових платежів, зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання, застосування антидемпінгових операцій, зупинення дії ліцензії, анулювання ліцензії, обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання, накладення штрафу у відсотку до розміру зареєстрованого статутного капіталу, або у відсотках вартості проданих товарів, в розмірі кратному НМДГ тощо, а також у вигляді розпорядження про усунення правопорушення чи попередження про виявлення правопорушення.

Штрафні санкції – встановлені законами України від 25 травня 2009 р. №1392-VI «Про газ (метан) вугільних родовищ» (ст.17), від 02червня 2005 р. №2633-VI «Про теплопостачання» (ст.31), від 02грудня 2010 р. №2735-VI «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» (ст.44), від 02грудня 2010 р. №2736-VI «Про загальну безпечність нехарчової продукції» (ст.15), від 08липня 2010 р. №2464-V «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст.25), від 08 липня 2010 р. №2467-VI «Про засади функціонування ринку природного газу» (ст.23), від 14жовтня 2014 р. №1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (ст.24), від 22вересня 2016 р. №1540-VIII «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (ст.22). За порушення у цих сферах законодавства застосовуються штрафні санкції у вигляді штрафів кратного розміру до НМДГ (від 100 до 5000 НМДГ), (у законах №№2735-VI та 2953-III як кваліфікуюча ознака передбачена повторність вчинення правопорушення протягом 3-х років і протягом 1-го року) відсоткового розміру своєчасно несплачених сум, попередження, зупинення дії ліцензії, анулювання виданої ліцензії, ліквідації юридичної особи також.

Штрафи - встановлені законами України від 11 січня 2001 р. №2210-III «Про захист економічної конкуренції» (ст.53), від 15 листопада 2001 р. №2775-III «Про ветеринарну медицину» (ст.35), від 01 грудня 2005 р. №3161-IV «Про захист прав споживачів» (ст.23), від 17 січня 2002 р. №2986-III «Про охорону прав на сорти рослин» (ст.55), від 16 травня 1995 р. №162/95-ВР (в поточній редакції від 09.12.2012) «Про виключну

(морську) економічну Зону України» (ст.ст.21-26), від 22 грудня 2011 р. №4220-VI «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (ст.2), від 22 липня 2014 №1602-VII «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (ст.64), застосовуються у вигляді (у формі) відсоткового розміру доходу від реалізованої продукції за останній рік, виготовленої для реалізації продукції, в кратному розмірі вартості продукції, отриманого прибутку, в розмірі кратному НМДГ, відшкодування моральної шкоди, збитків, компенсації (у розмірі від 10 до 5000 МЗП), припинення дії, штраф у розмірі кратному МЗП. Законом України від 01 листопада 2016 р. №1715-VIII внесені зміни до ч.8 ст.72 до закону «Про телебачення і радіомовлення» та ця стаття доповнена частиною 9 в якій за вчинення правопорушень у цій сфері в залежності від соціального, політичного, культурного значення, тяжкості вчинення порушення, передбачено стягнення штрафу у розмірі від 5 до 25 відсотків розміру ліцензійного збору.

Можна і далі перераховувати закони та інші нормативні акти, які передбачають (встановлюють) застосування різноманітних видів санкцій і заходів впливу (компенсаційних, моральних, економічних) до правопорушників у сфері економіки та господарювання. Але така чисельність і різноманітність (розмаїття), санкцій і заходів впливу не сприяють їх законному, неупередженому, об'єктивному застосуванню та всебічному, повному і своєчасному розгляду кожної окремо взятої справи. Крім того, зазначеними законами встановлюються неоднакові строки розгляду правопорушень (5, 10, 15, 30 днів, 2 місяці), строки сплати штрафів (10, 15, 30 днів, 1, 3 місяці), строки давності притягнення до відповідальності (2 місяці, 6 місяців, 1 рік, 3 роки, 5 років). Процесуальне забезпечення притягнення до відповідальності теж неоднакове – в одних випадках здійснюється шляхом складання протоколу про вчинення правопорушення: в інших шляхом складання акта перевірки; винесення постанови на перевірку; подання заяви про правопорушення; подання позову до суду тощо.

Зрозуміло, що кожна сфера соціально-культурної, економічної, адміністративно-політичної, господарської діяльності характеризується власними особливостями, які законодавець намагається обособити, виділити, підкреслити. Але неоднозначність у сфері матеріального права щодо встановлення видів юридичної відповідальності у сфері економіки і господарювання породжує невизначеність і у сфері процесуального забезпечення застосування зазначених санкцій (штрафів).

Спроба законодавця в Господарському кодексі України (ст.ст. 240-252), Повітряному кодексі України (ст.ст.128-130) та в законах України «Про автомобільний транспорт» №3492-IV (ст.60), «Про газ (метан) вугільних родовищ» №1392-IV (ст.17), «Про ветеринарну медицину» №2775-III (ст.36),

«Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» № 1602-VII (ст.ст.65, 66) та інших законах врегулювати провадження по застосуванню санкцій лише частково зняло проблему невизначеності процесуального забезпечення.

У таких законах як Податковий кодекс України, «Про державні лотереї», «Про ціни і ціноутворення», «Про зайнятість населення», «Про захист прав споживачів», «Про охорону прав на сорти рослин» та інших законах процедура процесуального забезпечення застосування санкцій взагалі не визначена, на що в науковій (в дослідницькій) літературі уже зверталася увага [8 с.140-170]. Досить прикро є байдужість законодавця, коли приймається закон, в якому б за логікою речей мало б бути закріплено порядок здійснення повноважень органу щодо застосування санкцій, але цього на законодавчому рівні не відбувається. Мова йде про Закон України від 22 вересня 2016 року №1540-VIII «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», в якому статтю 22 встановлено, що суб'єкти господарювання несуть відповідальність за порушення, визначені законами України «Про електроенергетику», «Про природні монополії», «Про комбіноване виробництво тепловій та електричної енергії (когенерація) та використання енергопотенціалу», «Про функціонування ринку електричної енергії України», «Про ринок природного газу», «Про трубопровідний транспорт», «Про тепlopостачання», «Про питну воду та питне водопостачання», «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг» та іншими законами, що регулюють відносини у відповідних сферах. Воно так! Але Національна комісія, назвавши себе – Регулятором – не визначає своїх повноважень. Законом зовсім не врегульовані порядок і правила застосування санкцій, визначених перерахованими законами, як заходу юридичної відповідальності і державного впливу на суспільні відносини у зазначених сферах.

В більшості випадків в законах зазначається, що порядок застосування санкцій встановлюється Кабінетом Міністрів України. Однак вивчення нормативних підзаконних актів свідчить, що застосування санкцій регулюється не тільки актами Кабінету Міністрів України, а і нормативними актами центральних органів виконавчої влади, Національним банком України, Пенсійним фондом України, іншими фондами щодо загальнодержавного обов'язкового страхування, а в деяких випадках і актами органів місцевого самоврядування.

Вивчення «Положення про порядок накладення та стягнення штрафів за порушення законодавства про захист прав споживачів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 02.10.2013 р. №727; «Положення про порядок накладення штрафів на громадян і посадових

осіб за порушення правил щодо боротьби з карантинними шкідниками і хворобами рослин та бур'янами, а також при вивезенні матеріалів, що не пройшли карантинну перевірку або відповідну обробку», затверджено наказом Головної державної інспекції з карантину рослин України від 15 травня 1996 р. №36; «Інструкції про порядок застосування економічних та фінансових (штрафних) санкцій органами державного контролю за цінами», затвердженої Наказом Міністерства економіки України і Міністерства фінансів України від 03.12.2001 р. №298/519; «Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій», затверджених Наказом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку» від 09 січня 1997 р. №2; «Правил розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України», затверджених розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 р. №5; «Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про рекламу», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 16 вересня 2009 р. №980, та інших підзаконних актів. Аналіз декількох десятків «Положень», «Правил», «Порядків», «Методик», «Інструкцій» тощо дає підстави зробити висновок, що всі вони не регулюють повністю і остаточно провадження у справах про застосування різноманітних санкцій, штрафів та інших заходів впливу на суб'єктів господарювання на рівні і за зразком як це врегульовано КУпАП щодо провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Лише в окремих нормативних актах зроблена спроба більш повно визначити порядок і правила застосування штрафних санкцій до суб'єктів господарювання. Наприклад, «Положення про порядок накладення на суб'єктів господарювання штрафів за порушення законодавства в галузі електроенергетики та сфері тепlopостачання», затверджено Постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 24 жовтня 2012 р. №977 визначено коло осіб, які розглядають справи і застосовують штраф, їх повноваження щодо розміру застосування штрафів залежно від займаної посади, визначено зміст і форми актів перевірки вчиненого правопорушення, постанови по справі про накладення штрафу та виписані (закріплені) інші процедури провадження по справі. Порядок накладення штрафів за порушення у сфері містобудівної діяльності, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 02 жовтня 2013 р. №735 також більш повно регулює відносини щодо застосування штрафів, встановлення форми і змісту процесуальних документів, порядку оскарження постанови по справі про накладення штрафу та її виконання, орієнтовно наближено до процесуального забезпечення за зразком притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності.

Висновки

Розмаїтість санкцій (адміністративно-господарські, фінансові, штрафні, економічні, штрафи); органів, що уповноважені їх застосовувати; видів стягнень у вигляді штрафу (у неоподаткованому мінімумі доходів громадян - НМДГ, мінімальної заробітної плати - МЗП, відсотках до розмірів і обсягів певної господарської діяльності, організаційного характеру тощо); строків позовної давності притягнення до відповідальності, розгляду справ та виконання постанов про застосування санкцій; порядку розгляду справ в адміністративному (інстанційному) чи судовому; форми і змісту процесуальних документів приводить не тільки учасників провадження у скрутне становище, але і висококваліфікованих фахівців (юристів) щоб вирішувати у строгій і повній відповідності до закону.

Така правова багатовекторність регулювання економічної відповідальності (приводить) провокує, продукує створення і розвиток різноманітних корупційних схем з котрими наполегливо мусять боротися спеціально створені антикорупційні органи.

Можна зрозуміти положення посадових (службових) осіб органу владних повноважень, при якому провадження у справах про застосування адміністративно-господарських, фінансових, штрафних санкцій, штрафів, входить до їх функціональних прав і обов'язків, а тому основним завданням є безумовне виконання службових обов'язків будь-якими засобами і збір податків, плата за ліцензії, стягнення штрафних санкцій будуть виконані в строк і обов'язково. Тому ускладнювати процедуру застосування санкцій для них не має сенсу, але розбудова правової держави потребує:

1. Уніфікації норм матеріального права щодо визначення видів санкцій. На нашу думку мають бути адміністративно-господарські та фінансові санкції які б були матеріальною основою господарської і фінансової відповідальності;

2. Уніфікації норм процесуального права шляхом прийняття Основ законодавства України щодо провадження справ про господарські і фінансові правопорушення;

3. Кодифікації норм адміністративно-господарських та фінансових правопорушень шляхом прийняття Кодексу України про економічні правопорушення (КУпЕП).

Вирішення цих питань на законодавчому рівні забезпечить своєчасне, всебічне, повне, об'єктивне, неупереджене з'ясування обставин кожної справи та вирішення її в точній відповідності із законом.

Список використаної літератури:

1. Адміністративна відповідальність: за редакцією О.В.Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 568 с.
2. Судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення: за загальною редакцією Т.О.Коломоєць, В.К.Колпакова. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 544 с.
3. Демський Е.Ф., Демський О.С. Провадження у справах про адміністративні правопорушення / Е.Ф.Демський, О.С.Демський // Кодекс України про адміністративні правопорушення. Провадження у справах про адміністративні правопорушення.– К.: Юрінком Інтер, 2014. – с. 342– 404
4. Шульга Є.В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері надкористування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ Є.В.Шульга; НУБіП України.– К., 2012. –21 с.
5. Гладка В.В. Адміністративна відповідальність за поширення інформації, що вводить в оману: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ В. В.Гладка; Держ. НДІ МВС України. – К., 2016. – 21 с.
6. Слубський І.Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ І.Й.Слубський; НУВС. – К., 2008. – 20 с.
7. Добрянська Н.В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ Н.В.Добрянська; Інститут законодавства ВР України. – К., 2015. – 20 с.
8. Добрянська Н.В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07/ Н.В.Добрянська Інститут законодавства ВР України. – К., 2015. – 210 с.

Анотація

У статті досліджуються окремі питання порядку і правил застосування адміністративно-господарських, фінансових, економічних, штрафних санкцій, штрафів за порушення здійснення господарської діяльності. Вивчається нормативна база, ступінь її систематизації та уніфікації, визначається суб'єктний склад правопорушників, а також вносяться пропозиції щодо вдосконалення процесуального забезпечення застосування зазначених санкцій.

Ключові слова: відповідальність, санкції, процесуальне забезпечення, нормативне врегулювання, уповноважені органи застосовувати санкції.

Аннотация

В статье исследуются некоторые вопросы порядка и правил применения административно-хозяйственных, финансовых, экономических, штрафных санкций, штрафов за нарушение осуществления хозяйственной деятельности. Изучается нормативная база, степень её систематизации и унификации, определяется субъектный состав правонарушителей, а также вносятся предложения относительно усовершенствования процессуального обеспечения применения указанных санкций.

Ключевые слова: ответственность, санкции, процессуальное обеспечение, нормативное урегулирование, уполномоченные к применению санкций органы.

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Навчання в Європі

EIDV запрошує на навчання в провідних європейських ВНЗ Чехії, Словаччини, Польщі, випускників середніх шкіл та коледжів.

З EIDV Ви здобудете підготовку на рівні бакалавра, магістра або доктора філософії (PhD).

Навчання проводиться за державним замовленням (безкоштовно), контрактом, або за грантовими проектами.

Забезпечуємо проживання в гуртожитках, оформлення всіх необхідних документів.

EIDV забезпечує супровід бажаючих навчатись у європейських вишах від вибору закладу до отримання студентського квитка.

В листі укажіть спеціальність та освітній ступінь який прагнете здобути.

EIDV – Ваш європейський партнер

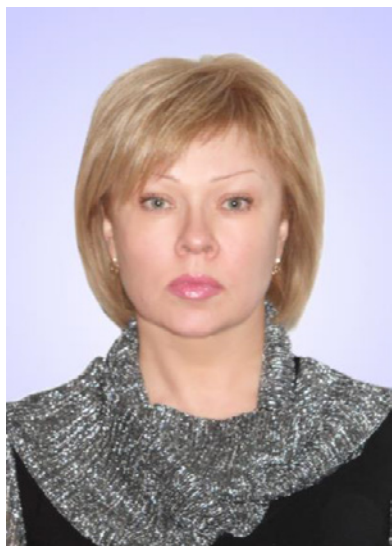
ICOCRIM
www.icocrim.sk

Contents of the discipline «Constitutional Law of Ukraine»: features and improvements in the context of entering national higher legal education in European educational space

Liliy Riabovol

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State-Legal Disciplines and Administrative Law of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Summary

The article substantiates the need to improve the content of academic discipline «Constitutional Law of Ukraine» in the context of the national legal education entry into the European educational space. The problems regarding the selection, design and content of teaching discipline and ways of their solution in the modern world. The analysis of the structure of the content of the discipline, set its features, proposed forms, methods and tools that will contribute to its improvement. The content is presented as a set of constitutional and legal knowledge, methods and experience reproductive, creative, emotional and value attitude and experience of expression. Established that improving the content of the discipline «Constitutional Law of Ukraine» provides: refusal to transfer itemized constitutional law; creating favorable conditions for the students understanding the essence of the fundamental principles of constitutional law; providing practical orientation of content; implementation of the competence approach.

Key words: academic discipline, constitutional law, content, constitutional and legal knowledge, practical skills, professional competence.

УДК 159.9

Постановка проблеми

Визначальною ознакою сучасного етапу розвитку вітчизняної вищої юридичної освіти є її інтеграція в європейський науковий та освітній простір, що супроводжується принциповими змінами її методологічних і теоретичних засад. На часі остаточне подолання низки організаційно-змістовних недоліків, зумовлених, у тому числі, й радянською «спадщиною». Насамперед це стосується процедури відбору та вступу абітурієнтів до вищих юридичних навчальних закладів та на юридичні факультети. У переліку предметів, які виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання, правознавство відсутнє, отже, відбір майбутніх юристів ґрунтується на їхніх знаннях, окрім обов'язкової української мови, з історії, математики, англійської мови. Вцілому роль і значення правової освіти в загальноосвітній школі недооцінюється. Зменшення кількості годин на вивчення правознавчих предметів та курсів у навчальному плані, як і зменшення кількості класів, в яких правознавство вивчається на профільному рівні, стало тенденцією.

Основний зміст статті. Не досконалою є організація навчально-виховного процесу у вищих юридичних закладах. Навчальні плани перенасичені дисциплінами теоретичного характеру, а також недостатньо узгоджені на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр» і «магістр» – має місце змістовне дублювання. Не використовується повною мірою дидактичний потенціал інноваційних форм, методів, технологій навчання, юридичних клінік як баз проходження навчальних і виробничих практик майбутніх юристів. Багато нарікань викликає організація контролю навчальних досягнень студентів. Так, у деяких закладах освіти продовжують проводити екзамени, у тому числі державну атестацію, в традиційно-радянській формі, коли студенту пропонується білет, який містить три-чотири

Зміст навчальної дисципліни «Конституційне право України»: вдосконалення у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір

Лілія Рябовол

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

теоретичні питання. Очевидно, що такий спосіб не дає можливості оцінити рівень сформованості компетентності студента з навчальної дисципліни і професійної компетентності майбутнього юриста загалом, а саме компетентність сьогодні в усьому світі визнано основним результативним показником освіти.

Конституційне право України – обов'язкова дисципліна у навчальному плані з підготовки кваліфікованих юристів. Разом з теорією держави і права вона закладає методологічний, світоглядний, змістовний фундамент вищої юридичної освіти, який сьогодні, зокрема у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітньо-науковий простір, потребує «зміцнення».

Проблематика вищої юридичної освіти в Україні викликає значний науковий інтерес фахівців з юриспруденції і педагогіки. В окремих дослідженнях висвітлено генезу юридичної освіти, проведено аналіз її стану, виявлено недоліки, окреслено напрями вдосконалення у зв'язку із сучасними викликами і в контексті євроінтеграції, об'єднано необхідність впровадження компетентнісного підходу як основи підвищення якості вищої юридичної освіти. Ці та інші аспекти висвітлили у своїх працях П. Біленчук, Ю. Бошицький, Т. Варфоломеєва, М. Василенко, І. Войтюк, І. Голосніченко, І. Гальонкіна, С. Гусарев, М. Задояний, В. Комаров, Г. Мазур, В. Масальський, В. Нор, І. Оксьом, В. Опришко, О. Святоцький, А. Селіванов, В. Тацій, В. Тихий, І. Шаркова, Н. Шишкіна та ін.

Питання викладання конституційного права України у руслі реформування юридичної освіти вивчали Ю. Барабаш, В. Ладиченко, М. Орзіх, В. Погорілко, Ю. Тодика та ін. Проте, зміст цієї навчальної дисципліни як систематизована сукупність структурних компонентів та його вдосконалення з урахуванням цієї структури у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір не був предметом спеціального наукового дослідження. Цим і зумовлена тема та мета нашої статті.

Мета полягає у визначенні кола проблем щодо відбору, конструювання та безпосередньо викладання змісту навчальної дисципліни «Конституційне право України» і напрямів їх вирішення у сучасних умовах. Для її досягнення необхідно проаналізувати структуру змісту названої навчальної дисципліни, встановити його особливості і запропонувати конкретні форми, методи, засоби, які сприятимуть його вдосконаленню. Необхідність у цьому зумовлена тим, що дослідники, розглядаючи дану проблему, часто зводять це поняття до певного обсягу матеріалу, який студенти мають вивчити. Відповідно дискусія ведеться суто у площині пошуків оптимальної структури курсу – розміщення тем у навчальній програмі згідно із структурою Основного Закону або в іншому порядку. Натомість, це поняття значно ширше.

На основі вже зrealізованого у наших працях підходу до визначення та конструювання змісту освіти [4, с. 207] конституційне право як навчальна дисципліна уявляється нам як педагогічно адаптована сукупність наукових знань та практичних умінь і навичок, що втілює основний зміст і методи відповідної юридичної науки, забезпечує засвоєння і застосування студентами цих знань і умінь у процесі навчання у вищій школі. Зміст цієї навчальної дисципліни можна представити як систематизовану сукупність наступних компонентів: 1) інформація, яка підлягає засвоєнню і перетворенню на конституційно-правове знання; 2) способи і досвід репродуктивної діяльності; 3) способи і досвід творчої діяльності; 4) емоційно-ціннісне ставлення та досвід його вираження.

Конституційно-правове знання, у свою

чергу, містить такі елементи: юридичні факти; категорії і правові поняття; положення конституційного законодавства та конституційно-правової доктрини, що визначають нормативно-правові засади організації та здійснення державної влади, основи правового статусу особи тощо; практика застосування конституційно-правових норм; тенденції розвитку конституційного права й законодавства тощо.

Досвід діяльності за зразком втілюється у загальнонавчальних і предметних умінь і навичках, сформованих у результаті неодноразового відтворення способів діяльності. До першої групи належать такі умінь і навички: навчально-організаційні – раціонально планувати діяльність із засвоєння змісту конституційного права, визначати завдання, створювати умови; навчально-інформаційні – працювати з навчальною книгою (підручником, посібником), словником, енциклопедією, інтернет-ресурсом, проводити бібліографічний пошук; навчально-інтелектуальні – виділяти головне, аналізувати, узагальнювати, систематизувати, порівнювати, обґрунтовувати, запам'ятовувати, здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності. До другої групи – умінь і навички: визначати категорії і правові поняття та оперувати ними; працювати з нормативно-правовими актами; давати юридичний аналіз ситуації; складати документи юридичного характеру.

Способи і досвід творчої діяльності виявляється у вміннях самостійно переносити раніше засвоєні знання і вміння в нові ситуації, розуміти нові якості і функції об'єкта, виявляти проблему і пропонувати варіанти її вирішення, комбінувати відомі способи діяльності для вирішення нестандартних завдань.

Останній елемент змісту передбачає формування відповідних поглядів, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, особистісного ціннісно-емоційного ставлення до конституційного ладу, конституційно-правової дійсності. Саме інтеріоризація конституційно-правових цінностей забезпечує світоглядну підготовку майбутніх юристів. Особливе значення при цьому має усвідомлення ними ціннісного значення загальних засад та безпосередньо принципів конституційного ладу, цінностей правової держави і громадянського суспільства.

Формування у студентів компетентності з навчальної дисципліни «Конституційне право України» можливе лише як результат засвоєння змісту у сукупності всіх перелічених вище взаємопов'язаних та взаємообумовлених складників, провідну роль серед яких відіграє конституційно-правове знання. Так, без знань неможливо сформувати практичні умінь і навички. Водночас, умовою проведення дій з правовою інформацією (її пошук, використання), необхідною для розв'язування завдань, що виникають у навчанні й поза ним, за зразком і самостійно, є сформованість відповідних умінь. Навички репродуктивної діяльності є основою формування способів творчої діяльності. Емоційно-ціннісне ставлення ґрунтується на правових знаннях і

вміннях, адже вироблення особистісного ціннісного ставлення, наприклад, до конституційного ладу, неможливе без усвідомлення сутності цього явища конституційно-правової дійсності та значення закріплення його засад в Конституції України.

У змісті навчальної дисципліни конституційно-правове знання представлено у формі відповідного навчального матеріалу як систематизованої сукупності педагогічно адаптованих науково обґрунтованих знань і формується у студентів шляхом свідомого засвоєння всіх елементів цього знання.

Виходячи із загальної логіки пізнання, засвоєння конституційно-правового знання відбувається на емпіричному і теоретичному рівнях. Відповідно у навчальному матеріалі можна вичлени фактичний і теоретичний матеріал. Фактичний, відштовхуючись від структури конституційно-правового знання, містить юридичні факти (події, процеси) як підстави виникнення, зміни та припинення конституційно-правових відносин. На теоретичному рівні передбачається осмислення юридичних фактів, їх значення для конституційно-правової дійсності, оволодіння системою категорій та наукових понять, інших елементів конституційно-правового знання.

Якщо конституційно-правове знання – провідний компонент змісту навчальної дисципліни, то категорії і поняття – основоположний елемент конституційно-правового знання. Вони є формою правового мислення, способом організації, узагальнення та систематизації конституційно-правового знання, отже, їх формуванню у студентів необхідно приділяти достатньо уваги.

Категорії, за визначенням М. Орзіха, це – першопоняття, гранично загальні, основоположні поняття [2, с. 118]. Категорії – загальнотеоретичні поняття, які позначають найбільш важливі явища конституційно-правової дійсності, базові положення конституційного права як науки і навчальної дисципліни, наприклад: конституційний лад, конституціоналізм, суверенітет, народовладдя, Основний Закон, конституційно-правовий статус, громадянство тощо. Всі інші явища та процеси як складники предмета цієї науки і навчальної дисципліни позначаються поняттями, наприклад: конституційно-правова норма, виборча система тощо.

Категорії та поняття закріплюються у наукових термінах, що виражаються в таких формах, як: окремі слова (парламент, спікер, вето тощо); словосполучення (конституційний процес, конституційно-правова відповідальність, законодавчий процес, виборче право тощо); термінологічні звороти (конституційно-правовий статус людини і громадянина, правова охорона Конституції України, суб'єкт виборчого процесу, конституційний склад Верховної Ради України тощо).

Категорії та поняття як елементи конституційно-правового знання мають загальні для всіх правових понять ознаки. Так, на відміну від понять в інших галузях знань, частина з них закріплена у законодавстві.

Безпосередньо у Конституції України, наприклад, визначено такі поняття, як: Український народ – громадяни України всіх національностей, Конституція – Основний Закон України (Преамбула); право на соціальний захист – право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46); тимчасові слідчі комісії – комісії, які створюються Верховною Радою України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес (ч. 4 ст. 89) тощо.

Очевидно, що такі поняття закріплюють юридичну конструкцію, характеристику необхідної і доцільної конституційно-правової і загалом політико-правової організації суспільства. Вони не лише встановлюють самих суб'єктів конституційно-правових відносин (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України тощо), але й визначають їх статус (відповідно: єдиний орган законодавчої влади в Україні; глава держави; вищий орган у системі органів виконавчої влади; єдиний орган конституційної юрисдикції).

Категорії та конституційно-правові поняття, навіть, якщо вони не визначені у законодавстві, здійснюють регулюючий вплив на поведінку суб'єктів конституційно-правових відносин. Вони визначають права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також компетенції, повноваження, конституційно-правову відповідальність вищих органів державної влади; деталізують певні процедури – законодавчий та виборчий процеси, підстави та форми притягнення до конституційно-правової відповідальності тощо.

Крім того, ці поняття можуть розкривати різні аспекти змісту явища або предмета, яке вони позначають. Такі поняття, як: об'єкт права власності Українського народу, економічна багатоманітність, право приватної власності тощо, поряд із безпосередньо юридичним, містять економічний аспект; екологічна безпека, екологічна рівновага тощо – екологічний; право на працю, право на своєчасне одержання винагороди за працю, право на соціальний захист, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – соціальний (соціально-економічний); свобода світогляду і віросповідання, свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості тощо – духовно-культурний.

Вдосконалення конституційно-правового знання у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір, зокрема на тлі впровадження компетентнісного підходу, передбачає принципову зміну характеру цього знання. Воно має стати дієвим, операціональним, легко використовуватися його носієм для проведення певних дій, операцій у навчальній та професійній діяльності, бути основою для формування відповідних моделей поведінки.

Сьогодні воно не може обмежуватися нормативним і теоретичним складниками, має розширюватися за рахунок інформації, яка відображає тенденції застосування

конституційного законодавства, реалізації та охорони засад конституційного ладу, принципів конституційно-правового статусу особи, механізму захисту прав та свобод людини і громадянина. Для всебічного висвітлення цих та інших питань слід вивчати відповідну вітчизняну судову практику, в якій важливе місце посідають Рішення Конституційного Суду України. Ю. Барабаш пропонує доповнити цей необхідний навчальний матеріал цікавою практикою вітчизняних адміністративних судів, хрестоматійними прикладами з практики Верховного Суду США, Федерального конституційного суду ФРН, інших зарубіжних судів [1, с. 125]. Особливу увагу на сучасному етапі вдосконалення змісту конституційного права як навчальної дисципліни необхідно приділяти текстам міжнародних та європейських актів, зокрема Європейській конвенції з прав людини як головному орієнтиру у справі захисту прав людини в Європі, а також практиці Європейського суду з прав людини, що разом є формою конституціонального забезпечення захисту публічного порядку в Європі.

Основою для відбору і конструювання змісту конституційного права як навчальної дисципліни у вищій школі є конституційно-правова наука, яка сьогодні ґрунтується не лише на традиційних для вітчизняної науки, але й на інноваційних підходах, згідно з якими, відбувається переоцінка ролі й соціального призначення держави і права, переосмислення державоцентристської правової ідеології та її зміна на людиноцілеспрямовану. Це не може не відбиватися у її змісті і разом з необхідністю адекватного сприйняття й розуміння явищ і процесів мінливої конституційно-правової реальності вимагає його постійного оновлення.

У цьому контексті актуальною є проблема розробки підручників і посібників з конституційного права України. Незважаючи на тривалий науковий пошук і задекларовану тезу про відступ від старих радянських традицій, кардинальних змін (звичайно, за винятком суто ідеологічних моментів) архітектоніка основної маси підручників не зазнала, стверджує Ю. Барабаш [1, с. 124]. У підручниках знаходить своє відображення головна, на думку експертів ОБСЄ, проблема вивчення «Конституційного права України» – розуміння конституції як позитивного акта держави, унаслідок чого, навчальний матеріал структурується як постатейний переказ і пояснення окремих положень Конституції України [5, с. 70].

Для виправлення цього недоліку доцільним є вивчення та впровадження відповідних підходів провідних західних юридичних шкіл. Як було встановлено у наших попередніх працях [3], в країнах ЄС не існує єдиного підходу до відбору і конструювання курсу конституційного права. Разом з тим, у всіх цих країнах воно визнано основою галуззю у відповідній системі права та законодавства й охоплює питання як устрою держави, так і основ правового статусу особи і її відносин з державою. Визначальним при цьому є

вивчення принципів конституціоналізму й основних конституційно-правових інститутів, чільне місце серед яких посідають права людини.

Слід зазначити, що в умовах, коли розробники підручників з об'єктивних та / або суб'єктивних причин «не встигають» за змінами, які відбуваються в конституційно-правовій науці, конституційному законодавстві, конституційно-правовій дійсності, актуалізується використання інших джерел навчальної інформації, передусім інтернет-ресурсу. У свою чергу, це висуває специфічні вимоги до умінь студентів працювати з цими джерелами, знаходити, аналізувати, використовувати інформацію для розв'язування завдань у навчанні та поза ним.

На часі підсилення практичної орієнтації змісту навчання, його практично-діяльнісної складової. Особливої актуальності ця теза набуває на тлі того, що очевидним недоліком вітчизняної вищої юридичної освіти є недостатній рівень сформованості у випускників практичних умінь і навичок застосовувати набуті теоретичні знання. Як справедливо зазначає Ю. Барабаш, знання мають бути конкурентоздатними, а студент повинен не просто знати нормативний матеріал, а й вміти застосовувати конституційні принципи та доктрини до найбільш складних і неординарних казусів юридичної практики [1, с. 125].

Для вирішення цього завдання конституційно-правове знання слід викладати у тісному зв'язку з іншими компонентами змісту навчальної дисципліни. Поряд з нормативним і теоретичним матеріалом, обов'язковим до засвоєння студентами, у зміст необхідно уводити, у тому числі вміщувати в навчальні книги, описи конкретних ситуацій конституційно-правових відносин (кейси) з їх юридичною оцінкою або пропонувати студентам провести їх юридичний аналіз. Доцільною також є розробка посібників – збірників практичних завдань, правових задач, юридичних казусів з конституційного права. Залучення студентів-юристів до їх розв'язання сприятиме усвідомленню ними специфіки їх майбутньої професійної діяльності.

Сприятиме у цьому й виконання проектів теоретичного і практичного спрямування. Дослідницькі проекти передбачають дослідницько-пошукову діяльність студентів з актуальної конституційно-правової проблематики, презентацію та обговорення її результатів у групі, окреслення перспектив у напрямку дослідження. В основі ігрових проектів – моделювання певної ситуації або процесу, наприклад: імітація засідання Конституційного Суду України або Верховної Ради України, законодавчого процесу або його частини (етапу) тощо. Практико-орієнтований проект можна реалізувати як продовження ігрового, коли результатом імітованого законодавчого процесу стає ухвалення певного закону, або як окремих напрямків творчої діяльності з розробки документів, наприклад, Кодексу прав та обов'язків студента вищого навчального закладу. Результатом такого проекту може бути й

оформлення і поширення серед студентів пам'яток про їх права або юридичне консультування студентів, що особливо актуально у вишах, в яких лише один з факультетів юридичний. Прикладом практико-орієнтованого проекту є і проведення майбутніми юристами правового лекторію для учнів загальноосвітніх шкіл.

Одним з напрямів удосконалення змісту навчальної дисципліни «Конституційне право України» і способом розвитку у студентів критичного, аналітичного мислення є уведення в цей зміст проблемних завдань або запитань, які породжують дискусію. Відповідним методичним прийомом може бути створення інформаційного конфлікту шляхом співставлення різних поглядів (оцінок) на одне й те саме питання, подію, явище, процес, наприклад: «Характер Преамбули до Основного Закону України: політичний чи правовий?», «Обмеження прав людини:

законні чи незаконні?», «Конституційний лад – це державний лад, суспільний лад, або державний і суспільний лад разом?» тощо.

Для формування у студентів системи правових знань доцільним є реалізація трансдисциплінарного (трансгалузевого) підходу – широка реалізація міждисциплінарних зв'язків. Експерти ОБСЄ акцентують, що опанування змістом «Конституційного права України» крізь призму конституційних принципів та інститутів допоможе студентам зрозуміти «Конституційне право зарубіжних країн». Усі інші правничі дисципліни слід скеровувати на докладне вивчення механізмів реалізації та захисту прав людини, повноважень та обмежень, покладених на владні інститути в контексті реалізації та захисту цих прав, а також відповідальності за їх порушення [5, с. 183].

Висновки

Таким чином, вдосконалення змісту навчальної дисципліни «Конституційне право України» у контексті входження вітчизняної юридичної освіти в європейський освітній простір передбачає: відмову від постатейного переказу конституційного законодавства; створення у процесі навчання умов, сприятливих для усвідомлення студентами сутності та значення основоположних принципів та інститутів конституційного права (рівність, рівноправність, верховенство права, поділ влади, непорушність прав і свобод людини, справедливість, гуманізм, демократія, правова держава, громадянське суспільство тощо); забезпечення практичної спрямованості змісту, засвоєння теоретичних знань у тісному зв'язку з розвитком практичних умінь і навичок, а також із формуванням відповідних ціннісних орієнтацій. Загалом зміст має вдосконалюватися на засадах компетентнісного підходу для забезпечення формування і розвитку у студентів як компетентності з цієї навчальної дисципліни, так і професійної компетентності юриста загалом.

Список використаної літератури:

1. Барабаш Ю. Конституційне право України на сучасному етапі (окремі проблеми викладання та праворозуміння) / Ю. Барабаш // Юридичний вісник. – 2015. – № 3. – С. 121-126.
2. Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять / М. П. Орзіх // Наукові записки Одеської національної юридичної академії. – 2009. – Том 8. – С. 118-124.
3. Рябовол Л. Т. Перебудова змісту «Конституційного права» як навчальної дисципліни у контексті євроінтеграційних процесів юридичної науки / Л. Т. Рябовол // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Конституції України «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів» (Запоріжжя, 23-24 червня 2016 р.). / Редкол.: С. К. Бостан (відпов. ред.), Р. М. Максакова, Ю. В. Філей. – Запоріжжя: «Просвіта», 2016. – С. 323-326.
4. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Рябовол Лілія Тарасівна. – Кіровоград, 2015. – 600 с.
5. Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження). – Київ, 2009-2010. – 290 с.

Formation of citizenship of high school students in a multicultural region: the theoretical and methodological aspect

Bogomolova Natalia

Master of Public Administration Regional Scientific and Methodological Center "Education and Civil Society" of Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Teacher Education, Zaporozhye, Ukraine

Формування громадянськості учнів старшої школи у полікультурному регіоні: теоретико-методологічний аспект

Богомолова Наталя

магістр державного управління, методист регіонального Науково-методичного центру «Освіта та громадянське суспільство» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м.Запоріжжя, Україна

УДК 37.015.31:172:373.8:353.1

Summary

The article deals with the process of civic education among high school students in the conditions of a multicultural region, draws attention to the importance of the theoretical and methodological approach to understanding the features of becoming a conscious citizen in a modern educational environment. An attempt has been made to prove that citizenship arises in the subject, although under the influence of external factors, but it is the result of the process of internalization. Significant features of the environment are highlighted, in which the interaction of external influences and internal transformations takes place in the central subject - a high school student.

Key words: personality, upbringing, socialization, identification, interiorization, citizenship.

Постановка проблеми

Формування громадянина в Україні сьогодні детерміноване суспільними процесами, суперечність і складність яких полягають у тому, що наша країна стала на шлях одночасної побудови правової держави і громадянського суспільства. Це передбачає потребу

формування таких рис особистості, як толерантність, активна громадянська позиція, пріоритет загальнолюдських цінностей, повага до закону, прагнення до соціальної гармонії тощо. Тому в умовах реформування українського суспільства особливого значення набувають питання визначення перспектив розвитку особистості громадянина, шляхів і засобів реалізації її прав та свобод.

Ще на початку існування незалежної України як держави, Законом «Про освіту», визначена мета освіти, складовою якої є формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Саме в цьому полягає сенс державної політики в сфері освіти. Тому реформування освітянської галузі базується на такій фундаментальній zasadі, пов'язаній з вихованням особистості державницького типу, який притаманна громадянська відповідальність за власний свідомий суспільний вибір.

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення своєї долі та долі своїх сусідів. В сучасних ситуаціях викликів та загроз, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання дітей та молоді як багатокомпонентної та багатовекторної системи, що формує майбутній розвиток Української держави.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в

Україні, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, які накладаються на технологічну і комунікативну глобалізацію; міграційні зміни всередині суспільства, ідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Розбудова України як незалежної держави відбувається на тлі демократизації всіх сфер суспільного життя, тому актуальною проблемою сучасної педагогіки є громадянське виховання в умовах полікультурного регіону, що ґрунтується на принципах рівності і недискримінації у всебічному розвитку особистості та потребує забезпечення передумов для збереження і розвитку національних культур.

Сучасне суспільство являє собою складну систему, яка поєднує людей різних культур та національностей, із усією сукупністю їхніх форм взаємодії, взаємозалежності і взаємовпливу в умовах навіть одного регіону.

Актуальність діалогу культур заради солідаризації суспільства стає як в межах

окремої країни, так в Європі і світі. Невирішеними залишаються питання як зберегти єдність в різноманітті. Розвиток міжкультурних компетенцій полегшує відносини і взаємодії між людьми різного походження та культур, які мають жити разом у мирі. Міжкультурні компетенції дозволяють, зокрема, обміну усвідомлення особливостей і несхожості людей, що сприяє уникненню стереотипів.

Тому виникає потреба у формуванні міжкультурних компетенцій нової генерації молоді, яка, завдяки сучасним інформаційним технологіям, має певні можливості для налагодження мирного діалогу. Культурна грамотність стає фундаментальним ресурсом та необхідним інструментом у розумінні особистої ідентичності через розуміння «іншого». Таким чином, міжкультурні компетенції дають розширення можливостей міжкультурної комунікації з «іншими» з метою подолання розбіжностей, вирішення конфліктів і встановлення основ мирного співіснування

Сучасна Україна надзвичайно гостро відчуває потребу підготовки і виховання нової генерації громадян на засадах цінностей демократичного суспільства - верховенстві прав людини, рівності і взаємній відповідальності. А виховання сучасного громадянина можливе лише за умови створення демократичного середовища у навчальному закладі, який має стати для молоді людини осередком становлення особистості, здатної брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Тому виникла необхідність реформування системи освіти у напрямку формування творчої особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. В свою чергу, умовою самореалізації особистості виступає самовизначення, що є важливим засобом ідентифікації особистості як громадянина.

Так у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року наголошується на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання, необхідності здобуття учнями умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності. Отже, соціальні і громадянські компетентності визначені серед ключових [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність, проблема формування громадянськості завжди знаходилася в полі зору українських педагогів (Г. Ващенко, М. Грушевський, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, та ін.).

Значна роль у розвитку виховання громадянськості молоді належить українським філософам-класикам (О. Духнович, П. Куліш,

Г. Сковорода), провідникам української ідеології національного романтизму (М. Костомаров, М. Коцюбинський, М. Пирогов, Л. Українка, К. Ушинський, І. Франко, Т. Шевченко) й визначним вітчизняним політичним діячам (В. Винниченко, М. Грушевський, М. Драгоманов).

Феномен громадянського виховання на початку ХХ ст. виокремив у самостійну виховну проблему німецький педагог Г. Кершенштайнер, розвинув моральну компоненту громадянськості Дж. Дьюї.

Теоретичні засади виховання громадянськості особистості представлено у працях сучасних філософів П. Кононенка, В. Кременя, М. Поповича, В. Ткаченка, В. Шинкарука; психологів І. Бега, М. Боришевського, А. Маслоу, Є. Помиткіна, В. Рибалки, К. Роджерса,

У педагогічному дискурсі проблема становлення громадянськості молоді обґрунтована П. Вербицькою, П. Ігнатенком, Н. Косаревою, А. Крицькою, О. Коберником, В. Оржеховською, Г. Пустовітом, О. Сухомлинською, І. Тараненко, К. Чорною.

Окремі аспекти громадянськості висвітлено у педагогічних дослідженнях останніх років, присвячених вихованню культури демократизму учнівської молоді (Г. Назаренко); саморозвитку і самореалізації особистості старшокласників у процесі соціалізації (Ж. Воронцова, А. Ковальова, Н. Комісаренко); розвитку зростаючої особистості у системі вільного виховання (Т. Калініченко); формування пізнавальної самостійності та ініціативності старшокласників (В. Логвіненко, В. Манько, Т. Пашенко); сприяння громадянському самовизначенню учнівської молоді (І. Сахневич) та інших.

У дослідженнях науковців Т. Алексеєнко, І. Зверєвої, А. Капської, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрика, Ж. Петрович, С. Савченко та ін., соціокультурний і педагогічний феномен соціалізації розглядається як перехід від пасивного соціалізаційного впливу до активного, що і визначає суб'єктність особистості.

У наукових працях названих вище вчених аналізуються закономірності, принципи, зміст та процес трансформації суспільних та громадянських цінностей, особливості їх інтеріоризації зростаючою особистістю. Проте подальшої розробки потребують визначення ролі теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей формування в учнів старших класів громадянськості.

Мета статті:

визначити теоретико-методологічні аспекти формування громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону

Виклад основного матеріалу дослідження.

В контексті формування громадянськості у старшокласників ми маємо використовувати науковий термін «виховання», який дослідниками визначався по-різному. На думку В. Сухомлинського, виховання є

цілеспрямованою взаємодією особистості та її оточення в процесі різноманітних видів діяльності, результатом якої є самореалізація та самоствердження суб'єктів виховного процесу [10], з точки зору А. Макаренка, виховання є реалізацією співробітництва вихователів і вихованців [7].

В контексті сучасних поглядів цей термін постає в різних аспектах: так, С. Гончаренко розглядає виховання як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів; вплив на психіку людини, спрямований на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства [3; с.53]. Також виховання визначається: як процес передачі особистості соціального досвіду (І. Огородніков [8], І. Харламов [13]), як система виховних заходів та «формування особистості людини» (С. Гончаренко [4], М. Фіцула [12]), як сукупність послідовних дій з загального розвитку особистості, що сприяє якісним психічним та психологічним змінам (Ю. Бабанський [1], Г. Костюк [6]), як вплив на розвиток суб'єктів педагогічної взаємодії, який сприяє позитивній реакції вихованців, активності та прагненню до саморозвитку (І. Бех [2]), як свідомий процес розвитку особистості шляхом співпраці із суб'єктами навчально-виховної діяльності, що передбачає отримання та передачу соціального досвіду [5].

Отже, центральна ідея полягає в тому, що вихованець зазнає перетворень завдяки зовнішньому цілеспрямованому впливу, але робить це певною мірою суб'єктно.

Керуючись принципом єдності зовнішньої та внутрішньої діяльності, акцент у векторі активності старшокласника як суб'єкта «формування громадянськості» ставиться на тому, що він спрямовує процес на себе. Тому для нашого дослідження доцільно розглянути цей процес як «внутрішню діяльність суб'єкта», котра відбувається у такому ж внутрішньому, специфічному середовищі, яке деякі дослідники позначають як «самосвідомість особистості».

Громадянськість постає як інтегральна характеристика суб'єкта, яка містить певні складники. З огляду на актуальність набуття громадянськості суб'єктом в теперішніх соціально-політичних умовах потрібно говорити про цілеспрямоване її формування в процесі педагогічного впливу. Це призводить до необхідності розглядати системне співвідношення суб'єкта з компонентами соціального середовища, яке постає як соціокультурне, а також із спеціально організованим педагогічним середовищем.

Такий розгляд потребує адекватних методологічних засобів, насамперед – системного підходу як загальнонаукової методології, діяльнісного підходу, соціокультурного підходу, деяких психологічних теорій.

Старшокласник, в контексті нашого дослідження, виступає як узагальнений носій

тих властивостей, які в ньому виникають та розвиваються так чи інакше. Зрештою для такої діяльності суб'єкта доцільно розглядати певну низку «переходу зовнішнього у внутрішнє»: соціалізація - ідентифікація - інтеріоризація.

На наш погляд в процесі ідентифікації, як засобу формування громадянськості, має враховуватись не тільки взаємозв'язок внутрішнього і зовнішнього, але й те, що підлягає інтеріоризації та як (яким чином) це відбувається.

Поняття «інтеріоризація» виступає теоретико-методологічним засобом, який сприяє визначенню і зрозумінню процесу перетворення зовнішнього у внутрішнє, що і стає змістовною ознакою громадянськості особистості старшокласника.

Отже, у сучасному розумінні громадянськість визначається як політична соціально-психологічна якість, властивість поведінки індивіда, що характеризується усвідомленням себе повноправним громадянином країни з політично зрілою свідомістю, розвинутим почуттям патріотизму і не лише співпричетністю до долі своєї країни і свого народу, а й відповідно організованою діяльністю [11; с.6].

За підсумками розгляду теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей процесу формування громадянськості у старшокласників, можливо окреслити такі особливості набуття громадянськості суб'єктом: 1) він є органічною складовою більш загального процесу соціалізації; 2) це дає можливість розглядати набуття громадянськості як «громадянську ідентифікацію», а результат цього процесу позначати зокрема і як «громадянську ідентичність»; 3) така ідентичність може розглядатись не тільки як результат ідентифікації, а також і як мета того, з чим треба ідентифікуватись; 4) феномен громадянської ідентичності «міститься» в соціальному середовищі і тому може поставати як цілісний образ або як система складників (якостей, цінностей, рис, тощо).

Саме такий підхід дає можливість подальшого розгляду процесу формування громадянськості старшокласників як взаємодію зовнішніх та внутрішніх факторів, а значення виховного середовища - як складової полікультурності освітнього процесу.

Формування ідентичності особистості також обумовлено особливостями регіону, його етнонаціональним складом та соціальним устроєм. Особливості полікультурного середовища вимагають у процесі формування громадянських якостей урахування низки об'єктивних та суб'єктивних факторів: національно-територіального, соціально-економічного, соціального середовища, ідеології, політики, моралі та ін.

Виховання громадянськості, в умовах сформованої політичної нації, все менше залежить від етнокультурної основи, приналежності суб'єктів до неї. А от цінність толерантності до носіїв інших етнокультурних основ залежить від умов соціалізації, тобто –

середовища, – істотним чином.

Таким специфічним середовищем, на нашу думку, є полікультурний регіон.

Регіональний компонент, під яким ми розуміємо цілісний комплекс територіально-географічних, природних, соціально-політичних, економічних, культурно-історичних, демографічних, національно-етнічних, конфесійних, педагогічних та інших особливостей, що визначають зовнішню й внутрішню ситуацію громадянського становлення старшокласника, у процесі формування громадянських якостей особистості в полікультурному середовищі, набуває особливого значення.

Полікультурні регіони в Україні формувалися протягом багатьох століть, вони мають свої особливості, які необхідно враховувати при формуванні та реалізації державної політики, в тому числі у галузі освіти. Структура і зміст полікультурного регіону має розглядатися на основі врахування багатоетнічного складу суб'єктів освітніх систем з різним мовним, культурним, конфесійним та поліетнічним складом учасників навчально-виховного процесу і різноманіття цих культур в соціумі.

В умовах полікультурного регіону процес формування громадянина як патріота відбувається в умовах співвідношення відповідних об'єктивних і суб'єктивних факторів власне громадянського становлення. Також основною умовою процесу формування громадянських якостей особистості виступає соціально-зумовлена чи особисто значуща специфічна громадянська діяльність.

Проблема формування громадянськості учнів старшої школи в полікультурному регіоні привертає увагу тому, що є адекватною педагогічною реакцією на такі гострі проблеми, як міжособистісні, міжгрупові й міжетнічні конфлікти, різні дискримінаційні

Висновки.

Таким чином, міжкультурні відносини у процесі формування української державності стають одним із впливових факторів формування єдності українського суспільства, де головним суб'єктом цього процесу виступає свідомий громадянин, який: зберігає свою соціально-культурну ідентичність; прагне до розуміння інших культур; поважає інші культурно-етнічні спільності; вміє жити в мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань; готовий до активної творчої діяльності в динамічному полікультурному і багатонаціональному середовищі.

Виховання сучасного громадянина можливе лише за умови створення демократичного середовища у навчальному закладі, який має стати для молоді людини осередком становлення особистості, здатної брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. Тому виникла необхідність реформування системи освіти у напрямку формування творчої особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. В свою чергу, умовою самореалізації особистості виступає самовизначення, що є важливим засобом ідентифікації особистості як громадянина.

Список використаної літератури:

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Юрий Константинович Бабанский. – М.: Знания, 1987. – 80 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
5. Кирпа А.В. Полікультурне виховання старшокласників у діяльності євроклубу загальноосвітнього навчального закладу: дисертація на здобуття наук. ст. канд. пед. наук (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання). – Київ, 2016.

6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. - К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
7. Макаренко А. С. Педагогическая поэма / Антон Семенович Макаренко. – 2-е издание. – Собрание сочинений: В 7 т. ; Т. 1. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1957 – 783 с.
8. Огородников И. Т. Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М. : Просвещение, 1968. – 375 с.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. №988-р «Про затвердження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
11. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого - до нових акцентів і наголосів / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. - 2015.- № 2 (87).– с. 5-13.
12. Фіцула М. М. Педагогіка : Навчальний посібник / М. М. Фіцула. - К. : Видавничий центр « кадемвидав», 2009. - 560 с.
13. Харламов И. Ф. Педагогика : учебник для студ. пед. спец. высших учеб. Заведений / Иван Федорович Харламов. - Минск : Университетское изд-во, 2002. – 7-е изд. – 560 с.

Анотація

У статті розглядається процес формування громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону, звертається увага на важливість теоретико-методологічного підходу до розуміння особливостей становлення свідомого громадянина в сучасному виховному середовищі. Здійснено спробу довести, що громадянськість виникає у суб'єкта хоча і під впливом зовнішніх факторів, але вона є результатом процесу інтеріоризації. Виокремлені змістовні ознаки середовища, в якому відбувається взаємодія зовнішніх впливів та внутрішніх перетворень у центрального суб'єкта – учня старшої школи.

Ключові слова: особистість, виховання, соціалізація, ідентифікація, інтеріоризація, громадянськість.

Мовні курси в Європі

EIDV проводить мовні курси з вивчення словацької та польської мови. Курси базуються на провідних методиках вивчення іноземних мов.

Адаптація майбутніх студентів європейських ВНЗ є психологічно і мовно складним процесом. Тісне спілкування з носіями мови, в їх рідній країні забезпечить швидке і якісне засвоєння мовних навичок.

EIDV Організовує семінари, літні школи для абітурієнтів, які бажають навчатись в Словаччині та Польщі. З дітьми працюють психологи, філологи та юристи.

В листі укажіть напрям і зміст курсу, термін, необхідність отримання сертифікату, додатку з дисциплінами.

EIDV – Ваш європейський партнер

General aspects of social psychological adaptation of person with a disability in society

SOBOL Evgen

DrSc, Associate Professor
Head of the Department of State and Legal disciplines and administrative law, Kirovograd Pedagogical University named after. V. Vynnychenko

Суспільство схильне сприймати осіб з інвалідністю крізь призму негативних стереотипів. Так, систематичний моніторинг цієї проблеми Національною асамблеєю інвалідів України засвідчив, що значна кількість людей звикла упереджено ставитися до інвалідів, вважаючи непрацездатними, неспроможними; приписувати негативні риси характеру, очікуючи певної незвичної поведінки. Більше того, сьогодні такі люди відносяться до найбільш соціально незахищеної категорії населення, потребууючої посиленого медичного і соціального обслуговування. Вони фактично не мають можливості отримувати повноцінну освіту. Крім того, значна їх кількість не має сім'ї та позбавлена можливості професійної діяльності [1, с. 4].

Такі обставини зумовлюють органи публічної влади направляти правові механізми врегулювання питання інвалідності не лише на соціальну допомогу, але й на соціальну адаптацію інвалідів. Більше того, ця позиція продиктована Європейською соціальною хартією (1996 р.) [2], що кожна держава відносно інвалідів має «...сприяти їхній всебічній соціальній інтеграції та участі у житті суспільства...» (ч. 3 ст. 15).

Метою даної статті є проаналізувати особливості соціально-психологічної адаптованості особи у суспільстві, а також визначити поняття соціальної адаптації інваліда та чинники проходження процесу адаптації та подальшої адаптованості.

В першу чергу, необхідно звернути увагу на те, що від самого свого народження людина на свідомому та підсвідомому рівнях прагне інтегруватися до оточуючого середовища задля свого виживання та самореалізації.

Загальні аспекти соціально-психологічної адаптації інвалідів в соціумі

СОБОЛЬ Євген

доктор юридичних наук, доцент
завідувач кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка

УДК 316.6: 159.92

Summary

The features of social psychological adapted of person are analyzed in society. The concept of social adaptation of invalid and factors of passing of process of adaptation and further adapted are certain.

Key words: social psychological adaptation, person with a disability

Постановка проблеми

Соціальний захист осіб з обмеженими функціональними можливостями передбачає комплекс заходів, здійснюваний на основі концептуальної державної політики. Тому діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у покращенні здоров'я, матеріальному забезпеченні, трудовій діяльності тощо.

Водночас будучи істотою колективною – вона у цьому процесі намагається перейняти полівекторні уклади життя конкретного суспільства, тобто відбувається соціальна адаптація індивіда, яка носить систематичний характер і багато в чому відповідає віковій періодизації життя людини. Так, виділяють дитинство (від народження до 5 років), молодший шкільний вік (6-11 років), підлітковий вік (12-17 років), молодість (18-34 року), зрілість (35-54 років), літній вік (55-60 років), старість (60 і більше років).

Підкреслимо, що якщо з раннього дитинства особа вже має статус інваліда, то подальша соціальна адаптація стає надзвичайно складним і не завжди ефективним заходом без своєчасного втручання. Так, за офіційними даними центральної навчально-виховної реабілітаційної установи України «Державний комплекс соціальної реабілітації дітей-інвалідів» початок соціальної реабілітації у ранньому віці (від народження до 7 років) дає 65% позитивних результатів, тоді як у старшому віці (від 7 до 18 років) – лише 19,1%. Крім того, рання корегуюча адаптація хоча й проводиться переважно в спеціалізованих реабілітаційних закладах, але передбачає обов'язкове залучення родичів. Це дозволить батькам та іншим зацікавленим особам усвідомити проблеми своїх дітей, оволодіти методиками виконання індивідуальних програм, перетворитися на активного учасника реабілітаційного процесу. Таким чином досягти прогресу у подоланні вад дитиною, в її інтеграції до дитячого колективу та суспільства, яке має забезпечити для цього умови [3, с. 107-108].

Термін «соціальний» має два значення. В широкому розумінні він означає суспільство в цілому і використовується при співставленні соціуму з природою, соціальної форми руху матерії з біологічною. За цього поняття «соціальний» тотожний поняттю «суспільний». У вузькому розумінні цей термін означає наявність соціального зв'язку між людьми, тобто взаємодії індивідів і групи індивідів, переслідуючих певні соціальні цілі в конкретних умовах місця та часу [4, с. 8].

У свою чергу, слово «адаптація» походить від латинського слова *adaptatio* – пристосування та розглядається як: 1) здатність системи змінювати свій стан і поведінку (параметри, структуру, алгоритм функціонування) залежно від зміни умов зовнішнього середовища шляхом отримання й використання інформації про неї; 2) пристосування будови та функцій організму, його органів і клітин до умов довкілля [5, с. 13].

Значення соціальної адаптації можна виокремити, проаналізувавши довідникову, енциклопедичну та словникову літературу у сфері соціології. Прикладом, автори словника-довідника «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» (В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н.М. Хома та ін.) визначають соціальну адаптацію як пристосування людини до соціального середовища та його вимог [6, с. 7]; словника термінів і понять «Соціологія» (Є.А. Біленький, В.М. Дебой, М.А. Козловецька та ін.) – вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, спрямованої на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до загально визначених норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та екологічних умов життєдіяльності [7, с. 11]; «Великого тлумачного соціологічного словника» (Д. Джері, Дж. Джері) – шлях, яким соціальні системи будь-якого роду (сімейна група, ділова фірма, держава) «управляють» чи відповідають на середовище свого існування [8, с. 17].

З такими визначеннями в повній мірі погоджуються В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін., але зауважують на більш глибокому особистісному проникненні у соціум під час соціальної адаптації. Мова йде про «...зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння норм, традицій та звичаїв культурного середовища, освоєння рольової поведінки в ньому» [9, с. 8].

В.Г. Городяненко пропонує сприймати соціальну адаптацію як двосторонній процес, у якому індивід не лише пристосовується до навколишнього середовища, змінюваних умов буття, а сам змінює їх, чим забезпечується еволюційний перехід від одного рівня функціонування до іншого, найчастіше вищого [10, с. 12].

О.І. Карякіна та Т.М. Карякіна акцентуються на тому, що адаптація – це активний процес, в ході якого особа виробляє як пристосувальні форми поведінки в сфері освіти і спілкування, так і форми активної

участі в суспільному житті. Процес адаптації індивіда проходить завжди, коли людина вступає в тривалу, стійку взаємодію з новою соціальним середовищем [11, с. 21].

Важливим у піднятому нами питанні є наголосити на психологічній основі соціальної адаптації, адже процес соціалізації, в першу чергу, реалізується завдяки внутрішньо особистісному аспектові людини. Слід зазначити, що тут надзвичайну важливість набуває саме соціально-психологічна адаптація інвалідів як механізм створення їм рівних можливостей для того, щоб бути соціально затребуваними. Ця проблема актуалізується не лише тому, що останнім часом збільшилося число людей, які мають значні фізичні і психічні відхилення, а ще тому, що дання категорія населення має низький рівень матеріального забезпечення, а також морально незахищена [12, с. 1]. Тобто адаптацію можна розглядати і як складову частину соціалізації, і в якості її механізму. В цьому контексті розрізняють два види адаптації: психофізіологічну та соціально-психологічну, між якими існує тісний взаємозв'язок [13, с. 62].

В американській та західноєвропейській психології проблема соціальної адаптації розроблялася в рамках спеціального спрямування, що виникло в 30-40-х роках ХХ ст. (Н. Міллер, Дж. Доллард, Р. Пірс та ін.) і набуло розвитку у відгалуженнях психоаналітичної психології та культурної антропології (Ф. Александер, Р. Бенедикт, М. Мід, Т. Френч та ін.). Радянська наука (Г.М. Андреева, Б.Д. Паригін, А.В. Петровський та ін.) закономірності адаптації вивчала через умови «спільної діяльності», що відзначалася спільністю цілей і ціннісних орієнтацій колективу [14, с. 9].

Визначальним моментом дослідження цього питання стали наукові праці Г. Гартманна, зокрема «Его психологія та проблема адаптації» (1958 р.) [15], де автор доводить пряму залежність розвитку особистості від конфліктів. В даному ракурсі, з урахуванням того, що процес адаптації багатоплановий, а рівень адаптації лежить в основі концепції здоров'я людини, розрізняється два її види: а) алопластична адаптація – здійснюється тими ж змінами у зовнішньому світі, які людина здійснює для приведення його у відповідність зі своїми потребами; б) аутопластична адаптація – забезпечується змінами особи (її структури, умінь, навичок і т.п.), за допомогою яких вона пристосовується до середовища [16, с. 15].

В цілому ж різні підходи до адаптаційних проявів та закономірностей у суспільстві проаналізовані у працях Р.М. Баєвського, Г.А. Балла, М.М. Василевського, Є.В. Вітенберга, І.Б. Дерманова, Є.К. Зав'ялова, Є.Ю. Коржова, Л.А. Коростельова, М.І. Косенкова, А.Г. Маклакова, В.І. Медведєва, Ф.З. Меєрсона, В.П. Петленка, А.М. Северцева, Ю.К. Суботіна та ін.

Сьогодні соціально-психологічна адаптація в наукових колах має ряд трактовок, хоча всі вони в загальних рисах переслідують одну ідею: процес активного пристосування

індивіда до соціального середовища, в якому він перебуває в залежності від ціннісних орієнтацій, обраних цілей і можливостей їх досягнення [17, с. 11-12]; оптимізація взаємозв'язку особи і групи, наближення цілей їх діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння індивідом норм і традицій групи, входження в її рольову структуру [18, с. 5]; пристосування людини як особистості до існування в суспільстві у відповідності з вимогами цього суспільства і з власними потребами, мотивами та інтересами [19, с. 20] та ін.

Тобто, в цілому можна вважати, що соціально-психологічна адаптація передбачає способи інтеграції індивіда до відповідного соціального середовища з урахуванням його внутрішніх інтересів, мотивів і т.п.

Процес адаптації індивіда, включаючи фізіологічний, біологічний, психологічний та соціальний рівні, за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності передбачає три етапи:

1. Орієнтаційний. Спрямований на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем.

2. Оціночний. Відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих за нових умов форм і способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися у адаптанта.

3. Сумісності. Досягнення суб'єктом стану адаптованості [9, с. 6], тобто адаптацію необхідно розуміти як відповідний процес, так і його кінцевий результат, виражений в стані адаптованості особи до нових факторів середовища.

Добре адаптованим психоаналітики вважають людину, у якої продуктивність, задоволення життям і психічна рівновага не порушені. В процесі адаптації активно змінюється як особа, так і середовище, внаслідок чого між ними встановлюються стосунки адаптованості. На підставі висловлювання А.А. Налчаджян вважає, що соціально-психологічну адаптованість можна охарактеризувати як такий стан взаємин особи і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим ролевим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стани самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація ж – це той соціально-психологічний процес, який при сприятливих умовах приводить особу до стану адаптованості [16, с. 15-18].

Водночас адаптаційні процеси можуть протікати в одному із таких напрямів:

а) адаптивність як справжня чи відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами, що супроводжуються позитивними ставленнями індивіда; б) неадаптивність як більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між цілями і результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки; в) дезадаптивність як певна дисгармонія між цілями і результатами [20, с. 174].

Слід погодитися з обґрунтованими висновками С.Т. Посоховою щодо особливостей реалізації адаптації індивіда, а саме: 1) повнота і вектор саморозкриття визначаються активізацією механізмів особової регуляції в трансформації адаптаційного потенціалу; 2) на початкових етапах адаптації зовнішні умови сприймаються як загрозливі фізичному виживанню; 3) особа, що адаптується, має високу пластичність і здатність до збереження накопиченого адаптаційного досвіду; 4) психологічний зміст аутоадаптації визначається ієрархією мотивів, спектром емоційних переживань і активністю в міжособистісній взаємодії [21].

Дійсно, процес адаптації та завершальні якісні показники подальшої адаптованості в значній мірі залежать від характеристик сфери пристосування, але в той же час, визначальним є адаптаційний потенціал особистості. На рахунок цього А.Г. Маклаков, розвиваючи напрацювання П.К. Анохіна, Г. Сельє, І.М. Сеченова та І.П. Павлова, вказував, що адаптаційні особливості індивіда залежать від особливостей його особистості, на основі яких відбувається регуляція функціонального стану організму в різних умовах [22, с.11].

Виокремлюють такі компоненти адаптаційного потенціалу особистості:

1. Індивідуальний рівень. Визначає енергетичні й динамічні межі активності, в яких особа здатна успішно реалізувати і в наступному заповнювати витрати ресурсів, якісно перетворювати їх і розвиватися. Тобто психофізіологічні характеристики виступають основою адаптаційного потенціалу.

2. Суб'єктно-діяльнісний рівень. Містить як ресурси людини, так і способи, механізми їх реалізації. Передусім, ресурси цього рівня представлені здібностями і навичками, що характеризують адаптаційну поведінку особини (сформовані адаптаційні схеми і програми).

3. Особовий рівень. Мотиваційна сфера, що обумовлює вектор і напруженість активності особи, механізми, за допомогою яких відбуваються процеси вибирання засобів для досягнення поставлених цілей [23, с. 71].

Висновки

Соціальна адаптація інваліда – це активний паритетний взаємозв'язок суспільства та особи, який направлений на: 1) з'ясування соціумом можливих умов пристосування до суспільного життя кожного окремого індивіда; 2) приведення поведінки особи до загальноприйнятих норм і цінностей; 3) забезпечення безпечного та економічно стабільного існування в адаптованому середовищі; 4) соціально-психологічну інтеграцію неоднорідних елементів суспільства.

Проходження процесу соціально-психологічної адаптації та подальша адаптованість залежить від двох чинників: 1) соціального середовища, яке має прийнятні характеристики

та створює відповідні умови для адаптації індивіда; 2) особистісний адаптаційний потенціал – психофізичні особливості індивіда, які визначають ступінь прийнятності та можливості подальшої адаптації особи до конкретного соціального середовища.

Список використаної літератури:

1. Законодавство України щодо соціального захисту інвалідів: декларація прав чи гарантія? : громадський моніторинг. – К. : Національна асамблея інвалідів України, 2008. – 53 с.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
3. Про становище інвалідів в Україні : національна доповідь. – К. : Мінпраці України, 2008. – 200 с.
4. Рабочая книга социолога / отв. ред. Г.В. Осипов. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1983. – 480 с.
5. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О.Г. Данильяна. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
6. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / укл. В.М. Піча та ін. – К. : Каравела, Л. : Новий світ – 2000, 2002. – 480 с.
7. Соціологія: словник термінів і понять / упор. Є.А. Біленький та ін. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
8. Большой толковый социологический словарь : пер. с англ. / Д. Джери, Дж. Джери. – М. : Вече-АСТ, 1999. – Т. 1 (А-О). – 543 с.
9. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / укл. В.І. Волович та ін. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
10. Соціологічна енциклопедія / укл. В.Г. Городяненко – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
11. Карякина О.И. Основы реабилитации инвалидов : учеб. пос. / О.И. Карякина, Т.Н. Карякина. – Волгоград : Изд-во Волгоградского гос. унив-та, 1999. – 88 с.
12. Дикова-Фаворская М. Самореализация людей с функциональными ограничениями: потребности и возможности в современном украинском обществе / М. Дикова-Фаворская // Соціологічні дослідження. – 2008. – № 7. – С. 1–7.
13. Основы социально-психологической теории / под общ. ред. А.А. Бодалева. – М. : Междунар. педагог. академия, 1995. – 421 с.
14. Краткий психологический словарь / под. общ. ред. А.В. Петровского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
15. Hartmann H. Ego psychology and the Problem of adaptation / H. Hartmann. – N-Y. : International Universities Press, 1958. – 126 p.
16. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А.А. Налчаджян . – Ереван : Изд-во АН АССР, 1988. – 236 с.
17. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
18. Колюхин Н.И. Словарь-справочник по психологии / Н.И. Колюхин. – М. : Полиграфресурсы. – 160 с.
19. Большой психологический словарь / под. ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 672 с.
20. Чухрій І.В. Чинники соціально-психологічної адаптації матерів, які виховують дитину-інваліда / І.В. Чухрій // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2012. – № 9 (11) . – С. 171–181.
21. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности : дис....докт. псих. наук : 19.00.01 / Светлана Тимофеевна Посохова. – СПб, 2001. – 393 с.
22. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – СПб. : прайм-Еврознак, 2003. – 512 с.
23. Богомолов А.М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа / А.М. Богомолов // Психологическая наука и образование. – 2008. – № 1. – С. 67–73.

www.termal-podhajska.sk

Penzión **TERMÁL**
PODHAJSKA

Features influence the phenomenon of protopolitical on contemporary international relations

Kharchenko Julia

Doctor of Philosophy, Associate Professor, Head of the Department Philosophy and political science Kirovograd Pedagogical University named after. V. Vynnychenko

розглядає державу як похідну від універсальної «божественної» ідеї, що утворюється внаслідок конструктивної еманції й може вдосконалюватися з плином часу. Окрім того, саме антична філософія розглядає суспільство, державу й політику в контексті становлення буття й ураховує циклічний характер процесів і явищ.

Так чи інакше ці поняття в якості філософських категорій починають розглядатися й окремо, автономно одне від одного. Саме софісти дійшли висновку, що «Людина є мірилом усіх речей», адже ані суспільство, ані політика не можуть відбутися без неї. Вони говорять про існування мікрокосму, який здатен продукувати нескінченну кількість думок і точок зору, й це дещо нівелює когнітивні зусилля людства, яке марно намагається пояснити таємничу природу буття й створити абсолютно справедливу державу. Тому в філософській літературі з'являються соціальні утопії й антиутопії.

Аналіз досліджень і публікацій. Категорії «суспільство», «державна», «політика» можна віднести до так званих «вічних». Буття соціального і буття політичного розуміються як різні за характеристиками виміри реальності. Відповідно, невирешеними залишаються питання щодо природи політичного та природи соціального. Отже, «суспільство» в тогочасних наукових доробках нерідко представлене як поняття, що є ширшим за змістом від поняття «політика», а останнє, в свою чергу, виражає суспільну форму буття та професійну діяльність. Тобто політику можна розглядати як інструмент, що визначає рівень розвитку суспільства і культури. Суспільство є спільнотою або сукупністю спільнот, великим об'єднанням людей. Воно охоплює їхнє повсякденне життя, побут, професійну діяльність тощо.

З метою більш точного обґрунтування поняття «суспільство», дозволимо собі порівняти його із поняттям «співбуття». Останнім можна позначити взаємодію між

Особливості впливу феномену протополітичного на сучасну сферу міжнародних відносин

Харченко Юлія

доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та політології Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка

УДК 303.01.

Summary

Article based on socio-cultural and ontological approaches implemented conceptualization of the phenomenon of protopolitical as a factor of influence on the international scene.

Keywords: protopolitical, international relations

Постановка проблеми

Політика стає однією з найбільш почесних справ в античному полісі. Для давніх греків важливими були академічний підхід, що застосовувався в будь-якій сфері діяльності, включаючи політичну, та морально-естетичне ставлення до дійсності. Так, Піфагор, ранні та пізні піфагорійці тривалий час утримували владу та істотно впливали на хід політичних справ у полісах [1, с. 95]. Давнім римлянам був притаманний експансіонізм і схильність до публічності в політиці. Знаковим є те, що в античній філософській літературі з'являються завершені вчення про політику, суспільство і державу: Платон створює образ ідеальної держави; Арістотель пише трактат «Політика»; Плотін у своєму вченні про Єдине

людьми, визначити за його допомогою характер їхніх міжособистісних стосунків та відносин у суспільстві, на міжнародній арені. Співбуття уможлиблює розгортання комунікаційних процесів. У цьому контексті Ж. Бодріяр підкреслює, що комунікація представлена як дещо найбільш соціальне, це – надвідносини, соціальність, що спонукається до руху технікою соціального. Соціальне ж за своєю сутністю є чимось іншим. Воно було мрією, міфом, утопією, формою, якій притаманні конфлікти, суперечності, пристрасть. Принаймні це явище є нерівним і особливим. Комунікація ж, спрощуючи «інтерфейс», веде соціальну форму до байдужості [2, с. 21]. Тобто, з одного боку, «співбуття» вказує на суспільство як своєрідну екзистенцію. При цьому воно забезпечує його цілісність та монолітність. З іншого боку, «співбуття» можна розуміти в якості деякого геометричного маркера, який охоплює процес розповсюдження соціуму на більш широкі ділянки природи. Йдеться про те, що людський розум здатний перетворювати навколишнє

середовище, експлуатувати матеріальну природу, «олюднювати» її, наповнювати штучними речами, які може виробляти лише людина як політична тварина, адже вона є діяльнісною і творчою істотою, яка здатна виживати лише в межах соціуму. Поняття «співбуття» вміщує в собі також ідеї сім'ї, родини, племені, народу, етносу. Можна говорити також про культуру й цивілізацію, адже вони репрезентують форму співбуття за принципом ментальної схожості, сповідання спільних цінностей і традицій.

Звідси випливає, що «соціальне» може охоплювати все, що існує й навіть не існує в людському бутті, бо в якийсь момент часу людина здатна подорожувати подумки, вона продукує ідеї, мрії, фантазії тощо, на що й указував Платон. Ці ідеї час від часу втілюються в реальність, «опредмечуються» й починають жити власним життям, встановлюючи власні закони, як «копії» справжніх речей. Соціальне «вписане» також в основу математичних символів, адже фіксація буття за допомогою математичних конструктів – це спроба визначити параметри та межі різних його фрагментів, включаючи нескінченність. Також це є бажанням людини знайти метафізичні кордони космічного простору, сконструювати «досконалу державу» – справедливе і гармонійне співбуття.

В. Кізіма вводить інший термін – «тотальність» і порівнює його із суспільним буттям [3, с. 3]. Він зазначає, що сьогодні буття соціуму є планетарно-єдиним, а тому субстанційним стосовно своїх минулих, теперішніх і майбутніх форм, а також і до тих, що були можливими, але не реалізувалися. На відміну від часових історичних і географічних локальних подій, що кудись рухаються в часі і просторі, воно є не спрямованим, а просто існує. На його думку, соціальна субстанція – це не абстрактне усереднене суспільство, описане за допомогою звичних параметрів – економічних показників, характеристик державного устрою, специфіки суспільної свідомості та інших, а – дещо якісно інше, що стоїть вище від суспільств, племен, народів і націй і таке, що містить у собі можливість будь-яких соціальних спільностей і форм, у тому числі й тих, які ніколи не були реалізовані, хоча за інших обставин могли й відбутися. Філософ слушно запропонував розглянути метафізичне осмислення всеєдності соціуму як неспокоїного і такого, що змінюється, як множину, що виступає соціальною тотальністю. Він стверджує, що, не дивлячись на характер соціуму, який вислизає, а точніше, завдяки цьому він є реальним – існує як тотальність. Цілісність соціуму як постійної зв'язності та такої ж постійної змінності відносин між людьми, структурами, інституціями, асоціаціями, державами, регіонами і геостратегіями стає все більш очевидною і явною в ході розвитку інтеграційних процесів як у глобальних, так і в місцевих масштабах. У тому числі це пов'язано з бурхливим оновленням засобів комунікації, що володіють небаченими ще для минулого покоління людей можливостями. Автор робить висновок, що реальність соціуму виявляється і

в тому, що навала взаємопов'язаних проблем уже не може бути вирішеною частинами, вона потребує адекватного концептуального й практичного підходу до світової ситуації загалом. У цьому, власне, полягає якісна особливість так званих глобальних проблем сучасності. Він запропонував вирішувати будь-які проблеми соціуму через гармонізацію усієї системи людських відносин, адже вона дає максимальну індивідуальну свободу і максимальний саморозвиток людям, забезпечуючи в той же час їхню соціальну єдність. Автор зазначив, що така гармонізація розглядається в метафізиці тотальності як проблема сигізії – приведення у повну відповідність усіх компонентів тотальності в процесі тоталогенезу. Тут він має на увазі ту інституціональну силу, яка набуває можливості реального управління сигізією комплексу «людина + соціум + природа» [4, с. 3-18]. На нашу думку, твердження щодо можливості уявлення світу як тотальності є справедливим. Тотальність можна порівняти із поняттям співбуття. Останнє можна не лише уявити, але й відтворити в досвіді. Почуття спільності, згуртованості, згуртованості сприяє кращому усвідомленню тотальності.

Основна частина. Як зазначалося вище, невідомо, було чи є соціальне та політичне продуктами розумної діяльності людини, що утворюються в процесі її еволюції, чи вони є, навпаки, чимось на зразок закладених у природі принципів спонтанності. Наприклад, різні типи взаємодії (сильна, слабка, електромагнітна, гравітаційна), що виявляються при аналізі квантових процесів, також можна порівняти зі свого роду співбуттям.

Отже, співбуття – це будь-яка форма спільності; будь-яке об'єднання; зумовлене конкретними потребами, цілями, ситуаціями; будь-яке ціле, яке складається з частин; сукупність локальних «буттів», прив'язаних одне до одного. Також співбуття – це поєднання різних спільностей із індивідуальними звичаями, традиціями, цінностями, орієнтирами, установками. Ці спільноти можуть взаємодіяти між собою подібно тому, як люди взаємодіють усередині однієї спільноти. Однак такі об'єднання можуть утворюватися як спонтанно, так і через прийняття стратегічно важливих і продуманих з точки зору політики й економіки рішень.

Політичне також має амбівалентну природу. Феномен політичного починає цікавити людину з огляду на вічні філософські питання: як управляти речами? Хто ними управляє? Що таке управління, контроль, влада? Також людина ставить перед собою практичні цілі – навчитися правильно орієнтуватися у стосунках між людьми й у царині суспільних відносин. В античній філософії політичне представлене у вигляді природних законів моралі та закономірних природних циклів. Ознакою існування політичного можна вважати людську здатність до законотворчості, її моральну сутність, адже саме вона впроваджує різні моделі поведінки залежно від професійного спрямування та поступово вводить норми моралі. Отже, люди змогли об'єднатися або через те, що вони

зрозуміли, як правильно управляти речами, або Ідея Управління є продуктом безмежного Логосу, що контролює всі без винятку процеси і явища як у космічному просторі, де одне підпорядковується іншому, так і в суспільному середовищі. Ідея «співбуття» вказує на «соціальну» природу космічних явищ (персоніфікація сузір'їв, планет) та психофізичні властивості матерії. Вчені обґрунтовують важливу тезу стосовно того, що не лише людина є причетною до ключових подій, що відбуваються в соціальному бутті, але й Логос як універсальний Розум управляє Космосом. Людська свідомість по суті виробляє космічне мислення.

Хоча вузьке «пласке» життєве середовище все ще розглядається як єдиний можливий і останній дім для людини, все одно вона відчуває містицизм космосу. Галактики, сонячні системи, а можливо й інші всесвіти («мультиверсуми») також постають деякими об'єднаннями, цілісностями, сукупностями. Вони створюють універсальні закони, а людині залишається лише копіювати їх та успадковувати. Астрологія служить винятково політичним цілям, адже вона пропонує за допомогою зірок здійснювати планування в політиці та робити довготривалі прогнози щодо воєн, походів, врожаїв, нащадків. Тоді виходить, що людина здатна управляти іншими людьми, керувати державою, проте вона не в змозі контролювати природу, а всесвітній Логос управляє всіма без винятку речами, включаючи саму людину і суспільство. Отже, можна стверджувати, що в стародавні часи «соціальне» і «політичне», так само як і «політика», «влада», «суспільство», «державна», «монархія», розглядалися як сакральні ідеї небесного походження, екстрапольовані на суспільне середовище.

У Середні віки владу розуміли як особливе неземне «таїнство». Абсолютна влада могла належати лише Богу, а земна – Церкві. Проте неправильне розуміння справжнього призначення влади призводило до руйнівних наслідків. У руках людей влада завжди була тимчасовою. Це означало, що «обраними» були не всі й лише Бог може вічно управляти людськими долями. Середньовічні алхіміки порівнювали владу із золотом і бажали розкрити його істинне призначення. Золото вважалося вже не лише благородним металом із корисними властивостями, але воно репрезентувало й інший сенс. К. Г. Юнг відтворив ключову ідею середньовічних алхіміків – «*Aurum nostrum non est aurum vulgare*», або «Наше золото не є золотом натовпу» [5, с. 59]. Одним із сакральних значень золота стало сокровенне знання, Одкровення. Знання божих істин стало найбільшою цінністю. Священнослужителі були єдиними, хто мав доступ до знань, і вони розуміли цінність верховної влади. Вони вважали владу Бога справжньою, тому й протиставляли їй світську владу як таку, що не є досконалою.

Саме в Середньовічну добу було створено значну кількість таємних організацій, що називалися «орденами». Звісно, що такі організації існували й у прадавні часи. Це були товариства ценців «Брамівів», «Даосів»,

«Піфагорійський орден» (зрештою, й сьогодні зберігають популярність «Масонські збори»). Члени таємних зібрань застосовували давню символіку, в основі якої лежали геометричні зображення чи образи прадавніх язичницьких істот. «Коло», як ідеальна фігура в давніх культурах, символізувало циклічність і замкненість, тобто обмеженість, а в Середньовіччі воно набуває додаткового метафоричного значення. Наближення особи до ордену означало її включення до кола обраних – тих, хто має доступ до таємної інформації й сакральних знань. Колоподібним є символ мандали в індійській культурі. К. Г. Юнг визначив символ мандали як єдність, що з'являється або в сновидіннях, або у формі конкретних явищ, часто як абсолютно очевидна компенсація суперечностей і конфліктів усвідомленої ситуації [5, с. 50]. Релігійні учення покликані були навчити людей слідувати Верховним приписам моралі – Заповідям Божим.

Людина психологічно налаштовувалася на те, що вона може вірити лише тим речам, які сприймаються її органами чуття. Тому Слово Боже та Символи Віри, що були викладені в Біблійних джерелах, стали єдиним на той час достовірним «документом», що став офіційною доктриною Церкви. Релігійна атрибутика оволоділа розумом широких мас. Церковні предмети також мали сакральне значення й суттєво впливали на повсякденне життя віруючих. Ікони, розп'яття, хрести володіли неабиякою силою. Їхній символічний зміст ототожнювався із Жертвою Ісуса Христа. Наприклад, хліб та вино символізували його «тіло» та «кров». Віра в Бога була проголошена єдиним можливим варіантом правильного відношення людини до світу.

Християнська доктрина висувала вимогу «все приймати на віру». Міра людської богобоязкості виявлялася і контролювалася. Політика і Церква стали нерозривними явищами, й їхня діяльність підкріплювалася жорсткою цензурою. Церква поступово стає Храмом Божим на землі. В неї своє власне призначення, вона постає уособленням політичної волі й виступає соціальним інститутом. Церква визначає вектори розвитку держави, впливає на політичний процес. Вона вибудовує самобутню інфраструктуру. З точки зору здійснення впливу на людську свідомість Храм Божий потребував особливого дизайну. Його стіни та куполоподібна стеля повинні були правильно розподіляти та розсіювати всередині будівлі звукові хвилі. Середньовічні митці добре знали на акустиці. Хоральний спів, могутній голос священнослужителя, а також його фізична привабливість, високий зріст та й сама релігійно-обрядова церемонія нерідко справляли дуже сильне враження на всіх адептів віри. Особливо вишуканими виглядають скульптурні зображення святих, спеціальні релігійні культові предмети, одяг та прикраси церковників.

Сакральні релігійні предмети слугували також інструментами управління людським світом. Розуміння механізму їхнього впливу на широкий загал людей, здатність відчувати силу, яку вони випромінювали, свідчили про мудрість служителів Церкви. Це наділяло їх

особливими привілеями в суспільстві, й вони отримували можливість приймати вагомі рішення, впливати на монархію і державу. Отже, ідея могутності Церкви персоніфікувалася в речах. Церковна атрибутика в якийсь момент часу починає важити навіть більше, ніж Ідеал. Часто від імені Бога творилися справи, які не мали нічого спільного з мораллю. Суцільний контроль і примус відчувала на собі кожна доросла людина і дитина. В церковних книгах ретельно записувалися дати їхнього народження та смерті. Інститут Церкви, зрештою, концентрує всю повноту влади в одних руках. Християнська, а згодом й ісламська релігійні парадигми, в яких виразно представлена есхатологічна картина світу, є продуманими, а їхні постулати ефективно вписуються в практичну діяльність. Ідея скінченності світу, міф про Вселенський гріх Адама і Єви є тими потужними інструментами, які змушували широкі верстви населення покійно сповідувати релігійні цінності. Це дало змогу Церкві протягом довготривалого часу займатися політикою й накопичувати капітали.

У цьому контексті А. Дж. Тойнбі виявив три фактори, які позначають перехід від старого суспільства до нового: універсальне панування як фінальна стадія старого суспільства; Церква, що розвивалася як в старому, так і в новому суспільстві; хаотичне вторгнення чужинців [6, с. 60-61]. Тобто в нього єдність явищ панування та експансії є мірилом розвитку цивілізацій.

Н. Макіавеллі, який був одним із перших теоретиків, хто звернув увагу на природу політики, стверджував, що старому монарху значно легше було утримувати владу, аніж новому, адже для цього йому слід було дотримуватися давніх традицій та поступово завойовувати довіру підданих, пристосовуватися до нових обставин [7, с. 51]. Тут обґрунтовується ідея універсальної абсолютної влади.

У Новий та Новітній часи відбувається практично повне розмежування держави і Церкви. Остання поступово втрачає свій високий статус і могутність. Натомість відновлюється наука, на зміну сліпій вірі приходять раціональність і одразу проникає в усі пори суспільного життя. Наука відкриває реальну можливість для людського розуму вивільнитися з кайданів обмеженого й догматичного релігійного світу та поринути в нескінченність різноманітних альтернатив кращого життя. Розум виступає новим мірилом повсякденного буття. Людина ж є істотою інтелектуальною та свідомою. Практика показала, що вона здатна сама управляти своїм життям та життями інших людей. Тому в політичній сфері поступово сформувався професійно-науковий підхід до прийняття стратегічно важливих рішень. Професійні політики, найчастіше учені, починають вибудовувати нову модель держави – правової, в основі якої лежить ідея громадянського суспільства.

У Новий час актуалізувалися матеріалістичні концепції, а політичне трактувалося як універсальний, розумний та

ефективний принцип управління державою. Фундаментом якісно нової політики, будь-якої політичної дії чи політичного рішення стали нові раціоналістичні підходи та методи наукового пізнання, що дали змогу уникнути численних похибок та нелегітимних законів. Політика й наука починають переплітатися все тісніше. Наука як соціальний інститут проголошується всесильною і корисною. Матеріалістичні концепції, що трактують світ як багатоманітний, динамічний, нескінченний, впливають і на політичний пр�ксис. Під впливом цих учень трансформується й образ політичної влади, відбувається її диференціація. У повсякденний слововжиток входить термін «професія». У зв'язку з цим з'являються й інші нові терміни – «державний діяч», «сенатор», «депутат», «дипломат», «мер», «уряд» тощо. Отже, спочатку в суспільстві послаблюється роль церкви, а згодом відновлюється влада монарха й також аристократії, яка все ще отримувала місця в парламенті у спадок.

Кінець XIX століття – початок і середина XX століття ознаменувалися відкриттям квантової теорії, що кардинально змінила як наукову картину світу, так і геополітику. Людина почала заглиблюватися в сутність елементарних процесів, що, як виявляється, об'єднуються зовсім іншим, майже невідомим законам. Сучасні фізичні теорії описують різні, раніше невідомі грані буття й виявляють загальні для всіх його системних рівнів, включаючи соціальний, закономірності. Основна проблема полягає в тому, що людська свідомість поки що не в змозі охопити об'єктивний світ у всій повноті. Представники сучасної теоретичної фізики прагнуть об'єднати цілу низку провідних квантово-фізичних теорій у єдину онтологічну концепцію. Сучасна ж астрофізика обстоє ідею існування мультиверсуму – нескінченної множини всесвітів. Тобто сьогодні можна говорити про існування «політичного мультиверсуму».

Суттєво змінюється й соціальна реальність. Політичні трансформації дали змогу людині звільнитися від утиску колоніалізму й позбавитися залежності від інших (рабів від панів, жінок від чоловіків, науки і держави від релігії, особистості від кайданів несправедливих політичних режимів і пануючих ідеологій), отримати більше свобод не лише на рівні декларацій, а й законодавчо. В другій половині XX століття виникли більш потужні інструменти впливу на масову свідомість. Хоча життя кожної людини починає розумітися як найвища цінність, все одно повністю не вдається позбутися ситуації обмеження її прав і свобод. Людська особистість прокламується як унікальний атом, як і будь-яка інша елементарна частинка, що має індивідуальні особливості та характеристики.

На початку XXI століття утворилася парадоксальна ситуація – матеріальні цінності та блага потужно заволоділи людською свідомістю. Нові наукові винаходи стали все активніше застосовуватися у сфері військової індустрії, тобто наука сьогодні служить політичним інтересам могутніх держав-лідерів,

сприяє збереженню їхньої суверенності та могутності. Прикладом є також новітні технології в галузі хімії, біології, генетики, медицини й нові космічні програми. Прискорювачі частинок, можливо, допоможуть подолати максимальні швидкості (зокрема швидкість світла).

Хоча образ політичного кардинально змінюється після «холодної війни» й світова міжнародна політика представлена сьогодні як якісно інша, проте першість ключових гравців та місце інших держав на геополітичній авансцені все ще залежить від наявних новітніх технологій, перш за все в космічній та військовій галузях. Війни нового типу потребують конструювання військової техніки нового зразка – «розумної» зброї нового покоління, розробки надійних систем захисту, модернізації ракет-носіїв. Існують й інші, не менш важливі, завдання, пов'язані з необхідністю вирішення глобальних проблем, що турбують усіх без винятку учасників міжнародного політичного процесу. Ідеться про збереження водних та енергетичних ресурсів, ефективне управління погодою, усунення наслідків природних катаклізмів, руйнування природних екосистем тощо. Отже, політичне поступово розширює горизонти свого існування. Його кордони є нечіткими, а образ – вкрай розпливчатим, однак історія показує, що політичне конститується в бутті, сприяє соціальним трансформаціям. Пояснити специфіку політичного онтоосу можна через аналіз інших, не менш значущих і дуже містких за змістом категорій, таких як: «політична дійсність», «політична реальність», «політичний простір» і «політичний час», «політичне життя», «політичний процес» тощо.

Як уже зазначалося, дослідити витоки «політичного» та виявити його чіткі межі вкрай складно. Політичне – явище багатополосне та багатоаспектне. З одного боку, процес становлення політичного залежить від людини, яка сама в собі відкрила здатність управляти, контролювати, впливати, примушувати, а згодом вона цю здатність усвідомила й навчилася застосовувати її собі на користь. З іншого боку, «політичне» здатне функціонувати й упливати на повсякденне життя людини незалежно від волі та бажання останньої. Воно спроможне диктувати свої правила і творити власні закони.

Сучасні підходи до аналізу структури політичного базуються на фундаментальних принципах розвитку політичного знання, теоретичних та емпіричних даних щодо специфіки й закономірностей розвитку політичного процесу. Політичні процеси – це система взаємодії різних політичних сил, суб'єктів політики, які активізуються з метою вирішення політичних проблем і здійснення впливу на об'єкти політики. Політичне має складну, почасти невизначену структуру. За змістом, кількісними і якісними характеристиками політичне є явищем більш глибоким, ніж політика, оскільки остання відзначається чіткішою інфраструктурою (заздалегідь встановленими політичними кордонами, жорстко детермінованими

економічними чинниками, укладеними й підписаними угодами тощо), вона є сьогодні галуззю винятково професійною. Феномен політичного ж скоріше демонструє наявність фундаментальних характеристик універсального принципу управління. Цей принцип продукує загальні закони і закономірності буття природи й суспільства, закони логіки, основні детермінанти суспільної свідомості – колективного «Я» суспільства. Отже, ідея управління відображає особливості розвитку природи і з появою соціуму вона органічно трансформується в ідею управління політичними процесами.

Дозволимо собі зробити висновок, що ідея універсального принципу управління, яка екстраполюється на сферу соціального онтоосу, тісно пов'язана з явищем протополітичного. Термін «протополітичне» ми пропонуємо розуміти в якості природної здатності людини у будь-який спосіб впливати на той чи інший об'єкт, здійснювати маніпуляції з ним, і, при його описі та аналізі, постійно вносити корективи у навколишнє середовище. В якості об'єкта може розглядатися все, на що спрямовані її пізнавальні інтенції, наприклад: природа і космос, матеріальні та нематеріальні процеси, ідеї й теорії, духовність людини тощо, про що ми зазначали в своїй статті, присвяченій культурно-цивілізаційним витокам формування політичного як суспільного феномену [8, с. 63]. Кожен системний рівень буття онтоосу відтворює індивідуальний інструментарій управління мега-, макро- та мікропроцесами. Підкреслимо, що будь-яка система здатна ефективно функціонувати й розвиватися лише тоді, коли для неї будуть утворені особливі умови для життя, а також будуть враховані зовнішні й внутрішні фактори, які регулюють її енергетичний потенціал.

Політична свідомість як одна з основних форм суспільної свідомості також формувалася історично. Вона виникає разом із появою державності та політичної влади. Це – найбільш загальна категорія, що характеризує суб'єктивний бік політики, але впливає на її об'єктивні чинники. Політична свідомість постає суб'єктивною формою відображення чуттєвих, морально-ціннісних та нормативних уявлень громадян, що опосередковані зв'язками з існуючими інститутами влади. Ф. Ніцше у цьому контексті говорив про природну схильність людини – про існування «волі до влади». Ф. Ніцше підкреслював, що всі питання політики, суспільного ладу, виховання спотворені в своїй основі тим, що найбільш нищих людей в усі часи приймали за великих [9, с. 359]. Отже, протополітичне сформувалося як похідна від суперечливої природи людини, через наявне в ній раціональне та ірраціональне, свідоме й несвідоме. Дійсно, людина як на інтуїтивному рівні, так і в інтелектуальний спосіб здійснює контроль над речами чи то з позиції сили, чи то з позиції мудрості. Звідси випливає, що політичні знання не завжди лежали в основі управління державою.

Висновки

Соціально-філософське осмислення культурно-цивілізаційних витоків формування політичного як суспільного феномену дозволило зрозуміти, що суб'єкти політики, об'єкти політики, політичні процеси, політична влада, політичні ідеї й концепції, політичні відносини, які можна розглядати в якості його ключових елементів, у стародавніх цивілізаціях уже були достатньо сформованими, хоча і відрізнялися суттєво від сучасних.

Суб'єктами політики в архаїчні часи були безпосередні учасники політичних відносин (в різних культурах правителів називали по-різному) – жерці, фараони, царі, імператори, які виступали носіями верховної божественної влади. Їм приписувалася іпостась напівбожества-напівлюдини, яка сприймалася як особливий дар, що давав змогу управляти речами на рівні розуміння глибинних принципів матерії й духу, землі й неба, життя та смерті, істини та мудрості. Інші суб'єкти політичного (серед них громадяни, соціальні групи, нижчі прошарки суспільства) не брали активної участі в реалізації державної влади. Як правило, суб'єкт політики є структурно організованим і являє собою цілісний соціальний інститут (якщо це політична партія, суспільний рух, держава, ЗМІ, ініціативна група громадян тощо), проте в стародавніх культурах верховна влада не виступала привілеєм звичайної людини. Маємо на увазі, що тоді не було ілюзії доступності влади або причетності до політичного процесу. В Давньогрецькому ж полісі громадяни вже добре розуміли різницю між публічною та латентною політикою.

Як правило, під об'єктами політики розуміють суспільні проблеми, що виникають у процесі розвитку суспільства. Вирішення цих проблем потребує адекватного реагування всієї системи політичних інститутів, а також прийняття ефективних управлінських рішень. Однак у стародавніх суспільствах, як ми вже зазначали, прийняття політичних рішень було прерогативою лише вузького кола «посвячених у таємницю» осіб.

У Давній Греції образ міста-поліса поданий у вигляді незалежної автономної фортеці, процвітаючої території, де встановлюються закони, народжується професійно-наукова політична справа. Кластерний характер давньогрецьких полісів дав змогу ввести й постійно вдосконалювати інструментарій політичного управління та різноманітні моделі політичного устрою. Ці ідеї і механізми управління полісом яскраво відображені в працях Демокріта, Платона, Арістотеля, Сенеки.

У Середні віки Захід і Схід репрезентували практику впровадження якісно нових ідей, що народжувалися на тлі політичного, проте несли в собі й глибинний соціокультурний контекст. Маємо на увазі релігійні християнські та ісламські вчення. Ці ідеї сприяли формуванню перших політичних ідеологій і носили фундаментальний характер, оскільки були спрямовані на зміцнення держави й утримання влади. Поява та вкорінення нових релігійних практик свідчило про домінуючий характер політичної сфери та її виняткову значущість для людини, суспільства, культури, мистецтва тощо.

Християнство стало не лише новою релігійною практикою, а й новою політичною теорією, що сприяла розробці й затвердженню креаціоністської картини світу. Також можна говорити про появу нового соціально-політичного вчення, оскільки християнські приписи чітко визначають місце людини в мирському середовищі (і навіть у небесному). До того ж Біблія стає новим офіційним «писаним» зведенням законів, а отже, свого роду юридичним документом. А в ісламі священне писання й сьогодні виступає не лише історичною пам'яткою, а й ключовою життєвою настановою (закони Шаріату, закони Фікха тощо).

Історія показала, що наукові та релігійні теорії є стійкішими від політичних, проте саме політика визначає, чи можуть вони панувати на тому чи іншому геополітичному або геокультурному тлі. Отже, соціум є об'єднанням, цілісністю, тотальністю, що містить у собі комунікаційну та комунікативну складові. Походження соціуму є таким же таємничим, як і походження світу. В стародавній філософській літературі на прикладі міфологій та фундаментальних релігійних течій було виразно продемонстровано один із вірогідних механізмів появи світу людей – причиною стала Ідея. Сюди можна віднести глибинні вчення брахманізму, буддизму, конфуціанства, даосизму, вчення про «ідеї» Платона, а також християнські та ісламські доктрини. Теорії про природне право й суспільну угоду та погляди соціалістів-утопістів репрезентують матеріалістичні підходи до розуміння суспільства.

Список використаної літератури:

1. Жмудь Л. Я. Пифагор и ранние пифагорейцы / Л. Я. Жмудь. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2012. – 445 с.
2. Бодриар Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодриар. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.
3. Кизима В. В. Тоталлогия (философия обновления) / В. В. Кизима. – К. : Издатель ПАРАПАН, 2005. – 272 с.
4. Кизима В. В. Социум и Бытие / В. В. Кизима. – К. : Издатель ПАРАПАН, 2007. – 204 с.
5. Юнг К. Г. Психология и алхимия / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ. С. Удовика]. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 603, [5] с. – (Philosophy).
6. Тойнби А. Дж. Исследование истории : Возникновение, рост и распад цивилизаций / Арнольд Дж. Тойнби ; [пер. с англ. К. Я. Кожурина]. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2009. – 670, [2] с.
7. Макиавелли Н. Государь : Сочинения / Н. Макиавелли. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс ; Харьков : Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с. – (Серия «Антология мысли»).

8. Харченко Ю. В. Культурно-цивілізаційні витоки формування політичного як суспільного феномену / Ю. В. Харченко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : зб. наук. пр. – Вип. 2 (20). – К. : НАУ, 2014. – С. 61–64.
9. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. – Книга 2 / Ф. Ницше. – М. : Итало-советское издательство «Сирин», 1990. – 416 с.

Аннотация

Харченко Ю.В. Особенности влияния феномена протополитического на современную сферу международных отношений

В статье на основании социокультурного и онтологического подходов осуществляется концептуализация феномена протополитического как фактора влияния на международную арену.

Medzinárodný výbor pre boj s organizovaným zločinom, terorizmom a korupciou ICOCRIM vykonáva svoju činnosť od r. 1998. V začiatkoch sa jeho ústredie nachádzalo v nemeckom meste Bochum, od decembra 2004 sídli adresou 151, Rue de Monmart, 75002, Paris, France. V súlade so Stanovami, hlavným cieľom Medzinárodného výboru je súčinnosť so zákonodárnymi orgánmi a so silovými štruktúrami krajín, ktoré sú členmi OSN a Európskej Únie. Jedná sa o aktivity súvisiace s profylaktikou (preventívnou, kontrolnou a nastavovacou činnosťou) k osobitne závažným zločinom súvisiacich s medzinárodným terorizmom, medzinárodným organizovaným zločinom a taktiež korupciou, v súlade s právnymi normami týchto krajín a s rozhodnutiami orgánov vedenia OSN a EÚ.

Jedným z cieľov medzinárodného výboru je podpora štátnych, medzištátnych, spoločných, cirkevných a iných organizácií, právnych subjektov a súkromných osôb v boji proti protiprávnym aktivitám, cestou zberu, spracovania a účinného využívania informácií, ktoré sú nutné pri profylaktike a pri vyriešení zločinov a protiprávných aktivít.

Medzinárodný výbor riadi svoju činnosť výlučne so spoločensko-prospešnými cieľmi, pracuje na základoch obetavosti a na nekomerčných základoch, s cieľom splnenia zadaných cieľov a úloh. Výbor uskutočňuje široké spektrum aktivít: právno-preventívne, informačné, právne, konzultačné, vzdelávacie, vedecko-výskumné a iné aktivity, ktoré sú povolené legislatívou pre mimovládne združenia.

ICOCRIM
www.icocrim.sk

Psychology of professionalism of modern personality

Психологія професіоналізму сучасної особистості

Vitaly Bochelyuk

Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychology Zaporizhzhya National Technical University, Academician of the Academy of Sciences of Social Technologies and local governments

Віталій Бочелюк

Доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Запорізького національного технічного університету, Академік Академії наук соціальних технологій та місцевого самоврядування

УДК 159.9

Summary

The article is devoted to psychological features of modern professional identity. Indicates that the process of professionalization has psychological characteristics and occurs most experts as the mastery of certain stages of personal and professional development.

Particular attention is paid to the personal and professional self-determination and self-development in the context of job satisfaction and fullness of life.

Key words: professionalism, professional development, professional self and professional self-development potential of the individual, modern identity.

Постановка проблеми

Зміни в соціально-політичному, економічному житті сучасного українського суспільства, зміна старих і формування нових норм, пов'язано з наявністю протиріч між різними людьми, групами людей, які захищають різні інтереси й цінності. В умовах соціально-економічної нестабільності, професійна діяльність істотно ускладнилася й у більшій мірі стосується внутрішніх, психологічних резервів особистості, що спричиняються розумінням змін, які відбуваються, відношенням до них, самооцінкою своїх можливостей впливу на них і усвідомленням необхідності адаптації діяльності й поведінки до цих змін. Саме цій актуальній проблемі присвячена наша стаття.

Основний зміст статті. У цьому зв'язку встають завдання осмислення професійної діяльності й реалізації особистісної професійної перспективи. Для особистості зростає необхідність відповідальної регуляції психологічних резервів, які обумовлені соціальними завданнями: сприйняття нових основ суспільства, продуктивному здійсненню реформ, підтримка високого соціального статусу особистості.

Професіоналізм у сучасному значенні цього слова – це насамперед прагнення особистості пред'явити навколишньому світу своє Я через «ділове поле» тієї або іншої діяльності, зафіксуватися в її результатах [2, 335].

Не дивлячись на очевидний взаємозв'язок і взаємовплив особистості і діяльності фахівця, в психологічній науці ці поняття відносно самостійні. Це пов'язано в першу чергу з тим, що особистість виявляється у всьому різноманітті форм життєдіяльності, а не тільки в професійній праці. Розглянемо запропоновані А.К. Марковою [3] етапи і варіанти динаміки співвідношення соціального і професійного на прикладі особистісного і професійного самовизначення і саморозвитку: особистісне самовизначення формується раніше професійного, і на нього впливають вимоги до професії; подальше професійне самовизначення людини уточнюється залежно від індивідуально-психологічних, зокрема природних, здібностей і від віку; професійне самовизначення, що зміцнилося, починає

впливати на особистісне. Критерії професіоналізму впливають на критерії оцінки особистості. Тут може відбуватися переоцінка відношення людини до себе як до особистості; у міру досягнення високих рівнів професійної діяльності і успіхів в ній у людини виникає загальна мотивація, актуалізуються індивідуальні здібності, зростає рівень домагань. Професія починає впливати на всі сфери психіки і особистості в цілому; характер міжособистісних відносин, в які вступає людина в процесі трудової діяльності, впливає на особистий розвиток і на становлення людини як професіонала; професійна діяльність залежно від того, як вона протікає, має безпосередній вплив на окремі риси особистості. У міру диференціації професійних мотивів і орієнтації розвиваються ті або інші особистісні якості і мотиви; вид професії може визначати особистість людини. Загальні професійні цілі, схожі способи дій, умови праці і побуту усередині професійного співтовариства визначають схожість професіоналів, формують у них загальні за змістом інтереси, установки, манеру спілкування, що має певний вплив на становлення соціально-професійного типу особистості; засобами професії відбувається самовираження особистості. В окремих випадках особистість самореалізує себе поза професійних захоплень; невдача, неуспіх в професійній діяльності можуть призвести до її деформації за умови, що особистість прагне

реалізувати себе тільки в праці. Інакше цього не відбувається; протягом всього життя людина корегує свою професійну діяльність під кутом зору власних ціннісних орієнтацій. Зміна установок і мотивів особистості впливає на професійний розвиток людини; в окремих випадках перегляд людиною своєї особистості або прояв нових потреб може привести до зміни людиною своєї професії; те, як людина будує сценарій свого професійного життя і як вона його здійснює, залежить від неї; в цілому особистісний простір ширший професійного, більш того, особисте лежить в основі професійного і визначає початок, хід і завершення останнього. Разом з тим професіоналізація протягом всього життя людини має певний вплив на особистість, може її стимулювати і, навпаки, руйнувати, деформувати.

Оскільки професіоналізація є частиною процесу соціалізації, професійне становлення людини не можна відділити від його життєвого шляху в цілому.

Серед зарубіжних періодизацій професійного розвитку найпомітніше місце займає теорія Д. Сьюпера, в якій описаний процес формування професійної Я - концепції і професійний шлях розділений на п'ять етапів.

Перший етап - етап зростання (від народження до 14 років) - період програвання різних соціальних ролей (у тому числі і професійних), період проб себе в різних видах діяльності, прояснення своїх переваг, формування інтересів, здатних вплинути на подальший професійний вибір. Я - концепція розвивається через ідентичність із значущими дорослими. Другий етап - етап дослідження (від 15 до 24 років) - відбуваються спроби розібратися і визначитися в своїх потребах, інтересах, цінностях, здібностях і можливостях. В результаті такого самовизначення відбувається вибір професії і починається її освоєння. Третій етап - етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років) - людина прагне зайняти міцне положення у вибраній діяльності, забезпечити в знайденому професійному полі стійку особисту позицію. У трудовій біографії людини ці роки часто виявляються найбільш творчими, результативними і динамічними в придбанні професійної майстерності і соціального статусу. Вірогідність зміни професії значно зменшується до кінця цього етапу. Четвертий етап - етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років) - тут спостерігається тенденція зберегти досягнуте кар'єрне положення. Професійний розвиток здійснюється в одному напрямі без виходу за рамки знайденого професійного поля. П'ятий етап - етап спаду (після 65 років) - характерною межею цього етапу є спад фізичних і розумових можливостей, що приводить або до часткового скорочення професійного навантаження, або до припинення трудової діяльності. Тут можливі виникнення потреби передавати свій досвід і зміна професійних ролей (наставник, експерт).

Інша періодизація професійного розвитку особистості була запропонована А.А. Трущевою. Так, на її думку, цей процес

включає чотири етапи.

Перший етап - формування професійних намірів - основний вибір особою професії на основі обліку своїх індивідуально-психологічних особливостей і їх відповідності змісту вибраної професії. На цьому етапі відбувається усвідомлення необхідності професійної підготовленості, формування первинних професійних цілей і шляхів їх досягнення, орієнтація і самовизначення у професійній діяльності. Другий етап - професійна підготовка - освоєння системи професійних знань, умінь і навичок, формування професійно важливих якостей особистості, позитивного відношення і інтересу до майбутньої професії. Це відбувається на трьох рівнях: психологічному, інтелектуальному і соціальному. Психологічний рівень припускає формування готовності до даного виду діяльності, усвідомлення людиною своїх можливостей, здібностей, інтересів, що відповідають вимогам спеціальності. На інтелектуальному рівні відбувається засвоєння теоретичних знань, умінь і навичок, оволодіння навичками професійного самовдосконалення. На соціальному рівні формуються уявлення про соціальний статус фахівця, необхідності професії на ринку праці, її престижності. Третій етап - професіоналізація - входження (адаптація) і освоєння професії, надбання професійного досвіду, розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних для кваліфікованого виконання професійної діяльності. Четвертий етап - майстерність - даний етап характеризується творчим виконанням професійної діяльності; інтеграцією сформованих професійно важливих якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності; постійним вдосконаленням методик і технологій власної професійної діяльності.

Періодизація становлення професіоналізму, запропонована А.К. Марковою [3], включає наступні етапи (рівні) цього процесу. Перший етап - допрофесіоналізм. Людина здійснює деяку роботу і види праці, ще не володіючи якими, властивими професіоналу, не оволодівши нормами і правилами професії, не досягнувши в праці високих і творчих результатів. Другий етап - професіоналізм. Людина послідовно опановує якостями професіонала, формуючи навички професійної діяльності. У міру розвитку мотиваційної сфери, людина все більш свідомо підвищує свою професійну майстерність, усвідомлюючи при цьому себе в професії, розвиває себе засобами професії. Третій етап - суперпрофесіоналізм. Професійна діяльність характеризується на цьому рівні високими досягненнями і творчими успіхами. Головною особливістю цього рівня є творче збагачення професії своїм особистим внеском, що впливає на прогрес суспільства. Четвертий етап - післяпрофесіоналізм. На цьому рівні фахівець може виявитися наставником, експертом в своїй сфері. Цей рівень допомагає людині знайти нові грані професіоналізму, що полягають в допомозі іншим людям і їх духовному збагаченні.

А.К. Маркова [3] виділяє такий варіант

розвитку професіоналізму, як непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм), який характеризується відсутністю необхідних для професії знань і умінь у сфері діяльності. У подібній ситуації людина може здійснювати достатньо активну трудову діяльність, але при цьому спостерігаються деформації, які можуть бути представлені в наступних формах:

- виконання неефективної трудової діяльності, не відповідної нормам професійної діяльності;

- здійснення зовні кипучої трудової діяльності за відсутності професіоналізму;

- неправомірне зведення свого особистісного простору до професійного і тим самим спотворення свого професійного особистісного розвитку (трудоголізм).

Інші автори (Е.А. Клімов, К.Ю. Базарів, Б.Л. Еремін) розглядають такі етапи (фази) професіоналізму:

1. Фаза оптації. Оптант в цій фазі стурбований питаннями вибору або вимушеної зміни професії і робить цей вибір. Цій фазі передують процес профорієнтації.

2. Фаза адепта. Адепт, той, хто вже встав на шлях прихильності професії, освоює її. Це фаза навчання, її тривалість залежить від складності професії і необхідного рівня кваліфікації (від простого інструктажу до багаторічного навчання).

3. Фаза адаптації. Адаптант (молодий фахівець) на цій стадії адаптується до виробничої діяльності, у нього відбуваються деякі особистісні зміни.

4. Фаза інтернала. Інтернал - вже досвідчений працівник, що позитивно відноситься до обраної професійної діяльності, він може цілком самостійно, все більш надійно і успішно справлятися з основними професійними функціями.

5. Фаза майстерності. Знаходячись на цій стадії, майстер здатний стабільно, добре вирішувати важкі професійні задачі, з якими можуть справитися далеко не всі колеги. Він починає виділятися або якимись спеціальними якостями, уміньми, або універсалізмом, широким орієнтуванням в професійній області. Це складає його індивідуальний неповторний стиль діяльності. Звичайно майстер має деякі формальні показники своєї кваліфікації (розряд, категорію, звання).

6. Фаза авторитету. Вона може підсумовуватися з попередньою і подальшими фазами. Авторитет вже добре відомий в професійному колі або навіть за його межами.

7. Фаза наставництва. Тут наставник вже «обростає» однодумцями, учнями, послідовниками. Професійні задачі він вирішує, використовуючи накопичений досвід, умінь організувати свою роботу.

Не дивлячись на різницю в розподілі процесу професіоналізації на етапи в розглянутих періодизаціях, загальним для них є положення про те, що перехід від одного рівня професіоналізму до іншого і рух у середині рівнів протікає у більшості фахівців як оволодіння етапами становлення, які можуть спостерігатися послідовно і паралельно

один з одним. Відносно високі рівні професіоналізму можуть існувати з нижчими, що в цілому характеризує своєрідний і неповторний шлях професійного розвитку конкретної людини.

Говорячи про професіоналізм, його активності, не можна не торкнутися питання задоволеності працею, повноті життя.

Задоволеність працею - це важливий показник, що характеризує трудову діяльність людини з погляду її соціальної ефективності. Задоволеність працею корелює, як вказує Т. І. Пухова [4, 176-179], із соціально-демографічним характером працівника й деяких складових виробничої поведінки (наприклад, трудова мобільність, дисципліна праці і таке інше); зі станом виробничих і поза виробничих факторів; крім того, і з віком працівника, із плінністю кадрів і іншими як соціальними, так і особистісними факторами.

Ціннісно-нормативний аспект постійно присутній у будь-якій довільній активності індивіда, і важливо, щоб не був помилково здійснений «парадокс досягнутої мети», що полягає в тому, що при її досягненні людина втрачає джерело активного початку своєї діяльності. І тільки штучно створені норми можуть виступити гальмуючим механізмом, який реалізує активність особистості.

У межах розгляду проблеми регуляції професійного потенціалу особистості необхідно вказати на те, що вона постійно повинна бути ініціативною, не заспокоюватися на досягнутому й задавати собі питання: як би досягти більшої професійної вершини? Причому це питання актуальне на багатьох етапах регуляції професійного потенціалу. Таким чином, регуляцію резервів розвитку пропонується вести «у режимі» діалогу з духовними, ціннісно-емоційними основами особистості. Тоді й повнота життя буде визначатися саме через досягнення свого професійного становлення або як «багатство життя людини».

Повноту людського життя, мабуть, не можна розглядати як постійне прагнення до задоволення потреб, насолоді від їхнього задоволення. Повнота життя людини повинна включати і момент подолання себе, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення. Інакше кажучи, багатство життя особистості досягається нею самою на основі високорозвиненої духовності.

Звертання до поняття духовності викликає необхідність розкрити зміст, що вкладається в дане поняття. Духовність - це процес, за допомогою якого індивіди приходять до розуміння важливості орієнтації свого життя на щось нематеріальне, що перебуває поза або більше їх самих, що пропонує визнання вищої сили або Духа й, щонайменше, деяку залежність від її або від Нього [5, 178].

Спираючись на акмеологічне розуміння потенціалу особистості як на систему поновлюваних ресурсів, які сприяють підвищенню ефективності діяльності й продуктивному індивідуально-професійному розвитку [1, 422], а так само на «професійне» розгляд потенційних можливостей людини [1,

424] проаналізуємо регуляцію потенціалу розвитку.

Згідно «професійному» підходу в регуляції потенціалу особистості, можна виділити дві форми: індивідуальна й особистісна. Для індивідуальної форми характерне прагнення до збереження засвоєних форм дій, до підтримки відповідності між людиною й вимогами тієї діяльності, яку вона виконує. Особистісна регуляція визначається зміною старих способів і засобів діяльності, активним прагненням до нового змісту, який вимагає нового більш високого рівня регуляції.

Виходячи з викладеного вище, особистісну форму регуляції потенціалу можна представити в такий спосіб. Структура професійної діяльності і її зміст не залишаються незмінними, вони змінюються з особистісним ростом суб'єкта праці, що знаходить у ній всі нові грані, новий зміст, нові форми в рамках тої ж професії. Перетворення професійної діяльності, її якісно новий рівень, у свою чергу, приводять до подальшого особистісного росту, що, у свою чергу, наповнює професійну діяльність новим надситуативним змістом. Отже, духовні цінності суб'єкта виконують функцію кінцевої підстави вибору тих предметів, засобів і способів, які й утворюють цілісну діяльність. Тому-відповідальна регуляція потенціалу людини стимулює перетворення професійної діяльності, що, у свою чергу, є однією зі спонукальних сил розвитку особистості. Виходячи з перерахованих вище форм регуляції потенціалу, можна виділити три рівні здійснення діяльності. На першому, виконавському, рівні відбувається копіювання зразків її виконання (найчастіше не кращих), від працівника тут потрібна здатність до чисто репродуктивної діяльності, пов'язаної з повторенням деякого зразка. Діяльність представляється в цьому випадку у вигляді ланцюжка виконавських актів, які складається з окремих дій. Головне на цьому рівні здійснення діяльності – формування навичок та поведінки, які обмежується посадовими інструкціями. Безпосередній характер відображення діяльності не дозволяє виділити сутнісні її характеристики, задає спрощена побудова самої діяльності, що, відповідно, не

може не позначитися на якості.

Можна виділити наступні характеристики працівників, що відповідають першому рівню: робота за інструкцією, орієнтація на її чітке виконання. Інші люди для них виступають як засіб досягнення власних цілей, професія найчастіше є лише засобом забезпечення матеріального благополуччя й вибирається саме із цих позицій.

На рівні планування – другому рівні – є вже деякі представлення про діяльність у цілому. Для працівників, які здійснюють діяльність на цьому рівні, у її структурі починає проявлятися ієрархія, але вона носить ще нечіткий характер. Відбувається спроба «вирватися» за межі ситуативно необхідних для даної діяльності рамок. Тут можлива часткова дезадаптація працівника в силу того, що закономірності, що відкриваються, більш глибокого подання про професійну діяльність викликають до життя нові вимоги, які й сама людина пред'являє до професії, і професія починає пред'являти до людини. Спостерігається деякий ефект відторгнення, тому що працівник уже бачить, що способи здійснення діяльності, застосовувані їм, не кращі, а змінити що-небудь у своїй діяльності він найчастіше ще не може. У силу цього ті працівники, які знаходять новий надситуативний зміст у діяльності й змінюють своє відношення до неї, переборюють дезадаптованість; інші – спускаються на перший рівень здійснення діяльності, що веде до адаптації, але перешкоджає особистісному розвитку професіонала.

На двох зазначених рівнях виконання діяльності особистісні й професійні якості мають як би самостійне життя. На роботі людина є однією, поза роботою вона проявляє себе зовсім інакше. На третьому рівні здійснення діяльності – рівні проектування – відбувається перехід до принципово нового розуміння суті професійної діяльності як цілісного утворення. На цьому рівні складається нова система розуміння діяльності. На даному рівні з'являється творчість. Робота з обов'язку перетворюється в потребу, відбувається перетворення праці в культуру – це особливий рівень здійснення діяльності.

Висновок

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, можливо дійти до висновку про те, що ступінь активності людини у формуванні власної долі визначається духовністю, моральною зрілістю, особисте вмінням ставити перед собою мету, гідну своїх наявних можливостей.

Список використаної літератури:

1. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Кн. 1-5. / А.А. Деркач. - Акмеологические основы управленческой деятельности. Кн. 2. - М: РАГС, 2000. - 536 с.
2. Деркач А. А. Акмеология: учебн. Пособ. / под общ. ред. А. А. Деркача. - Изд. РАГС, 2002. - 650 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. / А.К. Маркова. - М., 1996.
4. Пухова Т. И. Ценностно-нормативные аспекты произвольной активности личности. / Т.И. Пухова. - М., 1997.
5. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности / Р. Эммонс. Пер. с англ. - М.; Содействие, 2014. - 416 с.

Аннотация

Статья посвящена психологическим профессионализма современной личности. Указывается на то, что процесс профессионализации имеет свои психологические особенности и протекает у большинства профессионалов как овладение определенными этапами личностно-профессионального становления.

Особое внимание уделяется проблеме личностного и профессионального самоопределения и саморазвития в контексте удовлетворенности трудом полнотой жизни.

Ключевые слова: профессионализм, профессиональное становление, профессиональное самоопределение, профессиональное саморазвитие, потенциал личности, современная личность.

Анотація

Стаття присвячена психологічним особливостям професіоналізму сучасної особистості. Вказується на те, що процес професіоналізації має свої психологічні особливості і протікає у більшості фахівців як оволодіння певними етапами особистісно-професійного становлення.

Особлива увага приділяється проблемі особистісного і професійного самовизначення і саморозвитку в контексті задоволеності працею та повноті життя.

Ключові слова: професіоналізм, професійне становлення, професійне самовизначення, професійний саморозвиток, потенціал особистості, сучасна особистість.

PARTNER EIDV

Slovyansk

The phenomenon of political corruption in the modern state

Armash Nadiia

Professor of the Department of Economic, Air and space law, National Aviation University, DrSc, Associate Professor

В литературе существуют много определений такого явления, как политическая коррупция. «Политическая коррупция – это должностные злоупотребления субъектов, наделенных политической властью (политических и государственных деятелей, публичных служащих высшего уровня), направленные на достижения политических целей (содержание и укрепление власти, расширение властных полномочий) и/или с целью обогащения» [1, с. 67]. «Политическая коррупция – это особая форма борьбы за власть, в которой побеждают не политические интересы всех групп общества, а многомиллионные взятки и другие виды подкупа отдельных политиков и партий. Политическая коррупция позволяет конвертировать власть в капитал, а капитал – снова во власть» [2]. «К политической коррупции относятся действия, связанные с политической сферой: избирательный процесс, законотворческий, приватизационный, бюджетный. Определение и характеристика политической коррупции едины в том, что это явление присуще всем государствам мира и является неотъемлемым атрибутом публичной власти. Владение административной властью является одновременно возможностью для злоупотребления ею в любой форме» [3, с. 72].

Нормативная база государственно-правовых отношений имеет на внимании четкое соотношение средств политического администрирования с его стратегическими и тактическими целями. Коррозионность в этом процессе проявляется в том, что при использовании нормативно закрепленных

Явление политической коррупции в современном государстве

Армаш Надежда

профессор кафедры хозяйственного, воздушного и космического права, Национальный авиационный университет, доктор юридических наук, доцент

УДК 321.7

Summary

This article is devoted to the problem of the manifestation of political corruption in the life of modern society and the state. Taking into account the level of threat for any society and state that carry corruption in the actions of state political employees, the topic of political corruption is absolutely topical.

The article concludes that the legislative regulation of the procedure for attracting public officials to legal responsibility for the facts of political corruption is a significant factor in establishing the regime of legality in the state.

Key words: public servant, political corruption, responsibility, politician.

Постановка проблемы

Принимая во внимание уровень угрозы для любого общества и государства, которые несут в себе проявления коррупции в действиях государственных политических служащих, предлагаем определить сферу политической коррупции предметом исследования данной статьи.

средств субъектами властвования начинают преследоваться не предусмотренные законом цели. Именно в деформации мотивационных принципов политической деятельности оказывается девиация, то есть отклонение от существующих норм. А то, что это именно девиация, а не «корректирование поставленных задач согласно требованиям момента», свидетельствует тот факт, что завуалированные под хорошие демократические лозунги цели при внимательном исследовании являются корыстными и дискредитирующими саму идею демократии [3].

Необходимо заметить, что в юридическом смысле к субъектам политической коррупции можно отнести только тех лиц, среди полномочий которых есть изготовление и реализация государственной политики в разных сферах экономики. В связи с этим нельзя согласиться с существующей позицией причисления к этой категории тех лиц, которые «причастны» [4, с. 69] к формированию и осуществлению государственной политики. Действительно, «Словарь» дает такое определение этого слова: «**Причастный**, - Человек, который имеет непосредственное отношение к какому-нибудь делу или к кому-то» [5, с. 97]. Создается впечатление, что использование этого слова при квалификации действий «политических коррупционеров» полностью обеспечивает потребность правоохранительных органов в юридическом критерии при оценивании действий публичных служащих. Однако, возникает неоправданное расширение круга субъектов политической коррупции за счет лиц, которые хоть и

причастные к изготовлению политики государства, но не напрямую (путем принятия властных решений, совершение юридически значащих действий), а попутно (путем внесения представлений, голосование и т.п.). Так появляется обоснование довольно широкого субъектного состава:

«На общегосударственном уровне – это, прежде всего, государственные и политические деятели, которыми, в частности, является Президент, руководители и члены высших органов государственной власти, руководители центральных органов исполнительной власти, депутаты, руководители политических партий. К этой категории субъектов нужно также отнести руководителей и членов государственных органов, которые не принадлежат к ни одной из ветвей государственной власти и, имея конституционный статус, действуют как независимые органы (Центральная избирательная комиссия, Высший совет юстиции, Счетная палата и т.п.). Исходя из правового статуса и реального влияния на осуществление полномочий государственными и политическими деятелями, к субъектам политической коррупции можно также отнести часть государственных служащих первой категории (в частности, руководителей центральных органов исполнительной власти, которые не являются членами Кабинета Министров Украины). На региональном уровне (область, город) к таким субъектам могут быть отнесены руководители местных органов государственной власти и органов местного самоуправления, а также депутаты областных и городских советов, то есть те, на кого на региональном уровне возлагается обеспечение реализации государственной политики на местах. Отнесение этих лиц к субъектам политической коррупции является определенной мерой условным, поскольку они не являются собственно политиками. Однако при этом они в области или городе репрезентуют государственную власть, являются главными проводниками государственной политики в регионах страны» [6, с. 67-68]. По нашему мнению, уже в самой приведенной аргументации заложенный определенный дуализм понимания политической коррупции: с одной стороны речь идет о лицах, которые уполномоченные формировать государственную политику, с другой – о лицах, которые ее реализуют. Такой подход делает невозможным конкретизацию в вопросе размежевания политической и неполитической (административной, обычной) коррупции. Поскольку при этом к кругу лиц, которые реализуют государственную политику, можно при определенных условиях отнести почти всех публичных служащих (вместе со служащими органов местного самоуправления) и еще часть должностных лиц частного права за счет выполнения ими делегированных полномочий органов государственной власти и действия административных договоров.

Соглашаясь в целом с выводом о том, что «такой статус указанных лиц априори придает совершенным ими коррупционным действиям

политический характер, даже если они совершаются исключительно с личных (не политических) мотивов» – мы не можем согласиться с использованием мотивационного момента в контексте дальнейших авторских исследований. Так, отмечается, что «в этом случае определяющим является официальный статус субъекта правонарушения, который предполагает наличие у него политических и/или больших властно-распорядительных (государственных) ресурсов. Возможность неправомерного использования политических и государственных властных полномочий позволяет считать политическую коррупцию особым видом злоупотребления властью. В результате политической коррупции происходит обмен (неправомерным способом) политических и государственных ресурсов на ресурсы другого рода: политическую поддержку, материальные блага, другие личные и политические выгоды» [7, с. 67]. На наш взгляд, вести речь о мотиве совершения коррупционных действий в этом случае нецелесообразно.

Обязательным признаком объективной стороны выступает цель, которую определяем как «получение неправомерной выгоды или принятия обещания/ предложения такой выгоды для себя или других лиц или соответственно обещание/предложение или предоставления неправомерной выгоды лицу, указанному в части первой статье 4 Закона, или по ее требованию другим физическим или юридическим лицам с целью склонить это лицо к противоправному использованию предоставленных ему служебных полномочий и связанных с этим возможностей» [8]. В любом случае политичность ни цели, ни мотива для квалификации действий не имеют никакого значения. А вот что действительно имеет значение, так это то, на что направлено противоправное действие – объект правонарушения. И если родовым объектом коррупционных действий должны выступать государственный порядок, то непосредственным объектом политической коррупции является политика государства в соответствующей сфере.

Последовательность в определении юридических сроков требует установления связи понятия «политическая коррупция» с понятием «государственный политический деятель», поскольку именно таким способом возможно индивидуализировать ответственность этой специфической категории публичных служащих за коррупционные правонарушения. *Политическая коррупция* – это получение неправомерной выгоды или принятия обещания/предложения такой выгоды для себя или других лиц или соответственно обещание/предложение или предоставления неправомерной выгоды лицу, наделенному публичными государственно-властными полномочиями в сфере формирования государственной политики, или по ее требованию другим физическим или юридическим лицам с целью склонить это лицо к противоправному использованию предоставленных ему служебных полномочий и связанных с этим возможностей.

Итак, считаем целесообразным причислять к кругу субъектов политической коррупции лиц, которые имеют статус государственного политического деятеля согласно действующему законодательству, или являются такими по смыслу занимаемой ими должности. Тем более, что логика законодателя совпадает с нашей теорией, поскольку в упомянутом нами Законе Украины «О предотвращении коррупции» отдельным пунктом выделены лица, которые собственно преобладающим большинством отвечают общим характеристикам государственного политического деятеля:

Наиболее основательным национальным исследованием проблемы распространения политической коррупции в Украине стали наработки аналитиков Центра А. Разумкова. Среди других интересных и благоприятных выводов ученые акцентируют внимание на необходимости размежевания политической и бюрократической коррупции. По их мнению, «главным критерием размежевания политической и бюрократической видов коррупции является их место в процессе формирования и реализации политики. Полагаем, что политическая коррупция присущая стадии формирования политики (принятие политических решений, создание «правил игры»), тогда как бюрократическая («обычная», «мелкая») – стадия имплементации политики (реализации соответствующих решений). Внедрение этого критерия предопределяется отличиями в характере политических (нормотворческая деятельность) и бюрократических (административно-распорядительская деятельность) функций. Так, субъекты политической коррупции могут использовать власть для установления правовых норм,

которые отвечают их частным интересам, закладывать «обходные пути» для игнорирования других норм и т.п. Коррупционные же действия субъектов бюрократической коррупции является нарушением установленных норм и правил» [9].

Безусловно, характеристика должности оставляет свое отражение не только на административно-правовом статусе лица, но и на его профессиональных возможностях. Нельзя даже сопоставить возможности министра и рядового специалиста того же министерства. И здесь возникает аналогия с предпосылками разграничения административных и политических должностей в Правительстве. Неоднократно подчеркивали и мы [10, с. 45], и другие ученые [11, с. 71; 12, с. 9-13; 13, с. 307; 14, с. 39; 15] на том, что такое размежевание направлено на повышение эффективности деятельности органов государственной власти, деполитизацию государственной службы и, в конечном счете, подчинение интересов государства интересам его граждан. Но могли намерения научных работников спровоцировать появление политической коррупции как явления? Ведь самый большой процент и реальная возможность совершить политические коррупционные действия не в представительных органах, а именно в правительстве, где сконцентрированы почти все реальные рычаги влияния в государстве. Однако, научные работники не имеют отношения к появлению такого деструктивного явления в нашем государстве, да и сам принцип размежевания политических и административных должностей является скорее фактором, который должен тормозить распространение коррупции как такой.

Выводы

Понятие «политическая коррупция», предлагается понимать как получения неправомерной выгоды или принятия обещания/предложения такой выгоды для себя или других лиц или соответственно обещание/предложение или предоставления неправомерной выгоды лицу, наделенному государственно-властными полномочиями в сфере формирования государственной политики, или по его требованию другим физическим или юридическим лицам с целью склонить это лицо к противоправному использованию предоставленных ему служебных полномочий и связанных с этим возможностей. Такой подход позволит индивидуализировать вопрос ответственности за коррупционные действия и повысить эффективность предотвращения проявлений политической коррупции среди государственных политических деятелей.

Список использованной литературы:

1. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М.І. Мельник // Національна безпека і оборона. – № 7, 2009. – С. 67–72.
2. Міщенко С. Політична корупція: український діагноз // http://www.intellect.org.ua/index.php?lang=u&material_id=43704&theme_id=7223
3. Деріга В.В. Політична корупція: визначення та особливості / В.В. Деріга // Наукові праці. Серія «Політологія», 2009. – Том 110. Випуск 97. – С. 72–76.
4. Чуклинов А.Е. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции: специализированный учебный курс / Под ред. доц. Е.В. Кобзевой. – Саратов : Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции, 2004. – 50 с.
5. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М.І. Мельник // Національна безпека і оборона. – № 7, 2009. – С. 67–72.
6. Словник української мови / За заг.ред. І. Білодіда. – Т. 8. – Київ : «Наукова думка», 1977. – 832 с.
7. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М.І. Мельник // Національна безпека і оборона. – № 7, 2009. – С. 67–72.
8. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України № 3206–VI від 07.04.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011, № 40. – Ст.404.

9. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії / Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії «Політична корупція в Україні: стан, чинники, засоби протидії» 27 листопада 2009 р. – К. : Центр Разумкова, 2009. – 90 с.
10. Армаш Н.О. До питання розмежування посад державних політичних діячів та державних службовців / Н.О. Армаш // Форум права. – № 1, 2012. – С. 45–51.
11. Авер'янов В.Б. Кодифікація адміністративного законодавства: нове бачення перспективи / Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – С. 43–47.
12. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова. – К. : НАДУ, 2010. – 300 с.
13. Мельниченко В.І. Політична нейтральність і професійність державної служби України / В.І. Мельниченко // Університетські наукові записки. – 2005, № 1–2 (13–14). – С. 302–307.
14. Мотренко Т. Особливості стосунків між політиками та вищими державними службовцями в перехідних демократіях / Т. Мотренко // Демократичний розвиток: вищі державні службовці та політико-адміністративні стосунки : Матеріали XVIII Міжнарод. Конгресу з підготовки вищих державних службовців (15–17 червня 2005 р., Київ) / Укл. С. В. Соколик. – К. : «К.І.С.», 2005. – С. 35–39.
15. Петков С.В. До питання про право, як основу суспільного ладу // Публічне право. – № 1(25) (2017). – С.206-209.

Аннотация

Данная статья посвящена проблематике проявления политической коррупции в жизни современного общества и государства. Принимая во внимание уровень угрозы для любого общества и государства, которые несут в себе проявления коррупции в действиях государственных политических служащих, тема политической коррупции является абсолютно актуальной.

В статье делается вывод о том, что законодательное урегулирование процедуры привлечения публичных служащих к юридической ответственности за факты политической коррупции является весомым фактором в установлении режима законности в государстве.

Ключевые слова: публичный служащий, политическая коррупция, ответственность, политический деятель.

The ancestral home of the Slavs

Прародина славян

Petkov Sergey

prof., DrSc., Dr.h.c., Honor.Prof., Academ. MKA Vice-president EIDV

Петков Сергей

д.ю.н., профессор, вице-президент Европейского института последипломного образования

УДК 340.12

Summary

The author of this essay has repeatedly addressed the theme of the reconstruction of the history of the Early Middle Ages on the territory of the Northern Black Sea Coast. This study is one of the attempts to find answers, to numerous questions that arise when reading textbooks and viewing popular science and feature films. Among them are those that so suddenly became acute not only actual, but really topical at the present time.

Based on written sources and archaeological data, it is proved that the ancestral home of the Slavs is the territory of modern Slovakia, namely its western part. Here the first Slav princes ruled, here in the city of Nitra, the Slavic enlighteners Saint Constantine and Methodius preached. The author of the publication, following the ancient authors, defends the idea of Slavic unity and the need to preserve and develop Slavic culture.

Key words: slavs, Europe, ancestral land, race, people, Avars, prince, chronicle.

Постановка проблемы

История народа сплетается из тысяч судеб людей, имеющих общее этническое происхождение, общую историю. Главное, что дает возможность той или иной группе людей назвать себя народом, – это, кроме единых для представителей сообщества, – общего языка, культуры, вероисповедания, территории проживания, государства, антропологического типа и других особенностей, – глубокое осознание ее членами своего единства, ответственности и причастности к сохранению и передаче грядущим поколениям именно своего исторического и культурного наследия.

Это исследование – вклад в развенчание мифа о том, что история Восточной Европы менее интересна, нежели история Древнего Рима или Эпохи Викингов. В нем наглядно показана взаимосвязь между этногосударственными процессами, происходившими во времена Средневековья на всей территории Евразии. Вопросы, загадки, версии позволяют каждому читателю почувствовать себя исследователем и первооткрывателем древних тайн. Для всех неравнодушных и ищущих, сомневающихся и думающих, держащих и идущих по дороге знания.

Сущность человека как части общества состоит из двух составляющих. Первая – кровно – родственная связь: "человек" – "семья" – "род". А над родами – "нация", перерастающая в "народ". Вторая – социальная связь: "человек" – "община" – "племя" – "государство" – "народ". Нация – общность людей, которые осознают свое кровное родство, народ – общность людей, которые осознают свое государственное единство. Как дерево гибнет без корней, так и человек не может жить без своей истории, истории своего народа. Без своей истории это будет уже другой человек. Без конкретного человека это будет другая история.

Из летописей мы знаем о ряде восточнославянских объединений, которые возникли в древние времена. Это – поляне, древляне, дреговичи, бужане, волыняне, северяне, вятичи, радимичи. Летописцы пользуются таким названием, как "племя", применяя при этом термины "род" и "язык".

Сотни, тысячи научных и художественных

статей, книг, изданий, произведений, стихов, поэм, очерков посвящены истории Древней Руси. Казалось бы – все уже написано, все сказано, проанализировано, изучено... И нет смысла уделять внимание прописным истинам, давным-давно ставшим азбучными.

Но действительность заставляет посмотреть на наше прошлое под новым углом зрения. И вдруг мы начинаем понимать: то, что считали истиной, вовсе таковой не является, а скорее есть чьим-то вымыслом или даже абсурдной ложью, которая до бесконечности тиражировалась и тиражируется на страницах книг, журналов и газет, с экранов телевизоров и в Internetе.

А целью всего множества публикаций было не желание донести до читателей знания о тайнах прошлого, а стремление оправдать свои политические амбиции, обосновать экономические расчеты, обеспечить финансовые интересы.

В процессе создания официальной истории было уничтожено огромное количество

летописей и находок, которые не вписывались в утвержденную российскими императорами, а затем – коммунистическими лидерами концепцию. Но правду уничтожить невозможно.

Реальная картина колонизации Северо-Восточной части континента, которая была проведена прибалтийскими народами: западными славянами, шведами, датчанами, норвежцами, в отечественной историографии освещена односторонне и тенденциозно.

Попытки углубить исторические корни, придать прошлому романтический, героический оттенок – особенность, свойственная не только исследователям, начинающим свой путь в науке, но и маститым мастодонтам ученого мира. Так на основании сходных топонимических названий рождаются гипотезы о тысячелетней истории того или иного города. А разрозненные археологические находки на значительной территории трактуют как свидетельство существования грандиозного по своим масштабам мегаполиса.

При таком поверхностном изучении теряются важные детали. Например, то, что находки относятся к разным культурам и эпохам, а строения более похожи на небольшие хуторки, расположенные на значительном расстоянии друг от друга, возникшие в разные времена и даже не связанные между собой дорогами, нежели на город с квартальной застройкой, тротуарами и дренажной системой.

Стремление некоторых правящих родов: Габсбургов, Романовых и прочих обосновать на этом поприще свою исключительность, жесткое подавление ими инакомыслия, привели к выхолащиванию истории.

В то же время как западноевропейские, так и отечественные ученые игнорируют тот факт, что современная Европейская цивилизация – в большой мере, продукт скотоводческих империй, издавна существовавших на необъятных просторах Евроазиатских равнин.

Спекуляции на почве топонимических сходств продолжают и ныне. Русь-Рось-Росавица ... – как заклинания продолжают писать на страницах книг и Internet-изданий, углубляя историю Руси.

Но, уважаемые, Поросье во времена Руси – не центр ойкумены, а приграничные земли! И пограничье Юриковичи заселяли торками, черными клобуками, берендеями и ковуями – союзниками в борьбе с печенегами, хазарами и половцами! И эти народы не представляли пришлую варяжскую «русь», а отождествляли собой исконную Великую Степь!

А «Змеиные валы» были построены этими народами, для обороны от нападений многочисленных агрессивных потомков Юрика погрязших в междоусобицах.

Более того, вся современная Украина территориально, этнически, культурно входила в орбиту так называемого Дикого Поля (Дешт-и-Кипчак – Великая Степь). Поэтому в данном историческом очерке наше внимание будет сосредоточено на следующих вопросах:

- ❏ **Можно ли считать славян надэтническим и надгосударственным феноменом, формирующим полиэтническую и полирелигиозную среду Восточной Европы?**
- ❏ **Были ли восточные славяне (украинцы, белорусы и русские) автохтонными жителями Восточной Европы?**
- ❏ **Освоение Европейского континента славянами: военная экспансия или мирная колонизация?**
- ❏ **Кий, Щек и Хорив; Чех, Лях и Рус; Радим, Вятко и Дулеб: мифические персонажи древних легенд или реальные правители?**
- ❏ **Кто и когда основал государство Русь? И кто являлся и является правопреемником (ками) Древней Руси?**

На первых страницах очерка размещаем географическую карту Европы с названиями современных государств, для того чтобы визуализировать территорию, на которой происходили описываемые далее события. В центре, обрамленная горами, расположена древняя Паннония. Граница современных Болгарии и Румынии разделяет на две части древнюю Миссию. Территория современной Украины практически повторяет знаменитый «скифский квадрат». Историческая география – отдельная тема исследования, увлекательная дисциплина, которая должна найти достойное место среди учебных дисциплин в отечественных университетах. Впрочем, обо всем по порядку.

Основные векторы расселения славян.

Вначале, как следствие агрессии, а затем ослабления Римской империи. Затем, под влиянием гуннской экспансии. Позже, как ответ на насилие со стороны авар. В результате совместных действий с болгарами, славянам удалось ввести в ареал своего влияния территорию Центральной и Восточной Европы. Первые разделы "Повести временных лет" - ода славянской культуре, славянским просветителям, первым славянским князьям, боевому братству земледельцев и скотоводов, которые с оружием в руках отстаивали родную землю от поработителей.

Но перед тем как перейти к изложению экспедиционного материала, буквально несколько слов концептуального характера.

Сложность изучения предмета данного

исследования заключается в том, что славянская колонизация Европы проходила в нескольких направлениях. А отвечая на поставленные вопросы, исследователям необходимо одновременно решать несколько задач:

во-первых, рассчитать направление усилий со стороны внешних разноплановых факторов воздействия (земли славян выступали объектом для вторжений, а сами славяне порой становились субъектом вторжения на соседние территории);

во-вторых, проанализировать географические и даже природно-климатические условия, в которых происходили события (особенности быта, уровень развития воинского искусства, наличие ресурсов для экспансии – совокупность фактов, которые могут подтвердить либо опровергнуть, к примеру, саму возможность переселений либо военных вторжений);

в-третьих, выявить временные рамки и хронологию исторического явления (смещение датировки, попытка «притянуть за уши» к той или иной цитате, деятельность того или иного исторического персонажа порой в наличии не только в современных политико-идеологических трудах, но имеется и в древних манускриптах).

Взвешенная и непредвзятая оценка каждого факта и свидетельства позволит нам провести успешно эту экспедицию в прошлое.

Славяне как надэтничный и надгосударственный феномен, формирующий полиэтничскую и полирелигиозную среду Восточной Европы

Российской, а потом советской правящей верхушке была невыгодна истинная история Европы. Поэтому целый пласт нашего

«И так разошелся славянский народ, а по его имени и грамота назвалась славянской».
Миниатюра Радзивилловской летописи

Эта летописная цитата станет отправной точкой нашей экспедиции в прошлое.

В казалось бы, простом абзаце, сосредоточено целый ряд вопросов, ответы на которые предстоит найти.

Ученые зачастую отмахиваются от упоминания о легендарных личностях – Радиме и Вятке. Либо просто не замечают. «Мелковато мол. Мелочи, дескать, какие-то. И каких ляхов? Куда прийти? Несущественно.»

прошлого, связанный с деятельностью великих завоевателей: скифов, сарматов, гуннов, болгар, авар, половцев..., – остался вне поля зрения людей, интересующихся отечественной историей.

Конечно же, в научных трудах содержится колоссальное количество фактов, относящихся к данной эпохе. Этнографы, археологи, нумизматы, лингвисты, географы, математики и даже физики давно и серьезно исследуют историю Восточной Европы. Но большинство таких исследований – достояние узкого круга специалистов. Широкому кругу читателей они не известны.

В то же время вокруг славянского этноса, ставшего главным фигурантом исторических произведений благодаря трудам М.В. Ломоносова, Н.С. Державина, С.М. Соловьева и многих других ученых, за последние столетия сформировалось множество мифов и полунаучных концепций. Поэтому стоит еще раз взглянуть на его роль в формировании полиэтничской и полирелигиозной среды Восточной Европы. Взглянуть не предвзято.

Не пытаюсь возродить какие-либо теории и мировоззренческие концепции, обратим внимание на отдельные вопросы, возникающие при анализе источников. Источники по истории славян не сложно найти в Интернете. И начнем с летописной фразы, которая не всегда находит свое отображение на страницах официальных учебников:

"Поляне ... были из славянского рода ... радимичи же и вятичи – от рода ляхов. Были ведь два брата у ляхов – Радим, а другой – Вятко; и пришли и сели: Радим на Соже, и от него прозвались радимичи, а Вятко сел с родом своим по Оке, от него получили свое название вятичи."

Нестор «Повесть временных лет»

Но ведь и «дьявол кроется в мелочах».

- **Можем ли мы говорить о династических связях между правителями западнославянских и восточнославянских государственных объединений в древние времена и в эпоху Раннего Средневековья, исходя из данной летописной цитаты?**
- **И более того, среди прочих гипотез о происхождении восточнославянских государств – норманской, скифо-сарматской, хазарской... выделить и польскую, или западно-европейскую?**

Хотя в те времена три ветви славян только-только начинали свое формирование.

Версия первая:

Славяне – исконное, автохтонное население Поднепровья. В древности на берегах Днепра располагалась великая цивилизация ариев, известная в науке как Трипольская. Именно здесь берут свое начало все цивилизации

Евразии. И ныне необходимо развивать древнюю веру в великих богов и предков, деяния которых были описаны в книгах, не дошедших до наших дней.

Версия вторая:

Славяне завоевали (переселились, мигрировали) Поднепровье вследствие геополитических процессов, происходивших в Европе. Беглые рабы – *sclavi* после неудачных попыток завоевать Рим, разбрелись по территории Европы. И подчинив своей власти, местное население, основали новые государства с устройством, наминавшим Римскую империю. Впоследствии эти государства находились в состоянии бесконечных войн между собой.

Версия третья:

В период Раннего Средневековья население Поднепровья оказалось в эпицентре конфликта между Средиземноморской цивилизацией – Римской империей и цивилизацией Великой Степи – Тюркским каганатом. В результате милитаризации часть фракийцев (у греческих авторов – геты, у римских – даки) – населения Подунавья, которых римские авторы именовали «славянами» осознав свою идентичность, проявили выдающиеся пассионарные качества и завоевали значительные территории Центральной и Восточной Европы.

Святой Андрей, брат Петра «взойдя на горы эти, благословил их, и поставил крест». Миниатюра Радзивилловской летописи

Начнем с первоисточника. Библейскую часть "Повести временных лет" в исторических очерках часто опускают как запутанную и малоинформативную. Но приведя некоторые цитаты из этого важного документа, мы получим представление об этнических связях между народами средневековой Европы "из первых уст". Вероятно, эти данные помогут разобраться в сложном этногосударственном вопросе.

Итак, обратимся к Летописи, автор которой рассказывает, прежде всего, о сыновьях Ноя.

«Сим же, Хам и Иафет разделили землю, бросив жребий, и порешили не вступать никому в долю брата, и жили каждый в своей части. И был единый народ... По разрушении же столпа и по разделении народов взяли сыновья Сима восточные страны, а сыновья

Хама - южные страны, Иафетовы же взяли запад и северные страны. От этих же 70 и 2 язык произошел и народ славянский, от племени Иафета - так называемые норрики, которые и есть славяне.»

Нестор «Повесть временных лет»

Как видим, летописец делает вывод, что славянские языки восходят к народам от колена Иафета. Далее речь идет о территориях, которые были заселены потомками Иафета.

"Иафету же достались северные страны и западные: Мидия, Албания, Армения Малая и Великая, Каппадокия, Пафлагония, Галатия, Колхида, Босфор, Меоты, Деревия, Сарматия, жители Тавриды, Скифия, Фракия, Македония, Далматия, Малосия, Фессалия, Локрида, Пеления, которая называется также Пелопоннес, Аркадия, Эпир, Иллирия, славяне, Лихнития, Адриакция, Адриатическое море. Достались и острова: Британия, Сицилия, Эвбея, Родос, Хиос, Лесбос, Китира, Закинф, Кефаллиния, Итака, Керкира, часть Азии, называемая Иония, и река Тигр, текущая между Мидией и Вавилоном; до Понтийского моря на север: Дунай, Днепр, Кавкасинские горы, то есть Венгерские, а оттуда до Днепра, и прочие реки: Десна, Припять, Двина, Волхов, Волга, которая течет на восток в часть Симву."

Нестор «Повесть временных лет»

Определившись с географическими границами, летописец описывает роды, проживающие на данных землях. По определенной им классификации европейские народы делятся на четыре группы.

"В Иафетовой же части сидят русские, чудь и всякие народы: меря, мурома, весь, мордва, заволочская чудь, пермь, печера, ямь, угра, литва, зимигола, корсь, летгола, ливы. Ляхи же и пруссы, чудь сидят близ моря Варяжского. По этому морю сидят варяги: отсюда к востоку – до пределов Симвых, сидят по тому же морю и к западу – до земли Английской и Волошской. Потомство Иафета также: варяги, шведы, норманны, готы, русь, англй, галичане, волохи, римляне, немцы, корлязи, венецианцы, фряги и прочие, – они примыкают на западе к южным странам и соседят с племенем Хамовым."

Нестор «Повесть временных лет»

Мы можем констатировать, что во время написания "Повести временных лет", жители Руси, кроме всего прочего, имели обширные и достоверные сведения о своих ближайших и отдаленных соседях.

- Имеются ли в письменных источниках иные свидетельства о славянах и их происхождении?
- Каковы отличия и особенности данных, содержащихся в польских и чешских летописях?

Все славянские хронисты сходятся во мнении, что южные, западные и восточные славянские народы имеют общее происхождение. И центром расселения славянского народа в древности являлся Дунай.

"У славян существует большое разнообразие в языках и в то же время они понимают друг друга, хотя в некоторых словах и в их произношении существуют, по-видимому, кое-какие различия. Языки эти берут начало от одного отца Слава, откуда и славяне (Slavs.)".

Богухвал, Годислав Башко «Великая Польская хроника»

В издании латинского текста приводятся разночтения, встречающиеся в рукописях: "Slawus, Slaws, Slavi".

Прародителем славян называют некоего Слава, Пана или Яна – сына Иафета (Яфета), у которого было три сына. Чех, Лех и Рус – персонажи – эпонимы одной из наиболее известных и распространенных легенд о "трех славянских братьях", основателях Чехии, Польши и Руси.

По одной из версий, три брата охотились вместе, но каждый из них решил пойти по своему направлению. Рус пошел на восток. Чех двинулся на запад на гору Ржип, недалеко от Богемии, тогда как Лех пошел на север, до тех пор, пока не встретил огромного белого орла, охраняющего своё гнездо. Он основал поселение Гнездо и выбрал белого орла в качестве своего герба.

В "Чешской хронике" Козьмы Пражского (начало XII века) рассказывается о прибытии в Богемию славянского племени во главе с "праотцем Чехом". Далее в чешском варианте легенды появился и Лех – младший брат Чеха, который выводит свой род из владений старшего брата и основывает свое княжество.

Легенда о трех братьях: Чехе, Лехе и Русе, давших начало польскому, чешскому и русскому народам, впервые появилась в "Великопольской хронике". В этом предании нашла свое утверждение народная традиция, повествующая об этническом родстве трех славянских народов.

"Итак, от этих паннонцев родились три брата, сыновья Пана, владыки паннонцев, из которых первенец имел имя Лех, второй – Рус, третий – Чех. Эти трое, умножаясь в роде, владели тремя королевствами: лехитов, русских и чехов, называемых также богемцами, и в настоящее время владеют и в будущем будут владеть, как долго это будет угодно божественной воле; из них наивысшей властью и господством во всей империи всегда обладали лехиты, как это явствует из хроник и из их территории."

Богухвал, Годислав Башко «Великая Польская хроника»

☞ Почему древние сказания славян указывают на Подунавье как центр, из

которого произошли прародители народов?

☞ Какие загадки могут таить родовые узы между прародителями западных и восточных славян?

В истории нет мелочей. Обратим внимание на имена славянских прародителей – Чех, Лех и Рус, которые появились на страницах летописей в эпоху Позднего Средневековья. В более ранних источниках имя Руса отсутствует.

В Польских сказаниях повествуется о том, что Чех и Лех были братьями. Во главе своих родов они вторглись на территории, заселенные лесными племенами, говорившими на непонятном языке. Переселенцы победили местные племена и разорили их жилища. О дальнейшей судьбе местного населения не известно. Скорее всего, они были ассимилированы славянами.

Заметим, такая "мирная колонизация" проводилась славянами не только в Центральной, но и в Восточной Европе. Лех со своим родом впоследствии откололся от Чеха и основал город Гнездо, связав название с множеством орлиных гнезд в окрестностях. А его сын Крак основал город Краков, впоследствии ставший столицей Польского королевства. Основателем Вышеграда (ныне часть Праги) считается воевода Крок.

Интересно и имя отца основателей славянских государств – Пан, которое, скорее всего, отождествляется с владыкой Паннонии – области обитания иллирийских племен: паннонцев, бревков, карнов, дарданийцев и кельтов.

☞ Как повлияли римляне на этногенез славян?

☞ Какую роль в становлении славян, как государствообразующего этноса сыграли народы Великой Степи?

С начала I века Паннония – римская провинция, занимающая территории современных европейских государств: западной Венгрии, восточной Австрии, восточной Хорватии и, частично, Словении и Сербии. Римляне принесли на земли Центральной Европы блага Средиземноморской цивилизации. Но вместе с тем силой оружия они превратили местное население в источник рабов для империи.

В то же время многие представители покоренных народов, благодаря личным качествам и умениям, делали блестящую карьеру в римской армии и при дворе. Данная тенденция сохранилась и после распада империи на Восточную и Западную произошедшего в 395 году н. э. после смерти древнеримского императора Феодосия I.

Особый интерес представляет работа готского (гетского) историка VI века Иордана «О происхождении и деяниях гетов» или «Getica». Эта работа, по мнению ученых, ценна тем, что Иордан пользовался не дошедшими до нас источниками. А именно – «Византийской историей и деяниями Аттилы»

Приска Панийского и «Готской историей» Кассиодора.

Зачастую гетов именуют готами, но сам Иордан подчеркивает, что более верным является наименование «геты». Геты (лат. Getae, греч. Γέται) — древний воинственный фракийский народ, родственник дакам, с которыми его смешивали римляне; жил во времена Геродота между Балканами и Дунаем.

"Не доходя еще до Истра, Дарий сперва покорил гетов, которые считают себя бессмертными... Однако геты, самые храбрые и честные среди фракийцев, оказали царю вооруженное сопротивление, но тотчас же были покорены. ... когда их покорили персы и они должны были присоединиться к остальному войску в походе."

Геродот "История"

Отношения между киммерийцами, скифами, сарматами и иными народами, населявшими Северное Причерноморье во времена Античности, не являются предметом нашего исследования, но есть некоторые аспекты, пускай даже «банальные» или же «прописные» истины, о которых стоит упомянуть:

во-первых, народы не появляются ниоткуда и не «уходят» в никуда, потомки древних народов проживают как на территории их первоначального расселения, так и на завоеванных территориях;

во-вторых, каждая деятельность оставляет след как минимум в виде археологических артефактов, или же упоминание в письменных источниках;

в-третьих, незнание прошлого не освобождает от ответственности – тот, кто не желает знать свою историю – будет учить чужую;

и, в-четвертых, даже самые лживые и запутанные свидетельства, как показания свидетелей могут позволить «вывести на чистую воду» тех или иных фигурантов событий «давно минувших дней».

В работе Иордана «Гетика» и в трудах римских авторов рассказывается о том, что в IV веке Паннония подверглась набегам варваров. В 401 в Италию вторглись дружины везиготов во главе с Аларихом, а в 404 – остготы, вандалы и бургунды под предводительством Радагайса, которых с большим трудом удалось разгромить опекуну императора Гонория (410–423) вандалу Стилихону. В правление Валентиниана III (425–455) давление варваров на Западноримскую империю усилилось. В конце 440-х началось завоевание Британии англами, саксами и ютами.

В это же время народы, которые уместно именовать протославянскими, переместились на юг в провинции Римской империи. Эти события описывает император Маврикий (582 – 602 гг.) в своем произведении "Стратегикон".

А в V веке – римские оборонительные рубежи были прорваны армией гуннов – в состав которой входили представители

народов обитавших в Приазовье. Вторжение гуннов положило начало «Великому переселению народов». Таким образом, передвижение гуннов (протоболгар) на запад привело к массовым переселениям из Северного Причерноморья в Западную Европу и Северную Африку.

Правящие династии Восточной Европы с древнейших времен находились в тесном взаимодействии. Как правило, союзы и мирные договоры закреплялись, кроме прочего, династическими браками. Государство отождествлялось с правящей династией. Хронисты отождествляют название народов с именами древних правителей.

Возникновение государственных объединений на территории Восточной Европы занятию фракийскими и сарматскими племенами – естественный процесс взаимодействия земледельцев и скотоводов. Географическое пространство лесостепи способствует появлению государственных объединений. К появлению союзов подталкивала как возможность наживы за счет богатых соседей, так и нападение неприятелей.

Сведение геополитических процессов к «Великому переселению народов»: якобы из далекой Азии в Европу пришли орды кочевников, которые разгромили Рим и исчезли, является упрощением и профанацией истории Раннего Средневековья. События I тысячелетия нашей эры неразрывно связаны с предшествующим периодом.

Продвижение ахейских и дорийских племен из-за Дуная на Балканы, нападения киммерийцев на Закавказье, поход скифов в Малую Азию (в 70-х годах VII века до н. э. скифы вторгались в Мидию, Сирию, Палестину и, по характеристике Геродота, «господствовали» в Передней Азии, где создали Скифское Царство – Ишкуза), привели к ответным ударам со стороны персов (поход Дария на Скифию в 512 г.), войнам с Македонией, Боспорским царством и Римской империей.

И на новом этапе истории народы Северного Причерноморья продолжают играть активную роль в истории Европейского континента. Ни в коей мере не изолированные от остального пространства аланы, геты, герулы, вандалы и десятки прочих объединений (к примеру, эпос «Песня о Нибелунгах» сохранила десятки этнонимов) включаются в борьбу за территории, уделы и земли.

Таким образом, в I тысячелетии нашей эры произошёл очередной виток военной экспансии народов Северного Причерноморья, вызванный рядом факторов:

во-первых, ростом населения на территории Восточной Европы;

во-вторых, развитием железорудных промыслов и, как следствие, усовершенствованием оружия;

и в-третьих, ослаблением Римской империи.

И с уверенностью можем отбросить версии славянофобов, которые считают,

что славяне проживали к северу от границ Римской империи и назывались «склавами» - рабами, вследствие своей слабости и неспособности противостоять мощи римского оружия.

В книге пророка Иезекииля сказано:

При этом князь Роша иногда рассматривается как один из прообразов эпического князя Руса (Роса).

Также несостоятельны высказывания писателей, возводящих происхождение славян к какому-то одному, неведомому народу Северо-Восточной Европы, который пришел из неведомых далей и покорил пол континента.

Славяне – автохтонное (коренное) население Центральной Европы, основу которого составляли народы фракийской группы, впитавшее скифо-сарматский элемент и частично романизованное во время экспансии Римской империи в Подунавье и Северное Причерноморье.

Влияние экспансии гуннов на формирование праславянской общности

Значимую роль в этногенезе и этническом самоопределении славян сыграли римляне, вторгнувшись в Подунавье с юга, и гунны, чьи орды продвигались из Северного Причерноморья на запад. Именно под их влиянием произошло самоопределение славян как общности с чертами национальности: языком, культурой, обычаями, традициями. У славян сформировалось свое воинское сословие – собственная элита, готовая отстаивать права перед завоевателями.

С древних времен сформировался ряд мифов в отношении территории, которую можно было бы считать прародиной славян. Некоторые авторы склонны считать, что славяне в древности были рассеяны в северных землях Восточной Европы, откуда происходит название «Россия». Иные возводят славян (русь) к чистому арийскому племени, которое тысячи лет кочует по просторам Евразии, воюя со своими врагами за захваченные ими земли праотцев.

Мифотворцы ссылаются на отсутствие письменных источников, якобы уничтоженных специально для перекручивания истории. А свои суждения основывают на единичных находках, данных древних эпосов, записанных «узелковым письмом», и других псевдоисторических фактах. Но так устроены люди, что искренне верят фальсификациям и несут свои деньги в «финансовые пирамиды» и отдают голоса проходимцам на выборах.

Источников более чем достаточно. Истории славян посвящали свои труды римские, византийские, гетские, арабские, армянские авторы. Ныне данные источники, благодаря сети Internet, доступны не только профессионалам. Каждый, кто желает провести собственное исследование может

«Обрати лицо твое к Гогу в земле Магор, князю Роша, Мешеа и Фувала...».

Иезекииль

сопоставить и проанализировать сведения древних хронистов.

Версия первая:

В древние времена славяне занимали территории Прибалтики и отсюда, пользуясь ослаблением римского влияния в Европе, вторглись в Центральную и Восточную Европу. Население занятых славянами земель было ими ассимилировано. Но славяне не смогли создать свои правящие династии. Южные славяне признали власть тюркских, западные – франкских, а восточные – скандинавских правителей.

Версия вторая:

Прародиной славянского населения современной Восточной Европы является Подунавье. Славянские народы произошли от одного корня и на протяжении истории были тесно связаны между собой. С древнейших времен славяне имели свою государственность и правящие династии.

В Летописи сохранилось и упоминание о «белых уграх»:

«Затем пришли белые угры и заселили землю Славянскую.»

Нестор «Повесть временных лет»

Кто такие «белые угры» сказать сложно. Возможно это гунны.

❏ Но почему они упоминаются в контексте событий более позднего времени?

❏ Почему летописец обошел своим вниманием столь величественную фигуру Аттилы?

В правление предводителя гуннов Аттилы (лат. Attila, тюрк. Атил, греч. Αττίλας, ср.-в.-нем. Etzel) (434—453), из рода Дуло, империя с центром в Паннонии – Западно-тюркский каганат, охватывала территорию от Волги и Кавказа до Рейна.

«Повелитель всех гуннов и правитель, единственный в мире, племён чуть ли не всей Скифии, достойный удивления по баснословной славе своей среди всех варваров».

Иордан «О происхождении и деяниях гетов»

❏ Возможно, под именем Пан скрывается Аттила?

■ **А его сыновья от представительниц местных племен стали родоначальниками правящих династий и основали первые славянские государства?**

Можно констатировать, что под натиском армии, собранной «Правителем народов», основным занятием которых было скотоводство, активная военизированная часть земледельческих народов, проживающая в приграничных с империей землях, не желая попадать в зависимость от "скифов": гуннов (протоболгар) и обров (авар), начала продвижение на север.

В июне 451 римский полководец Флавий Аэций (родом из Доростола – современный г. Силистра, Болгария) в союзе с вестготами, франками, бургундами и саксами нанес Аттиле поражение в битве на Каталунских полях.

А уже в следующем 452 году гунны вторглись в Италию. Временно остановить их удалось благодаря браку гуннского предводителя и римской принцессы. Фактически Западно-римская империя признала власть гуннского властителя.

Но в 453 году Аттила умирает. А в 455 году вандалы захватили Рим и подвергли разгрому. После распада империи гуннского властителя Аттилы, на территории Европы постепенно формировались государства и династии, которые имели территориальную принадлежность к Паннонии и некоторые как тюркско-гуннские, так и иллиро-фракийские этнические черты.

■ **Какие народности заселяли Восточноевропейскую равнину до прихода на эти земли славян?**

■ **Какие данные о народах Восточной Европы сохранились в письменных источниках?**

■ **Были ли восточные славяне (русские, украинцы и белорусы) автохтонными жителями Восточной Европы?**

На территории многих населенных пунктов Слободской Украины археологи нашли следы пребывания оседлого населения на протяжении тысячелетней истории. Кроме всего прочего, представляет интерес и поселение Гора – к западу от Полтавы. Здесь, как и в других местах Полтавщины, наблюдаются остатки древних земляных укреплений.

Стоит отметить некую особенность целого ряда населенных пунктов Левобережья Днепра: Полтавы, Карловки, Краснограда и др. Располагаясь к северу от рек Орел, Ворскла и прочих, они спланированы как по шаблону: имеют единую округлую форму, центробежную планировку, выраженные центральные улицы и прочее.

Интересным является и то, что на границе Полтавской и Сумской областей (Украина) располагается огромное Бельское городище. Ученые датируют его концом VIII – началом III вв. до н.э.

Величественные памятник скифской цивилизации расположен на возвышенности между реками Ворскла и Сухая Грунь в районе села Бельск Котелевского района Полтавской области (впервые упоминается путешественником Гийомом ле Вассером де Бопланом).

Валы, защищавшие древний Бельск от нападений с севера поражают своими размерами. Данное городище, по мнению ряда ученых, существовало во времена вторжения персидского царя Дария в Причерноморье. И ныне на его территории располагается населенный пункт – Бельск.

Подробную характеристику Бельского городища дал А.А. Бобринский. Первые раскопки на памятнике были проведены в 1906 г. В.А. Городцовым. С 1954 г. раскопки на Бельском городище проводятся экспедицией Харьковского университета под руководством Б.А. Шрамко.

В своих работах многие исследователи истории скифов отождествляют Бельское городище с городом Гелоном, упоминаемым Геродотом центром племенного объединения будинов, гелонов и невров. Общая площадь поселения 4875 га. Длина стен около 37 км., состоит из трёх поселений: Восточного, Западного и Кузменского укреплений, объединённых одной крепостной стеной.

До сегодняшних дней сохранился огромный вал. В древности он имел деревянные крепостные стены с башнями и другими фортификационными укреплениями. Исследователями описаны постройки древних жителей Гелона: наземные срубы, землянки, полуземлянки, хозяйственные постройки, кузны для обработки железа и бронзы, косторезная мастерская. В городе имелось святилище. Найдено большое количество культовых статуэток, а также керамика, орудия труда, конская упряжь, изделия из кости и рога, кремневые и многочисленные металлические изделия. Основу хозяйства жителей Бельского городища составляло земледелие, скотоводство, ремесла.

Бельская крепость, как и другие крепости Поднепровья, в том числе и Киев, располагалась на границе между лесостепью и лесом. Их основной задачей являлась оборона от нападений со стороны северных соседей. И с этой задачей население крепостей успешно справлялось до III – V вв. н.э., когда на территории Европы произошли глобальные изменения.

Ослабление Римской империи и рост могущества народов Северного Причерноморья привел к усилению военно-политического противостояния между романо-германской и скифо-славянской цивилизацией. Ожесточенные битвы, среди которых наиболее масштабным и грандиозным было сражение на Каталунских полях в 20-х числах июня 451 года, названное современниками "Битвой народов", привели к перестановке военно-политических сил.

■ **Можно ли считать Аттилу прародителем украинцев?**

- Каким образом связан предводитель гуннов со становлением государственности на землях Восточной Европы?
- Какое влияние оказала гуннская экспансия в Центральную Европу на пассионарность праславян?

Существуют версии о том, что настоящее имя Аттилы – Гатило или же Кий (палица, дубина) а гунны это украинцы. Есть также ряд иных предположений и догадок о легендарных личностях и знаменательных событиях.

Все же не стоит настолько глубоко проникать в мифологию и эзотеризм. Ведь попытки «притянуть» те или иные факты к доказательству своей версии, мешают увидеть реальность и понять действительную суть происходящего.

То, что Аттила и Кий – не одна и та же личность, очевидно. Но сложно исключить родственные отношения между правящими родами Европы с этим выдающимся лидером гуннов. Ведь источники свидетельствуют о том, что он был ненасытен не только в воинских доблестях, но и в любовных утехах. У властителя было множество жен – дочерей и сестер правителей покоренных областей. А также ему ежедневно приводили знатных девушек.

«И построили город в честь старшего своего брата, и назвали его Киев». Миниатюра Радзивилловской летописи

Даже в «Песне о Нибелунгах» сохранилось свидетельство о браке Аттилы со вдовой легендарного Зигфрида – Кримхильдой, сестрой бургундского короля Гунтера. Гунтер – гунны – бургунды... Как видим, и на основании имен правителей можно делать всевозможные догадки.

Поэтому версия о том, что под именем Пана – властителя Паннонии мог бы скрываться Аттила, вполне уместна. Но все же не стоит на таком предположении строить основательные гипотезы – слишком зыбко основание.

Также малообоснованным является и утверждение о том, что славяне как этнос сформировались во времена правления гуннского императора. Скорее всего, речь идет о выкристаллизации из гетто-скифского или фрако-сарматского субстрата протославянского элемента, не имевшего на данном этапе деления на южных, восточных и западных славян.

- Но каким образом со славянскими "патриархами" Чехом, Лехом и Русом были связаны Кий, Радим и Вятко?

- Почему имена Щека и Хорива так сходны с названиями западных и южных славян: чехов и хорватов?
- Имеем ли мы дело с завоевательными походами или с массовыми переселениями?

Обратимся к отечественным летописным свидетельствам. Тем более, что в летописях подробно повествуется о расселении восточнославянских племен. Нестор в "Повести временных лет" указывает места расселения племен:

«На реке Полоте, где полочане. От этих последних произошли кривичи, сидящие в верховьях Волги, и в верховьях Двины, и в верховьях Днепра, их же город – Смоленск; именно там сидят кривичи. От них же происходят и северяне. А на Белоозере сидит весь, а на Ростовском озере меря, а на Клещине озере также меря. А по реке Оке – там, где она впадает в Волгу, – мурома, говорящая на своем языке, и черемисы, говорящие на своем языке, и мордва, говорящая на своем языке. Вот только кто говорит по-славянски на Руси: поляне, древляне, новгородцы, полочане, дреговичи, северяне, бужане, прозванные так потому, что сидели по Бугу, а затем ставшие называться волянынами. А вот другие народы, дающие дань Руси: чудь, меря, весь, мурома, черемисы, мордва, пермь, печера, ямь, литва, зимигола, корсь, нарва, ливы, – эти говорят на своих языках, они – от колена Иафета и живут в северных странах.»

Нестор «Повесть временных лет»

Безусловно, летописец досконально знает особенности, отличия и сходства между народностями, населяющими Европейский континент. Он утвердительно говорит о том, что на территориях, заселенных этими народностями – племенами с древних времен существовали государства, которые были связаны между собой торгово-экономическими и военно-политическими контактами. Так Кий, родом с Поднепровья, сначала княжил на Дунае, ходил походом на Константинополь и затем свое княжение перенес на земли полян. В то же время у соседних народов было свое княжение.

«Поляне же жили в те времена отдельно и управлялись своими родами; ибо и до той братии (о которой речь в дальнейшем) были уже поляне, и жили они все своими родами на своих местах, и каждый управлялся самостоятельно. И были три брата: один по имени Кий, другой – Щек и третий – Хорив, а сестра их – Лыбедь. Сидел Кий на горе, где ныне подъем Боричев, а Щек сидел на горе, которая ныне зовется Щековица, а Хорив на третьей горе, которая прозвалась по имени его Хоривицей. И построили город в честь старшего своего брата, и назвали его Киев. Был вокруг города лес и бор велик, и ловили там зверей, а были те мужи мудры и

смыслены, и назывались они полянами, от них поляне и доныне в Киеве.»

Нестор «Повесть временных лет»

Таким образом, Нестор, вслед за другими славянским хронистами, однозначно утверждает, что первоначальной территорией расселения славян являлась Паннония. Вторжение гуннов на эти земли способствовало формированию местной элиты, под предводительством которой дружины славян столкнулись с агрессивными аварами – бывшими вассалами Атиллы.

Исходя из этого, можно с уверенностью развенчать миф о неведомых землях, откуда появился неизвестный народ, который уместно отождествлять толи с легендарными ариями, толи с трипольцами, – миф, который популяризируют историки, идеализирующие древнюю историю славян.

Не менее парадоксальны версии историков, занявших антиславянскую позицию, которые связывают славян, толи с беглыми рабами, толи с жестокими гогами и магогами.

«Этот Кий княжил в роде своем, и когда ходил он к царю, то, говорят, что великих почестей удостоился от царя, к которому он приходил».
Миниатюра Радзивилловской летописи

На данном этапе исследования вопросов связанных с формированием славянских государств в I половине VII в., нам удалось установить несколько фактов, которые в своей совокупности могут быть рабочей гипотезой данного очерка:

во-первых, прародиной славянского населения современной Восточной Европы является Подунавье;

во-вторых, все славянские народы произошли от одного корня и на протяжении истории были тесно связаны между собой;

в-третьих, все славянские народы с древнейших времен имели свою государственность и правящие династии.

Освоение Европейского континента славянами: завоевание или колонизация?

Ныне сложно найти крупную корпорацию, у истоков которой не было бы насилия. Бандитские группировки, коррупционные схемы, рэкет и вымогательство... – явления присущие

Более того, внимательное изучение карт и первоисточников позволяет локализовать прародину славян на территории западной части Словакии и северо-западной части Венгрии – среднем течении Дуная. В древности эти земли именовались Паннонией. Соседствующая с Паннонией провинция называлась Норика. «Норики» – так именовали некоторые древние авторы и славян.

Летописец прямо говорит, что славяне это норики. Именно здесь в Подунавье между Татрами и Альпами возник смерч пассионарности славян. Его стремительное движение охватило всю территорию Центральной, Южной и Восточной Европы. Южное направление, как противодействие римской экспансии привело к расселению славян на Балканах. Увлеченные гуннской лавиной, славяне продвинулись на северо-запад, и заняли территории Центральной Европы и Прибалтики. И уже на среднем течении Днепра пересеклось два колонизаторских вектора славян с Дуная и славян с Вислы.

социуму с древнейших времен. В то же время основатели династий стремятся создать для своих наследников более комфортные условия существования, в том числе и с помощью отбеливания прошлого своего собственного рода, оградив их от претензий со стороны новых, более активных и агрессивных, кланов. В свою очередь потомки зачастую пытаются идеализировать историю. Как первые, так и вторые не брезгают и откровенной фальсификацией фактов как своей личной биографии, так и истории своего рода, нации, государства.

Исходя из приведенных выше данных, а также немного забегаая вперед, можем сформулировать некоторые версии причин, предпосылок, этапов и хода переселения славян с Дуная.

Версия первая:

Группа родов-племен выдвинулась на территорию Чехии (Приводим современные названия государств). Затем часть колонизаторов переселилась в Польшу, а оттуда несколько родов переместилось в Украину и Россию.

Версия вторая:

Славяне переселились на территорию Поднепровья. Им удалось создать первое славянское государство. Отсюда они переселялись (завоевывали) в Чехию, Польшу и на Балканы.

Версия третья:

Из Подунавья славяне переселялись на земли Восточной Европы в зависимости от различных обстоятельств. Часть обосновалась в Чехии, часть – в Польше, иные – в Поднепровье.

В Летописи сказано:

«По долгим временам сели славяне по Дунаю, где теперь земля Венгерская и Болгарская. От тех славян разошлись славяне по земле и прозвались именами своими от мест, на которых сели. Так одни, придя, сели на реке именем Морава и прозвались моравы, а другие назвались чехи. А вот еще те же славяне: белые хорваты, и сербы, и хорутане. Когда волюхи напали на славян дунайских, и поселились среди них, и притесняли их, то славяне эти пришли и сели на Висле и прозвались ляхами, а от тех ляхов пошли поляки, другие ляхи - лутичи, иные - мазовшане, иные - поморяне.»

Нестор «Повесть временных лет»

«По долгим временам»! Ныне государства славян размещаются на землях, которые входили в состав римских провинций: Паннония, Далмация, Дакия, Мессия, Македония и Тракия. В последствии византийские авторы именовали болгар миссиями.

Гетские племена занимали территории вдоль Дуная – в Среднедунайской равнине, ограниченные на севере Карпатами, на юге Динарским нагорьем и Старой Планиной, на западе – Альпийскими горами, на востоке – устьем Днепра.

Западными соседями гетов были германцы, на юге – греки и римляне, на востоке – скифы.

- **В каком контексте: долго где-то бродили, а потом сели на Дунае?**
- **Или все же время, долгое время – с глубокой древности сидели – обитали на Дунае?**

«Когда же славянский народ, как мы говорили, жил на Дунае, пришли от скифов, то есть от хазар, так называемые болгары, и сели по Дунаю, и были поселенцами на земле славян». Миниатюра Радзивилловской летописи

С Дуная, согласно чешским легендам и сказаниям, вышел легендарный Чех – основатель Чешского государства (Ирасек Алоис. Старинные чешские сказания). А его племянник Лех откололся со своим родом и поселился на землях современной Польши (Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских).

- **Освоение Европейского континента славянами: военная экспансия или**

мирная колонизация?

- **Почему славяне переселились из Подунавья в Поднепровье?**
- **Когда произошло переселение, и кто его возглавил?**
- **Почему Нестор делит славян на три ветви: южных, западных и восточных?**
- **Какую ветвь славян символизировала собой Лыбедь?**

«...И так мучили дулебов». Миниатюра Радзивилловской летописи

Особую роль в процессе пассионарности славян сыграло государство авар. Возможно, именно бесчинства, которые творили авары, захватившие Паннонию, стали наиболее весомой причиной, подтолкнувшей славян к переселениям. Более всех пострадало племя дулебов, находившееся в рабской зависимости от завоевателей. Населенные пункты «Дулибы» расположены в Львовской, Ровенской, Тернопольской областях Украины.

О жестокости авар в «Повести временных лет» сказано:

«Эти обры воевали и против славян и притесняли дулебов – также славян, и творили насилие женам дулебским: бывало, когда поедет обрин, то не позволяя запрячь коня или вола, но приказывал впрячь в телегу трех, четырех или пять жен и везти его – обрина, – и так мучили дулебов. Были же эти обры велики телом, и умом горды, и Бог истребил их, умерли все, и не осталось ни одного обрина».

Нестор «Повесть временных лет»

Авары – народ, о происхождении которого ученые спорят по теперешнее время. Как впрочем, и о происхождении иных народов. Одни, считают аваров тюрками, вторгшимися на территорию Европы из Азии. Другие отстаивают их европейское происхождение и отождествляют с племенами аварцев, проживающих в Дагестане на Кавказе.

На арене мировой истории авары появляются во второй половине VI века. В византийских источниках аварское племя «забандер» упоминается как основатель города Семендера в прикаспийском Дагестане.

В 558 году послы авар прибывают в Константинополь ко двору императора Юстиниана и с ними был заключён союзный

договор. Византия пытается лавировать между варварскими государственными объединениями Восточной Европы. Авары начинают череду бесконечных войн с гепидами, антами, дулебами и болгарами.

С 562 года каган Баяне I, вступив в союз с лангобардами, начал боевые действия против королевства гепидов. К 568 году ему удалось подчинить местное славянское, германское и романизированное население на Среднем Дунае. Таким образом, в Паннонии возник Аварский каганат. С этой территории, совместно со славянами, авары начинают экспансию на византийские земли на Балканах.

Но после серии удачных войн, начинается этап распада государства. С одной стороны, этому способствовали славяне, которые в 623 г. под предводительством Само поднимают восстание против авар, а в 626 г. отказываются воевать против Византии. С другой, болгары (племена кутригуров, утигуров и оногуров), которые в 632 г. Создали в Северном Причерноморье государство Старая великая Болгария.

Правителем Старой Великой Болгарии становится каган Кубрат (болг. Кубрат, греч. Χουβρατις, Курть) из династии Дуло. Кубрат вытесняет авар из Северного Причерноморья и Нижнего Дуная.

«В те времена существовали и обры, воевали они против царя Ираклия». Миниатюра Радзивилловской летописи

«Мисяне, отселившись от северных котрагов, хазаров и хунавов, покинули родные места и, бродя по Европе, захватили во времена правившего тогда ромеями Константина, называемого Погонатом, эту [область] и поселились в ней; по имени своего родоначальника Булгара страну стали именовать Булгарией.

Существует о них еще и другая история, примерно следующего содержания. Когда Леонтий отрезал нос императору ромеев Юстиниану и сослал его в Херсон, тот, изловчившись, бежал оттуда к Меотиде и склонил на свою сторону народ мисян, пообещав им большую награду, если они вернут ему власть. [Болгары] последовали за [Юстинианом] и, когда он снова вступил на престол, получили от него область в той части Македонии, которую обтекает Истр. Они переселились туда и, будучи всегда

воинственно настроенными, вторгались в пределы Фракии, наносили большой ущерб ромеям и уводили людей в рабство. Однако и ромеи выступали против них, а так как [болгары] не могли устоять против отваги [ромеев], они скрывались в лесных засадах и побеждали их в неудобных для сражения местах.»

Лев Диакон «История»

Первое упоминание о протоболгарах относится к IV в. Тогда центр их государства находился в Приазовье. Во второй половине VI в. протоболгары разделились: часть их ушла на Запад, в Паннонию (это, очевидно, и имеет в виду Лев Диакон, говоря об их "блуждании" по Европе), а часть осталась в Приазовье, известная под названием кутригуров ("котрагов" - у Льва).

Константин IV Погонат был византийским императором в 668-685 гг. во времена его правления в 70-х годах VII в. на Дунае появились болгары. Имя Булгара, родоначальника болгарского народа, известно целому ряду византийских авторов.

После смерти Кубрата в 665 году, его империя распалась на три части Черноморскую Болгарию, Волжскую Булгарию и Дунайскую Булгарию.

И здесь имеем дело не с хаотичным броуновским движением народов и вождей во времени и пространстве. А с продуманной внешней политикой императоров Византийской империи и их конкурентов – правителей государств Восточной Европы. Империя пыталась обезопасить свои северные границы. Основным союзником вначале выступали болгары а затем хазары.

Византийский император Юстиниан II взшел на престол. А в 695 г. полководец Леонтий совершил переворот. Юстиниану II отрезали нос и язык и сослали в Херсон. Херсон, древний Херсонес, Корсунь русских летописей - центр византийских владений в Крыму. Он бежал к таврам (княжество Феодоро) затем к хазарам в Фанагорию (Таманский полуостров). Меотида - древнее название Азовского моря. А после к черным болгарам Приазовья. Объединившись с войсками болгарского хана Тервела, он в 705 г. подошел к Константинополю и сверг самозванца. Часть болгар из Приазовья император поселил в Македонии, а болгарскому хану дал титул цезаря.

Но вернемся к восточным славянам. Арабский географ аль-Масуди сообщал во второй половине X в. о племенах «валинана» и «дулаба», которых в исторической литературе принято считать волинянами и дулебами. Примечательно, что дулебы относятся к пражско-корчакской археологической культуре.

После бесконечных войн с булгарами, византийцами, славянами и франками Аварский каганат пал. В Паннонии возникло Великомаровское княжество. А в конце IX века Паннонию завоевали венгры под предводительством надъфейедея Арпада.

«О народах, соседствующих с турками (венграми). Знай, что к туркам прилегают следующие народы. С западной стороны от них - Франгия, с северной - пачинакиты (печенеги), а с южной - ... Великая Моравия, т.е. страна Сфендоплока, которая совершенно уничтожена этими самими турками и захвачена ими. Хорваты же соседят с турками у гор.»

Константин Багрянородный «Об управлении империей»

Игры престолов поражают воображение. К примеру, в борьбе за доминирование в Северном Причерноморье довольно не многочисленная и слабая группировка варягов во главе с Рюриковичами, умело использовала венгерскую орду для уничтожения вначале Блатенского княжества, а затем - Великой Моравии. Кроме этого, венгры (турки византийских хроник IX-X вв.) враждовали и с Хазарским каганатом и с Болгарским царством, что было опять же на руку новым правителям Киева.

Своих союзников венгров (угров) торков, берендеев и черных клобуков киевские князья умело использовали в борьбе с Византией и Хазарией. А династические связи с каганами Великой Степи стали традиционными.

- ❏ Почему летописец так много внимания уделяет венграм, аварам и болгарам и откуда он черпает данные о правителях, живших за 4 столетия до него?
- ❏ О чем говорят попытки князей обосноваться в Подунавье во времена Кия, Святослава и Владимира и в более поздние времена?

«Устраивались игрища между селами, и сходились на эти игрища, на пляски». Миниатюра Радзивилловской летописи

Упомянув о насилии обрвов (авар) над дулебами, переселении болгар на Балканский полуостров, деятельности болгарского царя Симеона I Великого, проповеди Кирилла и Мефодия, а также других событиях, летописец постоянно акцентирует внимание на том, что все это происходит на территории расселения славянского народа. И тут же летописец может подчеркнуть: «По долгих временах сели славяне по Дунаю» или же: «пришли из земли скифов болгары и сели они по Дунаю и были насельники у славян». Есть и прочие упоминания о славянской прародине, которые

содержатся в «Повести временных лет».

Эти сведения требуют дополнительного анализа. Летопись, особенно ее начало, является своеобразным манифестом – идеологическим основанием для обоснования права Рюриковичей быть во главе государства.

Таким образом мы можем констатировать, что славяне – исконные жители Европейского континента. Первоначальной территорией расселения славян является Среднее Подунавье – южные склоны Карпат-Татр, которые гигантской подковой прикрывают эти земли от северных и восточных ветров. Территория Паннонии привлекала своим выгодным расположением завоевателей как с юга – римляне, так и с востока: гунны, авары. Именно они подтолкнули славян к переселению на запад и на юг. Дальнейшее миксирование славян происходило под влиянием германцев, венгров и болгар. Но следует подчеркнуть, что всюду где оказывались славяне им удавалось занять лидирующее положение в среде местного населения.

Прародители славянских народов

Для понимания уроков истории порой недостаточно пересказать сказания «давно минувших дней». Необходимо реконструировать события прошлого. По крупицам, на основании фактов, восстановить ход, причины и следствия событий приведших к появлению современных государств, современных народов. В этих событиях кроются корни современной геополитики. Они являются основой межгосударственных и внутригосударственных отношений. Это древние пласты, которые живут современную действительность. И наша задача поддержать живительные ростки правды и выполоть бурьян вредоносных мифов, домыслов и предрассудков на благодатной ниве истории.

Сложно сказать, удастся ли нам отыскать подтверждение реальности древних князей. Или же придется смириться с тем, что их имена отождествляются с древними народами Европы:

- ❏ Кий – киевичи или поляне;
- ❏ Щек или Чех – чехи;
- ❏ Хорив – хорваты (белые хорваты, проживавшие в Карпатах);
- ❏ Дулеб – дулебы Прикарпатья;
- ❏ Лях или Лех – поляки;
- ❏ Рус – русы, русичи, русь. Византийские авторы называли их «тавро-скифами», «росами», «скифами»;
- ❏ Лыбедь – венгры (угры, мадяры). Византийские авторы именовали их «турками».

Нас же интересует сама возможность

организованных действий под предводительством личностей, пускай даже не с такими, как указывается в Летописях, именами.

Версия первая

Кий, Щек, Хорив, Дулеб, Радим, Вятко и другие – имена, которые летописцы более близких нам времен дали вымышленным героям для идентификации народов и определения их места в истории.

Версия вторая

Прототипами упоминаемых в летописях князей были реальные личности, которые основали славянские государства в Европе, а подвластные им народы стали называться в соответствии с их именами.

Вернемся ко временам зарождения в Восточной Европе славянских государств, вожди которых, не желавшие покоряться каганам, успешно реализовали свою пассионарность, вторгшись в лесные массивы, население которых находилось на более низком экономическом и военно-политическом уровне развития. Это позволило колонизировать земли Центральной и Восточной Европы.

Автор "Повести временных лет", описывая события, связанные с основанием Киева тремя братьями и сестрой, продолжает общеславянскую традицию возведения всех славянских родов к одному первоначальному корню. Интересным является факт отхода от западноевропейской традиции – вести повествование только о западной ветви славян – образах Чеха и Леха. У летописца более широкое понимание истории славянства, как явления в истории Европы.

В «Повести временных лет» явно прослеживается деление славян на три ветви: Хорив – южные славяне (хорваты), Щек – западные славяне (чехи), и конечно же, – старший брат Кий – восточные славяне.

Сестра Лыбедь вполне могла символизировать союзников славян – угров (венгров). Они, хотя и не были родственными славянам по происхождению, заняли территории заселенные славянами, и, соединившись с ними, привнесли свой язык и культуру в семью европейских народов. Лебедией по мнению Н.Я.Данилевского и К.Я. Грота именовался край, из которого мадьяры переселились в Подунавье ("О пути Мадьяр с Урала в Лебедию").

«По прошествии времени, после смерти братьев этих, стали притеснять полян древляне и иные окрестные люди». Миниатюра Радзивилловской летописи

Исходя из такого понимания, поляне, которые явно идеализируются летописцем, не просто род или племя, а ядро народа. Такое же ядро есть у каждой из ветвей славян. Это лучший род (или племя), занимающийся земледелием, и люди, принадлежащие к нему, являются более благочестивыми и богобоязненными, нежели прочие. Поэтому именно вокруг этого племени (рода) и должны сплотиться остальные. Таков подход древних летописцев к пониманию вопросов этногенеза и государственного строительства.

■ **Кий, Щек и Хорив; Чех, Лях и Рус; Радим, Вятко и Дулеб: мифические персонажи древних легенд или реальные правители?**

■ **Была ли миграция славян переселением семей на возах, в которых находились старики и дети и за которыми шли коровы, свиньи, козы... или же воинские подразделения бывших римских наемников-варваров захватывали новые земли?**

«Мы же, христиане всех стран, где веруют во святую Троицу, в единое крещение и исповедуют единую веру, имеем единый закон, поскольку мы крестились во Христа и во Христа облеклись». Миниатюра Радзивилловской летописи

Если отойти от глобализации летописных данных, то на основании летописного свидетельства о трех братьях и сестре мы можем заключить и то, что поляне, до вокняжения Кия, управлялись несколькими родами, основным занятием которых была охота; Кий и его братья имели свои уделы на территории современного Киева. Позже братья основывают город – крепость Киев.

В данной связи интересно, что Нестор, говоря о появлении славян в районе Киева, не просто констатирует факт прихода славян в Поднепровье, он указывает и территорию, с которой они переселились на эти земли (ранее занятые финно-угорскими племенами), – "с Дуная".

Более того, летописец четко указывает, что именно болгары явились катализатором экспансии славян с Подунавья на Северо-

Восток. Летописцем, не упускаются из вида и хазары, которые в это ключевое для закладывания основ государственности у целого ряда народов Европейского континента, играли немаловажную роль.

Исследуя древние хроники, можно констатировать, что формирование государственности у славян следует искать в событиях V – VI вв., происходящих в Придунайских землях. Подтверждение высказанному выше тезису находим в одном из трудов, посвященных истории этого периода – работе "Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще, отколы и из какого народа оные происхождение свое имеют, и по каким случаям они ныне при своих местах обитают, как то: Черкасские или Малороссийские и Запорожские, а от них уже Донские и от сих Яицкие, что ныне Уральские, Гребенские, Сибирские, Волгские, Терские, Некрасовские и пр. казаки, как равно и Слободские полки, собрано и составлено чрез труды инженер – генерал – майора и кавалера А.И. Ригельмана от 1785 – 86 года".

Во время российско-турецкой войны 1768—1774 гг., закончившейся подписанием Кючук-Кайнарджийского договора, А.И. Ригельман отличился при атаке Силистры, 25 ноября 1770 года был награжден орденом св. Георгия 4-й степени.

Именно оттуда, из под Силистры и Русе в 50-70-х гг. XVIII в. в Украину переселялись православные болгары на незаселенные Южно-украинские земли. В 1774—1782 годах состоял командиром Азовского департамента крепостей — своеобразного военно-инженерного округа, центром которого была построенная крепость св. Димитрия Ростовского (из Макарова, Киевщина).

В работе исследователя сказано:

"... в начале V-го столетия многие колонны славян, не могшие более стерпеть жестокости оружия Римского, в то время весьма усилившегося, принуждены были оставить пределы дунайские и поселились на землях, где потом то место Краснорусию назвалось, между рек Днестра и Днепра."

А.И. Ригельман "Летописное повествование о Малой России"

Далее Ригельман, основываясь на ряде исторических источников, констатирует, что летописные братья – реальные персонажи исторических событий. Но каждый из них первоначально выступал как предводитель и военачальник определенной группы славян и даже имел свой удел на приграничных с Римской империей территориях. И в данном контексте Кий выступает как союзник императора.

■ **Мог ли Кий быть правителем отдельного славянского государства, находящегося в союзных отношениях с Византией?**

■ **Или же Кий – воевода иного**

правителя, который возглавил или создал государство, союзное Византийской империи?

"Славяне ж, которые в Краснорусии поселились и от Днепра до реки Вислы селениями своими распространились, управляемы были собственными своими князьями, кои были три брата – Кий, Щек и Хорив. Старший из них, Кий, в 430 году построил при реке Днепре град, по своему имени – Киев, где он и владычествовал. Второй брат его, Щек, владение свое имел около Черного моря, а третий брат, Хорив, повелевал теми колоннами, которые поселились по реке Висле и по той [причине] висличами прозваны. Благоразумные поступки князя Кия привлекли к нему из многих славянами обитаемых земель множество народов, и чрез не многое время прославился он чрез оружие свое. Наконец, пошел войною на греков и был под Царьградом, заключил мир с ними. По возвращении своем взял он своих братьев, которые многие от соседей беспокойства терпели, к себе в Киев, куда и сестра их, Лебедь, последовала за ними. Тогда-то Щек на горе, не далеко вниз по реке от Киева, построил град Щековицу, которая гора или урочище и донныне в Киеве близ Выдубицкого монастыря тем же званием именуется. Хорив на другой горе также град построил и по своему ж имени назвал оный Хоривицею, который потом Вышгородом проименовался (состоит выше Киева в 15 верстах). А сестра их Лебедь построила град на высокой горе ниже Щековицы, дав ему имя Лебедин, почему и протекающая близ оного места небольшая река по её ж имени прозывалась Лебедью."

А.И. Ригельман "Летописное повествование о Малой России"

Прослеживается практически полное совпадение с летописными данными. Упоминание даты – 430 год – все же стоит поставить под сомнение. Любой факт необходимо подвергать всесторонней проверке.

«И нашли их хазары сидящими на горах этих в лесах и сказали: "Платите нам дань". Поляне, посовещавшись, дали от дыма по мечу».
Миниатюра Радзивилловской летописи

В 1991 году в Анкаре Министерством культуры Турции издана книга "Шан кызы дастаны" ("Дастан о дочери Шана"). В данной работе изложена авторская версия о том, что в

древности Киев назывался Шамбатос. Сам город возник как крепость, которая упоминалась и в византийских хрониках. В соответствии с данной гипотезой, князь Кий был младшим братом Кубрата. И его задачей была охрана границ Великой Болгарии. Вначале он сражался с аварами на Дунае, а затем Кубрат перебрал его подразделения к северным рубежам.

Таким образом, времена правления Кия в Киеве приближаются к нам еще на два столетия. Фактически работы, ставшие доступными для исследователей в IX веке: «Шан кызы дастаны», «Велесова книга» и другие можно назвать подделками и не учитывать свидетельства, которые в них имеются для воссоздания настоящей истории Восточной Европы.

Но в данном контексте, проще всего считать и работы А.И. Ригельмана, Татищева Н.А. и других не научными. И вслед за апокрифическими произведениями отложить на дальнюю полку.

И все же, будет более правильным принимать во внимание все свидетельства. Ведь даже ложные факты могут подтолкнуть исследователя на верный путь. Тем более, что труды авторов не признанных классической наукой могут реально опираться на утраченные источники.

Таким образом труды, которые официальная наука по тем или иным причинам игнорирует, стоит воспринимать как историографические факты – концептуальные опусы составленные отдельными авторами или даже группами авторов, для поддержания того или иного мировоззренческого посыла.

Зачастую такие псевдо-источники, или творения базирующиеся на якобы исчезнувших источниках появляются вследствие гениальной догадки исследователя. Но у него практически отсутствует фактический материал. Он вынужден идти против течения устоявшейся догматической науки.

А через десятки лет заклеянная и забытая идея вдруг находит свое подтверждение в археологических находках и переведенных манускриптах.

- ❏ **В каких отношениях между собой находились славянские княжества?**
- ❏ **Был ли Кий, Вятка, Радим и другие славянские князья самостоятельными или подчинялись иному государству?**
- ❏ **Воспринимали ли местные, автохтонные племена миграцию славян с энтузиазмом?**
- ❏ **Видели ли местные жители в небольшой группе славян-переселенцев, пришедших на эти земли с Дуная и Вислы своих правителей?**

Вернемся к работе А.И. Ригельмана. После анализа событий, связанных с Кием, следует рассказ о появлении на восточноевропейских землях Вятки и Радима, и даже Дулеба, имя

которого также сохранилось в "Повести временных лет" в названии племени дулебов.

"Храбрость и благоразумие сих князей привело им в подданство многие по полям и лесам скитающиеся народы и многие князи со своими народами, знатнейшие же Радим с радимчанами, Вятка с вятчанами и Дулеб со своими, около реки Буга жившими, народы дулебянами принуждены были оружием их подчиниться. Ходили они войною и на самый Север, против датчан, и неоднократно их побеждали. Царям греческим вспомоществовали и освобождали земли их от неприятелей; ходили ж и против болгар дунайских, и при реке Дунае князь Кий построил град Киевец."

А.И. Ригельман "Летописное повествование о Малой России"

В виду этого, можно предположить, что предводители славянских дружин, совместно с болгарами под предводительством Кубрата, воевали с аварами, которые угнетали население Подунавья.

Впоследствии за вознаграждение византийского императора некоторые славянские князья сражались на Дунае с войсками Аспаруха – сына Кубрата. Ряд из них признали его превосходство и под его предводительством, совместно с болгарами, основали Первое Болгарское царство на Дунае.

Князь Кий, потерпев поражение и вернувшись в свой град на Днепре, совершает поход на волжских болгар. О войнах Кия с дунайскими и волжскими болгарами свидетельствует Никоновская летопись.

В это же время Византия активно взаимодействует с народами Северного Причерноморья: печенегами, венграми (турками, уграми, мадярами) и хазарами.

Манипулируя и стравливая между собой народы и государства, императоры пытаются обезопасить свои границы от их нападений. Главную опасность византийцы видят в объединении своих противников.

Самую большую угрозу империя видит в дунайских болгарах занявших территории империи на Балканах. В то же время черные болгары, обитающие в Приазовье и соседствующие с Херсонесом – византийской колонией на Крымском полуострове, также вселяют страх в сердца правителей Константинополя.

«[Знай], что так называемая Черная Булгария может воевать с хазарами.»

Константин Багрянородный «Об управлении империей»

Черная Булгария известна также по «Повести временных лет»: согласно договору Игоря 944 г. с Византией, русский князь обязывал защищать "Корсунскую землю" (округ Херсона) от черных болгар, нападавших из Приазовья. Локализация

спорна: область Кубани. Она находилась между Днпром и Хазарией, занимая часть старинной области кутигуров или котрагов к западу от Танаиса. Действительно, как явствует из сообщений Константина, русы, направляясь в Тавриду, проходят от Днепра путь через Черную Булгарию и Хазарию.

В таком горниле отношений, договоров, интриг, военных предприятий закалялась сталь мечей славянских предводителей – Кия, щека, Хорива, Радима, Вятка и Дулеба. Они искали свое место не только на землях Восточной Европы, но и в истории.

Дунай, Балканы – магнит, на протяжении столетий притягивающий внимание правителей Северного Причерноморья, словно мифическая страна Эльдорадо, словно таинственная прародина, колыбель славянских народов. Поразительно, что через несколько сотен лет киевский князь Святослав I сделает подобную попытку закрепиться на Дунае и даже перенесет свою столицу в Доростол (Переяславец, Киев), современную Силистру. Но попытки захватить Балканы и Константинополь киевскими, а затем московскими правителями будут тщетными.

Подчеркнем, что отечественные ученые установили, что славянское племя поляне было пришлым и поселилось на землях древлян. С собой переселенцы с Дуная принесли культуру и воинское искусство. В подтверждение своей концепции исследователи единогласно приводят такой яркий аргумент, как название реки «Десна» - правая - «десница». По их мнению, такое название появилось из-за того, что славяне поднимались вверх по Славутичу, а его левый приток находился по продвижению – справа.

Кий пытался закрепиться на берегах Дуная и даже основал крепость – Киев, но конфликт с местным населением вынудил его вернуться на Родину. Либо наоборот, агрессия со стороны дунайских славян или тюрков подтолкнула самостоятельного военачальника вместе с верными соратниками "искать счастья на чужбине" и осесть на благодатных землях Среднего Поднепровья.

Но кроме вектора Дунай–Днепр в истории восточных славян есть и вектор Висла–Днепр. И в данном контексте интересным является тот факт, что на землях нынешней Польши, восточнее племени «поляне» обитало племя «куявы».

Куявы, куявяне (Kujawiasy, Kujawianie) — западнославянское племя, жившее между средним течением реки Вислы и верхним течением реки Нотец, главным образом в районе озера Гопло и цепи озёр, связанных с рекой Нотец. В X веке куявы вошли в состав единой польской народности. Куява — это род плодородной земли, отсюда и происходит название Kujawianie (куявяне).

Это название имеется в польских хрониках XII века, но относится к более раннему периоду. Согласно преданиям, именно у озера Гопло и зародилось Польское государство. Также с этими местами связано принятие Мешко I христианства по латинскому обряду в 966 году. Куявия (польск. Kujawy) —

историческая область на севере Польши. В настоящее время Куявия входит в состав территории Куявско-Поморского воеводства.

Согласитесь, факт, как говорится, налицо. И такие данные и, соответственно, версия о польских корнях Киевского государства, конечно же, были не интересны как для российских, так и для советских правителей, а значит – и историков. Выводы за вами.

Видим, что персонажи древних легенд – не вымысел. Это реальные государственные деятели. И мы понимаем, что не жалкие кибитки с пожитками влачили за патриархами Чехом, Лехом, Кием, Радимом и Вятком и Дулебом, а мощные армейские подразделения. И перемещались они не по "лесам и болотам, нехоженными тропами", а продвигались проторенными издревле путями по необъятным просторам древних государств; подвластные воле могучего владыки вассалы строили новые города и крепости.

Первые славянские государства Восточной Европы

После распада Гуннской империи возникли тюркские государства: Аварский каганат в Паннонии (территория современной Австрии), Старая Великая Болгария в Северном Причерноморье (территории современной Украины и Европейской части России). В результате ослабления Римской империи некоторые предводители славянских дружин, создали новые государственные объединения: государство Само, Великая Моравия, Куявия, Славия, Артания. Известны даже имена первых князей: Слав (Пан), Чех (Щек), Лех, Кий, Хорив, Дулеб, радим и Вятко. Не просто князей а родоначальников династий, наций, народов. Основателей государств.

Но правители этих государств тоже не обладали абсолютной властью. И все большей силы набирали местные династии, которые опирались на племенную знать. Продвижение и захват новых территорий славянскими князьями как на Балканском полуострове, так и в районе Вислы, Одера и Днепра привел к тому, что укрепления, имевшие когда-то огромное стратегическое значение, такие как Бельское городище, "Трояновы валы" оказались в их тылу и, следовательно, перестали играть стратегическую роль.

Версия первая

До Руси на территории Восточной Европы у славян не было государств, что подтверждает неспособность славян к созданию государственного устройства. Варяги стали государство-образующим этносом вокруг которого сплотились рассеянные в Северном

Причерноморье народы в борьбе с чужестранными завоевателями: византийцами, хазарами, аvaraми и прочими.

Версия вторая

Государственность у славян появилась задолго до появления варягов – руси. Славяне, занимая территории Восточной Европы, несли с собой государственное устройство. Варяги успешно использовали вражду между славянами и народами Великой Степи. Русь стала «третьей силой» в борьбе между восточно-славянскими государственными объединениями с Аварским и Хазарским каганатами.

- **Насколько глубоко были познания славянских предводителей и хронистов в географии?**
- **Каким образом миролюбивые славяне миновали укрепления воинственных гетов, гуннов и прочих народов, государства которых располагались в Северном Причерноморье?**

На юге римляне отступили за Дунай, а на севере местные племена признали власть колонизаторов – славянских дружин под предводительством Чеха, Леха, Кия, Радима, Вятка, Дулеба и других предприимчивых военачальников.

Деятельность Радима и Вятка в целом вполне вписывается в общую концепцию этой рабочей гипотезы. Но ряд пробелов и неточностей требуют более подробного изучения.

- **Что кроется в названии племен «северяне» и «северцы» - общие этнические корни, или случайное совпадение?**
- **Переняли ли местные племена язык славян или они изначально говорили на одном языке?**

На среднем течении реки Десна обосновалось племя северян:

"А другие же сели по Десне и по Сейму, и по Суле и назвались северяне"

Нестор «Повесть временных лет»

Интересным объектом является центр могучего древнего княжества на территории северян – град Чернигов, который долгое время оспаривал с Киевом первенство в Древнерусском государстве. Возможно, он даже более древний, нежели Киев. История отношений Черниговской и Киевской династий заслуживает отдельной экспедиции в прошлое.

В данном контексте следует рассмотреть вопросы, связанные с этнической принадлежностью северян, радимичей и вятичей.

«Царь же крестил князя их и всех бояр и заключил мир с болгарами». Миниатюра Радзивилловской летописи

Археолог С.И. Климовский, изучая политические процессы в Византийской империи, отношения между Константинополем и Плисской – первой столицей Болгарского царства, их взаимодействие и влияние на славянские племена на Балканах, а также анализируя находки на территории расселения полян и северян в Поднепровье, уверенно констатирует, что они являлись союзниками болгар в борьбе с империей. Более того, на основании археологических находок на территории Киевщины доказывают, что северяне и поляне переселились с Балкан в Поднепровье вследствие указанных процессов.

Северяне (сьверо, сьверь, сьверы) – восточно-славянский племенной союз, населявший в начале VIII–XI веков территорию современных Черниговской, Сумской, Брянской, Курской, Белгородской областей. В археологии отождествляется с роменской и волынцевской культурами.

По мнению В.П. Кобычева, есть существенные основания для того чтобы считать восточнославянское племя северян (разночтение: севери) переселенцами из западных или южных славянских земель. Племя, носившее такое же имя в VII–X веках локализовалось на правом берегу нижнего Дуная (Болгария). [Кобычев В.П. В поисках прародины славян – Москва: Наука, 1973.]

Северцы (греч. Σέβερεις, болг. севери, северци, северы) – славянское племя, проживавшее в VII веке на землях к югу от нижнего Дуная. Северцы переселились на Дунай в начале VII века, после поражения византийского императора Маврикия от славян в 602 году. Северцы ассимилировали местное население – фракийцев, часть которых уничтожили, часть вытеснили в горы.

- **Каким образом северяне попали в Поднепровье?**
- **Поляне и северяне переселялись вместе или порознь?**
- **Какие события подтолкнули славян к переселению на север?**

Раньше в исторической науке доминировал подход, сутью которого была версия о мирной колонизации с юга. Более того, ученые старались не замечать ни западные параллели в истории восточных славян, ни местный

археологический материал. Ныне, при наличии обширной археологической базы, такие подходы выглядят более чем не убедительными. Вызывают улыбку и попытки убрать с карт названия некоторых западнославянских племен (польские куявы и поляне), о чем говорилось выше.

В противоречие с концепцией мирного сосуществования славян и народов Великой Степи вступает информация, помещенная в Никоновской летописи:

"Ходил к Царьграду с сильной ратью. Кий княжил в роде своем и завоевал многие страны. А с Константиноградским царем жил в братском мире. Оказывая ему помощь, ходил на болгар и прийдя к Дунаю возлюбил место и поставил там град, в котором хотел остаться с родом своим. Но местные жители воевали с ним. Град тот и ныне именуется, живущими на Дунае – Киевец. Также на волжских и камских болгар ходил и победил, и возвратился в град свой Киев."

«Никоновская летопись»

Исходя из данного источника, мы видим, что Кий,

во-первых, действует самостоятельно, так как в источнике нет упоминания о приказе или договоре с Кубратом;

во-вторых, вступает в конфликт с волжскими болгарскими, а разделение на черных, волжских и дунайских болгар произошло после смерти Кубрата.

События, вероятно, происходят уже после распада Старой Великой Болгарии, мы не можем исключать влияния на принятие решения Кия со стороны. Это отодвигает период правления Кия ближе к VIII в. и не позволяет говорить о мирных отношениях с булгарами. Возможно, и на Дунае Кий выполнял роль союзника Византии в борьбе с потомками хана Кубрата.

Сын Кубрата – Аспарух после завоевания Добруджи, бывшей провинции Византии, в 681 году в битве при Онгале разгромил армию византийского императора Константин IV и основал Первое Болгарское царство со столицей в Плиске.

Территория государства включала в себя Правобережье Днестра, Буджак и Добруджу. Союз со славянами позволил Аспаруху противостоять хазарам на востоке, аварам на севере и Византии на юге.

Византийская дипломатия всегда довольно успешно в своих отношениях с варварами претворяла в жизнь идею, заложенную императором Юлием Цезарем во внешнюю политику империи: «*divide et impera*» – «разделяй и властвуй».

Славянские, болгарские и хазарские правители были важными фигурами в большой политической игре византийского двора. Но порой игроки, увлекаясь дворцовыми интригами, теряли нити влияния на варварских властителей. И марионетки, превращаясь в самостоятельных игроков, начинали вершить историю.

Но вернемся к северцам-северянам. Ученые считают, что до вторжения булгар племя северцев было самым северным из славянских племен Фракии, и последующее появление в VIII веке северян в Польше и на левобережье Днестра может объясняться миграцией задунайских северян на север и северо-восток.

Тогда, в 680 году северцы стали союзниками хана Аспаруха – основателя Первого Болгарского царства. Часть северцев была вытеснена из Добруджи на восток, к побережью Черного моря.

Определить с абсолютной точностью время переселения северян и полян в Поднепровье на основании имеющихся данных не представляется возможным. Но предпосылки, причины, сама канва событий, основные вехи и действующие лица максимально точно описаны в сохранившихся до наших дней хрониках.

■ **Какая связь между сходными названиями рек в Центральной и Восточной Европе?**

■ **О чем свидетельствует сходство названий топонимов Западной и Восточной Европы?**

Подтверждения тесных отношений между славянским населением, жившим в окрестностях Дуная, Вислы и Днестра предоставляет и археология. Так на землях, занятых северянами, археологи обнаружили остатки многочисленных поселений VIII–X вв. Наиболее крупные – Крапивенское городище в Белгородской области и Донецкое городище в Харьковской области.

Северяне строили линии укрепленных (окруженных частоколом, рвами и валами) городищ. Артефакты, найденные в поселениях северян, свидетельствуют об их тесных связях со славяно-аварским населением Подунавья, причем вначале среди находок большое количество украшений и вещей степного круга, характерных для Салтовской культуры, связываемой с протоболгарами и хазарами. А в IX веке количество Салтовских вещей, ювелирных украшений византийского и подунайского типов уменьшается. Раскопки свидетельствуют о постепенном формировании местной культурной среды.

Летопись, как, впрочем, и археологические находки, и гидронимы – названия рек, озер ... – постоянно дают нам убедительные подсказки, которыми кабинетные ученые часто пренебрегают. Так в верховье Оки, где, согласно летописным данным, проживали вятичи, в нее впадает речка Орлик. Ныне там расположен город Орел. В древности река имела название Орел, Орель.

Интересно, что рядом с Полтавой в Ворскле впадает речка Орчик. В реку Псел (приток Днестра) впадает Хорол – река, воспетая Николаем Гоголем. Через Днепровскую область протекает речка Орель, также впадающая в Днепр.

Невдалеке от Белгорода, расположенного

на южной границе расселения вятичей, на левом берегу реки Сиверский Донец, берет свое начало река Ворскла, в которую на территории нынешнего города Полтава впадает речушка Лтава, упомянутая в летописи. Столица Чехии – Прага расположена на реке Влтава. Интересные совпадения гидронимов, свидетельствуют о том, что те, кто давал им названия, имели единое, "от одного языка", происхождение.

Конечно, можно было бы проигнорировать топонимические и другие сходства, имеющиеся в различных регионах Европы, если бы не целый ряд летописных данных о том, что в древние времена на территории Европы происходил постоянный культурно-экономический и этносоциальный обмен между различными группами населения, ставшими основой для формирования современных европейских народов.

- **Какова роль географического фактора в формировании государства у восточных славян?**
- **Где пролегли восточные границы расселения восточнославянских народов?**
- **Кто провел славян через Карпаты и болота Полесья в Поднепровье?**

Переселенцы славяне, мигрируя с Вислы (радимичи и вятичи) и Дуная (поляне, северяне), заняли данные территории, оттеснив и частично ассимилировав финно-угорские племена. А в последующие столетия территории, ранее занятые северянами, радимичами и вятичами, стали доминирующими в формировании государственности у восточных славян.

Продолжим анализ летописных свидетельств, которые представляют целые пласты информации, позволяющей взглянуть на древние и настоящие события под иным углом зрения.

В "Повести временных лет" есть утверждение, которое опровергает мнение об отсутствии государственности у восточных славян до прихода варягов.

"И после этих братьев стал род их держать княжение у полян, а у древлян было свое княжение, а у дреговичей свое, а у славян в Новгороде свое, а другое на реке Полоте, где полочане."

Нестор «Повесть временных лет»

Таким образом, на территориях, которые вошли в состав Руси, славяне создали Полянское, Древлянское, Дреговское, Новгородское и Полочанское княжества. Впоследствии они были захвачены варягами. А перед этим, поляне вместе с другими восточнославянскими княжествами, находились под властью хазар.

«Варяги из заморья взимали дань с чуди, и со словен, и с мери, и с кривичей. А хазары брали с полян, и с северян, и с вятичей по серебряной монете и по белке от дыма». Миниатюра Радзивилловской летописи

С полной уверенностью можно сказать, что правящим родом полян была местная династия Киевичей. Но вернемся к вопросу, связанному с происхождением правящей династии у радимичей и вятичей. Автор "Повести временных лет" считает, что восточнославянские народности имели различное происхождение: поляне – славянского рода, радимичи и вятичи – польского. Рассмотрим некоторые вопросы, являющиеся косвенным подтверждением (либо опровержением) летописных фактов.

- **Можно ли определить границы расселения северян, полян, радимичей и вятичей?**
- **Где располагалась столица союза или столицы племен?**
- **Чем отличались радимичи и вятичи от прочего населения данных территорий?**

Восточнославянские племена радимичей и вятичей проживали к востоку от Днепра. Исток реки Ока является крупным ландшафтным памятником природы регионального значения юга Орловской области, а название известно с летописных времен. Нестор в «Повести временных лет» записал: "Вятко седее родом на Оце".

Этот район достаточно изучен и описан разными авторами в разное время, особенно активно исследовался в XVII – XIX веках.

В Летописи есть указание на то, что в верховье реки Ока находилось племя вятичей, к западу от него, в бассейне реки Сож, – племя радимичей:

"Радимичи сидят на реке Сож, а вятичи по Оке."

Нестор «Повесть временных лет»

Здесь же можем прочесть рассказ о том, что племена радимичей и вятичей произошли от двух братьев ляхов (поляков): Радима и Вятка.

"Были ведь два брата у ляхов – Радим, а другой – Вятко; и пришли и сели: Радим на Соже, и от него прозвались радимичи, а Вятко

сел с родом своим по Оке, от него получили свое название вятичи."

Нестор «Повесть временных лет»

- Где проходила граница территории расселения полян, вятичей и радимичей?
- Были ли реальными людьми князя – основатели родов Радим и Вятко?
- Каким образом им удалось "пройти" через густозаселенные земли Восточной Европы и "сесть" в районе Десны и Оки?

В "Повести временных лет" сказано, что во главе родов, осваивавших восточные ареалы славянской ойкумены, стояли Радим и Вятко, которые происходили "от ляхов". Упоминание о Радиме и Вятке относится ко временам князя Кия. Как не вспомнить тот факт, что ядром формирования Польского государства стало племя или же род, – "поляне". Поэтому возникает ряд вопросов:

- Кто они – князья – родоначальники племен Радим и Вятко?
- Откуда и с какой целью пришли, и кто переселился вместе с ними?

Переселение славян. Реконструкция. Ольштын. Польша

Три составляющих помогут определить границы славянских союзов полян, северян, радимичей и вятичей:

во-первых, географический фактор – обычно племена занимали бассейны крупных рек, которые в древности являлись путями сообщения, артериями, по которым перемещались люди, провиант, оружие;

во-вторых, границы вотчинных княжеств более позднего периода – территории, границы населенных пунктов, районы проживания общин, родов в древности, так же как и в наше время, на протяжении столетий были стабильны;

в-третьих, князья стремились контролировать наиболее важные в стратегическом отношении территории – а таковыми являлись пересечения водных и сухопутных артерий.

Славянское поселение. Реконструкция на основе археологических раскопок. Центр современного города. Ольштын. Польша.

Если мы отступим от традиции относить правление Кия ко временам деятельности Аттилы (как мы уже говорили, некоторыми исследователями даже отождествляют Кия и Аттилу) и отнесем переселение славян в Поднепровье ко временам конфронтации Аварского каганата и Старой Великой Болгарии, все станет на свои места.

Если переселение славян: полян и северян происходило во времена правления Кубрата, то реконструкция имеет следующий вид. Каган Кубрат Великий, предоставив славянским племенам возможность расселиться в Побужье, тем самым получил союзников в борьбе с Аварским каганатом. А пропуская славян: радимичей и вятичей в Поднепровье, обезопасил свои границы от нападений с севера.

Если переселение славян происходило после смерти Кубрата, то реконструкция имеет несколько иной вид. Ситуация в Северном Причерноморье радикально изменилась. Болгары воюют с хазарами. Предводители полян и северян, радимичей и вятичей, воспользовавшись ситуацией, завоевывают территории.

В то же время, если первое предположение верно. То славянские князья Поднепровья могли быть союзниками Аспаруха.

Возможны и иные конфигурации событий и сил. К примеру, если Кий находился в родственных отношениях с Кубратом, то он вполне, после смерти правителя, мог

включиться в борьбу за первенство в империи с его сыновьями.

После смерти отца, сын Кубрата – Аспарух, получивший в наследство западную часть империи – Буджак (современная Одесская обл. Украина) – вторгается на территорию Византийской империи и основывает Первое болгарское царство. И болгары, таким образом, становятся врагами империи.

Как бы там ни было, фактом остается то, что в Северном Причерноморье славяне, основным занятием которых было земледелие, активно контактировали с народами, занимавшимися скотоводством. Данный симбиоз можно наблюдать и в последующие периоды истории.

В Поросье, как уже упоминалось, длительное время существовала ойкумена тюркских народов: торков (Торческ), черных клобуков (Кагарлык) и берендеев (Бердычев). И в этом контексте, к примеру, легендарные «Змеиные валы» вполне могли быть оборонительными сооружениями для сдерживания воинственных гуннов, гетов, авар и славян, продвигавшихся на север.

И как не вспомнить о том, что в Нижнем Поднепровье обособились бродники. А на Днестре располагались зимовники берладников (имеется упоминание об их столице под названием Берладь).

Эти очаги славяно-тюркской цивилизации с особым типом культуры, менталитета, воинского искусства впоследствии стали основой формирования казацкого (черкасского), а позже –украинского этноса.

Впоследствии очередной виток противостояния между вновь усилившимися степными империями и славянскими объединениями, расположенными в лесостепной зоне, привел к подчинению восточных славян Хазарскому каганату, правители которого захватили значительную часть Старой Великой Болгарии и вступили в союзные отношения с Византийской империей.

Славяне Поднепровья и Северного Причерноморья вновь оказались в зависимости от степных правителей. А в это время на политической арене Европейского континента все большую роль начинают играть североευропейские народы. Варяги, викинги, норманны мощно и беспрецедентно доказывают свое превосходство над бывшими гегемонами. Везде возникают их военно-торговые колонии, впоследствии они становятся основой для формирования новых государств.

Летописная хронология освоения славянами Северного Причерноморья

Суть событий определенного временного периода становится ясна только через столетия. Для того чтобы «отделить зерна от плевел», нужно проанализировать предшествующий этап

истории, возможно, посмотреть на те или другие события под иным углом зрения. Порой намного сложнее прочесть историю, а сделать предположение, как могло бы быть, если бы... Известно, что история не терпит сослагательного наклонения. Произошло то, что произошло, и точка. Но это слишком примитивный и плоскостной взгляд на события. После каждого действия наступает период осмысления. После атаки следует контратака. И порой в войне выигрывает тот, кто потерпел поражение в сражении.

Версия первая:

Славянские вожди – древние предшественники великих вождей коммунистической партии – выбрали верное направление по освоению целинных, малозаселенных земель Восточной Европы. Территории Северного Причерноморья были «проходным двором», через который вторгались кочевники в Европу. Поэтому славяне стали щитом перед номадами. А местное население – «осколки кочевых народов» мирно стало славянским.

Версия вторая:

Славяне – исконные жители Северного Причерноморья, потомки трипольцев. Авторы летописей называли их по-разному: скифы, сарматы, гунны... Но славяне как этнос с древнейших, дописьменных времен сохранили свою культуру и язык. В борьбе с государствами народов Северного Причерноморья: Гуннским, Аварским и Хазарским каганатами славянская идентичность окрепла, что привело к созданию Руси.

Версия третья:

Проживавшие на территории Северного Причерноморья народы, основой экономики которых являлось земледелие и скотоводство, вследствие природно-климатических и социально-политических особенностей сформировали первые государственные объединения. О существовании этих государств писали все древние авторы. Археологические находки подтверждают высокий уровень развития ремесел, торговли, строительства и военного искусства у народов Северного Причерноморья.

«Повесть временных лет» – поразительный по своей глубине источник. Первый слой – собрание легенд о прошлом. Второй – хроника событий, связанных с появлением государства Русь на международной арене. Третий – христианизация народов Северного Причерноморья. Четвертый – прославление мудрости князей из династии Рюриковичей. Пятый – анализ источников по истории Восточной Европы. А далее шестой, седьмой, и так далее, и тому подобное.

Не станем приводить версии в отношении

правдивости или ложности летописных данных. Эту работу уже провели сотни исследователей хроники, составленной Нестором Белоозерским и его последователями. Также в данном разделе очерка постараемся избежать новых вопросов – уже поставленных ранее. Рассмотрим поэтапно события освоения славянами Восточной Европы, описанные в «Повести временных лет». При этом некоторые летописные цитаты приведем повторно, но теперь – в хронологическом порядке. А текст не станем перегружать изображениями и цитатами из иных источников.

От этих же... произошел и народ славянский, от племени Иафета - так называемые норики, которые и есть славяне.»

Нестор «Повесть временных лет»

Норика – римская провинция. «Землей Славянской» летописец именуется территорию, которую завоевали впоследствии венгры («черные угры», мадьяры). С древнейших времен эти земли были заселены гетами. В процессе исторического развития во время борьбы местного населения за свою идентичность оно стало именоваться «славянами». Самоназвание распространилось на прочие родственные народности, населяющие Центральную и Восточную Европу.

«Спустя много времени сели славяне по Дунаю, где теперь земля Венгерская и Болгарская.»

Нестор «Повесть временных лет»

Пользуясь ослаблением Рима, славянские предводители начинают занимать приграничные земли империи. Возникли первые славянские государства Центральной Европы: моравы (Великая Моравия), чехи, белые хорваты, сербы и хорутане (Каратиния).

«От тех славян разошлись славяне по земле и прозвались именами своими от мест, на которых сели.»

Нестор «Повесть временных лет»

Противостояние с римлянами, а позже с византийцами, гуннами и аварами – стало причиной экспансии славян на север. Летописец фиксирует события, когда, перевалив через Карпаты славяне начали осваивать территорию современной Польши. Он упоминает поляков, а также племена лютичей, мазовшан и поморян.

«Когда волохи напали на славян дунайских, и поселились среди них, и притесняли их, то славяне эти пришли и сели на Висле и прозвались ляхами»

Нестор «Повесть временных лет»

Славяне постепенно освоили территории

Прибалтики. Источники не сохранили сведений, каким образом происходила «колонизация» и ославянивание местного населения.

Далее летописец отражает события, связанные с переселением славян на Днепр и княжением Кия, но после вновь возвращается к описанию более ранних событий на Дунае. И повествует о приходе болгар на Дунай, летописец описывает вторжение Аспаруха на территорию Миссии и создание Первого болгарского царства.

«Когда же славянский народ, как мы говорили, жил на Дунае, пришли от скифов, то есть от хазар, так называемые болгары, и сели по Дунаю, и были поселенцами на земле славян.»

Нестор «Повесть временных лет»

Сложно идентифицировать этноним «белые угры», упоминаемый в летописи. Вероятнее всего, речь идет об одном из народов Великой Степи, вторгшемся на территорию, заселенную славянами во время распада Старой Великой Болгарии.

«Затем пришли белые угры и заселили землю Славянскую.»

Нестор «Повесть временных лет»

Нестор более точен в своих данных, когда речь идет о создании в центре Европы Аварского каганата. В борьбе с аварами сформировались государства славян – Само, Великая Моравия и Каратания.

«В те времена существовали и обры. Эти обры воевали и против славян.»

Нестор «Повесть временных лет»

Кроме этого летописец последовательно рассказывает о вторжениях народов Великой Степи на исконные земли славян произошедших позднее.

«После обров пришли печенеги, а затем прошли черные угры мимо Киева, но было это после - уже при Олеге.»

Нестор «Повесть временных лет»

Летописец выводит названия племен в зависимости от мест расселения: поляне, древляне, дреговичи, полочане, кривичи, славяне, северяне, бужане (волынские).

«Так же и эти славяне пришли, и сели по Днепру и назвались...»

Нестор «Повесть временных лет»

Нестор подчеркивает, что название «поляне», «древляне» и другие появились у славян уже после переселения на новые места и возникли в зависимости от географических условий в которых они оказались, а также

гидронимов и топонимов уже имеющих.

«Поляне же, жившие сами по себе, как мы уже говорили, были из славянского рода и только после назвались полянами, и древляне произошли от тех же славян и также не сразу назвались древляне.»

Нестор «Повесть временных лет»

Более того, по данным летописца, некоторые славянские племена получили свое название от имен правителей.

«Радимичи же и вятичи - от рода ляхов. Были ведь два брата у ляхов - Радим, а другой - Вятко; и пришли и сели: Радим на Соже, и от него прозвались радимичи, а Вятко сел с родом своим по Оке, от него получили свое название вятичи.»

Нестор «Повесть временных лет»

Автор «Повести временных лет» подчеркивает, что славяне изначально жили в мире между собой. Кроме этого, вели оседлый образ жизни – строили города.

Некоторые славянские племена изначально проживали возле Дуная и Днестра, а их города сохранились до времен написания Летописи. В Никоновском списке «Повести временных лет» «уличи» именуются «лютичами». Как тут не вспомнить западно славянских «лютичей» и имя сына воеводы великого князя Святослава – Люта Свенельдича, убитого Олегом Святолавичем.

Попытки некоторых историков поселить уличей в Причерноморье малообоснованны. Скорее всего, они проживали вблизи речки Суллы на Полтавщине.

Интересным фактом, на который обращает внимание летописец, есть то, что греки именуют эти народы «Великой Скифией».

«И жили между собою в мире поляне, древляне, северяне, радимичи, вятичи и хорваты. Дулебы же жили по Бугу, где ныне волыняне, а уличи и тиверцы сидели по Днестру и возле Дуная. Было их множество: сидели они по Днестру до самого моря, и сохранились города их и донныне; и греки называли их "Великая Скифия".»

Нестор «Повесть временных лет»

Подытоживая данные о расселении славян, летописец не забывает упомянуть и о славянской грамоте – единой для всего славянского народа.

«И так разошелся славянский народ, а по его имени и грамота назвалась славянской.»

Нестор «Повесть временных лет»

Немаловажным для понимания истории восточных славян, является сделанное Нестором описание соседних «неславянских» народов. Во времена написания «Повести временных лет», эти финно-угорские народы

сохраняли свои исконные черты и давали дань покорившим их славянами. Впоследствии они были полностью ославянены и даже стали доминировать в формировании русского (российского) этноса.

«А на Белоозере сидит весь, а на Ростовском озере меря, а на Клещине озере также меря. А по реке Оке - там, где она впадает в Волгу, - мурома, говорящая на своем языке, и черемисы, говорящие на своем языке, и мордва, говорящая на своем языке. Вот только кто говорит по-славянски на Руси: поляне, древляне, новгородцы, полочане, дреговичи, северяне, бужане, прозванные так потому, что сидели по Бугу, а затем ставшие называться волынянами. А вот другие народы, дающие дань Руси: чудь, меря, весь, мурома, черемисы, мордва, пермя, печера, ямь, литва, зимигола, корсь, нарва, ливы, - эти говорят на своих языках, они - от колена Иафета и живут в северных странах.»

Нестор «Повесть временных лет»

Данный вопрос заслуживает отдельного исследования.

Вернемся к событиям, связанным с полянскими князьями: Кием, Щekom и Хоривом. Выдающимся событием для полян стало появление лидера – Кия, который при поддержке братьев сформировал государственное объединение.

«Поляне же жили в те времена отдельно и управлялись своими родами; ибо и до той братии (Кий с братьями) были уже поляне, и жили они все своими родами на своих местах, и каждый управлялся самостоятельно. И были три брата: один по имени Кий, другой - Щек и третий - Хорив, а сестра их - Лыбедь. И построили город в честь старшего своего брата, и назвали его Киев.»

Нестор «Повесть временных лет»

Когда летописец повествует о том, что Кий служил некоему царю, после пытался поставить город на Дунае, понимаем, что он пребывал на службе у византийского императора и пытался закрепиться на Дунае в качестве вассала Константинополя.

Увы, в Летописи не сохранилось сведений о родителях и происхождении Кия и его братьев. В источнике сказано:

"Некоторые же, не зная, говорят, что Кий был перевозчиком; был - де тогда у Киева перевоз с той стороны Днепра, отчего и говорили: "На перевоз на Киев". Если бы был Кий перевозчиком, то не ходил бы к Царьграду; а этот Кий княжил в роде своем, и когда ходил он к царю, то, говорят, что великих почестей удостоился от царя, к которому он приходил. Когда же возвращался, пришел он к Дунаю, и облюбывал место, и срубил городок невеликий, и хотел сесть в нем со своим родом, да не дали ему живущие окрест; так и донныне называют придунайские жители городище то - Киевец. Кий же, вернувшись в

свой город Киев, тут и умер; и братья его Щек и Хорив и сестра их Лыбедь тут же скончались."

Нестор «Повесть временных лет»

То есть летописец подчеркивает, что Кий был, не настолько прост, как это может показаться на первый взгляд. Более того, он и его предшественники, и потомки обладали таким авторитетом у местного населения, что после смерти князя населенный пункт продолжал называться его именем. В данном повествовании нам интересно также и то, что полянские князья были осведомлены о политической ситуации на Балканах и, более того, принимали активное участие в военно – политических событиях в Подунавье.

Византия в борьбе за Подунавье пытается опереться на славянских князей. Одним из таковых становится Кий. Но перевес сил явно не в его пользу. Поэтому после неудачной попытки закрепиться на Дунае он возвращается на освоенный ранее плацдарм.

«По прошествии времени, после смерти братьев этих (Кия, Щека и Хорива), стали притеснять полян древляне и иные окрестные люди. И нашли их хазары сидящими на горах этих в лесах и сказали: "Платите нам дань".»

Нестор «Повесть временных лет»

Таким образом, поляне, как, и иные славянские племена Поднепровья, оказались в зависимости у хазар.

Далее следует подробное описание, по годам, связанное с появлением на международной арене государства Русь. Причем летописец на первом этапе не менее подробно излагает события, связанные с отношениями между Болгарией и Византией.

«В год 6360 (852), индикта 15, когда начал царствовать Михаил, стала прозываться Русская земля. Узнали мы об этом потому, что при этом царе приходила Русь на Царьград, как пишется об этом в летописании греческом. Вот почему с этой поры начнем и числа положим.

В год 6366 (858). Царь Михаил отправился с воинами на болгар по берегу и морем. Болгары же, увидев, что не смогли противостоять им, попросили крестить их и обещали покориться грекам. Царь же крестил князя их и всех бояр и заключил мир с болгарам.»

Нестор «Повесть временных лет»

В одном из очерков, посвященных формированию Руси как государства со времени основания первой столицы Руси – Ладоги, были описаны этапы расширения государства вплоть до выхода на Дунай. Но этот вопрос требует более тщательного рассмотрения, поэтому ограничимся констатацией факта, что население Северо-Восточной Европы, оказавшись под влиянием северных соседей варягов-руси, признало свою зависимость от них.

«В год 6367 (859). Варяги из заморья взымали дань с чуди, и со словен, и с мери, и с кривичей. А хазары брали с поля, и с северян, и с вятичей по серебряной монете и по белке от дыма.

В год 6370 (862). Изгнали варяг за море, и не дали им дани, и начали сами собой владеть, и не было среди них правды, и встал род на род, и была у них усобица, и стали воевать друг с другом. И сказали себе: "Поищем себе князя, который бы владел нами и судил по праву". И пошли за море к варягам, к руси.

Сказали руси чудь, словене, кривичи и весь: "Земля наша велика и обильна, а порядка в ней нет. Приходите княжить и владеть нами".»

Нестор «Повесть временных лет»

Летописец, бесспорно, свидетельствует что, варяги, русь относились к прибалтийским народам. Варяжский конунг Рюрик, стал основателем династии Рюриковичей. Рюриковичи на столетия утвердились в Восточной Европе. Более того, воеводы Рюрика - Аскольд и Дир, отколовшись от основной массы варягов, в 862 году захватили Киев.

«Те варяги назывались русью, как другие называются шведы, а иные норманны и англты, а еще иные готландцы, - вот так и эти. И избрали с собой трою братьев со своими родам, и взяли с собой всю русь, и пришли»

Нестор «Повесть временных лет»

Но вернемся к событиям, происходившим в Киеве. Как уже было сказано, поляне, также как и северяне, радимичи и вятичи оказались под властью хазар. С данным событием связана легенда о том, как жители города, основанного князем Кием, попали под власть хазарских каганов.

«По прошествии времени, после смерти братьев этих (Кия, Щека и Хорива), стали притеснять полян древляне и иные окрестные люди. И нашли их хазары сидящими на горах этих в лесах и сказали: "Платите нам дань". Поляне, посовещавшись, дали от дыма по мечу, и отнесли их хазары к своему князю и к старейшинам, и сказали им: "Вот, новую дань нашли мы". Те же спросили у них: "Откуда?". Они же ответили: "В лесу на горах над рекою Днепром". Опять спросили те: "А что дали?". Они же показали меч. И сказали старцы хазарские: "Не добрая дань эта, княже: мы добыли ее оружием, острым только с одной стороны, - саблями, а у этих оружие обоюдоострое - мечи. Им суждено собирать дань и с нас и с иных земель". И сбилось все это, ибо не по своей воле говорили они, но по Божьему повелению. Так было и при фараоне, царе египетском, когда привели к нему Моисея и сказали старейшины фараона: "Этому суждено унижить землю Египетскую". Так и случилось: погибли египтяне от Моисея, а сперва работали на них евреи. Так же и эти: сперва властвовали, а после над ними самими

властвуют; так и есть: владеют русские князья хазарами и по нынешний день.»

Нестор «Повесть временных лет»

Большинство населения Хазарского каганата составляли огузы, гунны, аланы и другие кочевые народы. Но по свидетельствам арабских путешественников: Ибн Хордадбега, Ибн Руса, Ибн Фадлана, на службе в столице хазар – Итиле – были русы и славяне. Также на рынках Итиля продавалось огромное количество рабов из северо-восточных областей Европы – дань кровью платили поляне хазарскому кагану.

Славянское население Северного Причерноморья приняло активное участие в конфликте между хазарами и болгарами. Византийские императоры всячески подогревали давнюю вражду и использовали

для этого все возможные способы. И князь Кий в этой борьбе являлся той третьей силой, которую привлекали на свою сторону то византийцы, то хазары.

Как тут не вспомнить библейское высказывание «Все, взявшие меч, мечом погибнут» (Евангелие от Матфея, гл. 26, ст. 52). Данное высказывание смело можно отнести ко всем фигурантам нашего расследования. Римляне, гунны, византийцы, авары, поляне, хазары... - данный перечень можно продолжать еще долго. Все они были на пике силы, власти, известности... И все они «канули в Лету». А ныне мы можем узнать их имена только из древних хроник, обожжённых огнем пожаров и чудом сохранившихся до наших дней.

Выводы

Десятки вопросов и версий, гипотез и предположений, мифов и легенд, которые ранее оставались вне поля зрения исследователей, словно отблески таинственного света факела освещают путь в лабиринте Средневековья. В их свете ярче и яснее становятся древние события, связанные с судьбоносными вехами нашего народа и нашего государства, его неразрывная связь с Европейской цивилизацией.

Сегодня остро стал вопрос о национальной идентичности и национальном сознании человека, нации, народа. Несмотря на глобальные процессы ассимиляции и размывания границ между этносами происходящие на Европейском континенте, основой для существования цивилизации является личность, семья, род.

Культурное наследие прошлых поколений, особенности языка, обрядов, уклада – все то многообразие, которое культивировалось на протяжении истории и сохранилось предшествующими поколениями для нас, их потомков, не должно «кануть в Лету». И в этой связи обязанность ученых, просветителей исследовать и популяризировать знания о событиях и выдающихся деятелях, память о жизнедеятельности которых дошла до наших дней сквозь века.

Извращенная, перекрученная в угоду сиюминутным веяниям история, которой пытались оперировать диктаторы в тоталитарных обществах в конце-концов должна перестать отравлять современную действительность. И тогда на смену догматическим учениям все же придут новые разработки, основанные на изучении правдивых фактов и достоверных источников с помощью современных методов и методик, с использованием современного оборудования.

Говоря об истории Северного Причерноморья и всей Восточной Европы, следует сделать акцент на том, что описание событий, связанных со становлением государственности на данных землях, исходя из предвзятого отношения к иудео-хазарскому вопросу или отрицательного отношения к тюркской проблеме, ныне более чем сомнительны. В то же время панславянская идеология и германофобия, доминировавшая в трудах историков сталинского периода, также неприемлемы.

Симбиоз новых идей и анализ старинных текстов, скрупулезное изучение находок, сделанных в прошлом, и поиски новых артефактов позволят по-новому взглянуть на периоды и события, которые ранее воспринимались как незыблемые вехи становления восточнославянских государств.

Уместно считать, что славяне – исконные жители Среднего Подунавья – Паннонии, которые как этнос сформировались под влиянием внешних факторов: агрессии со стороны Римской империи и агрессии со стороны Гуннской империи. А оказавшись под игом Аварского каганата, некоторые предводители славянских дружин начали экспансию в северо-восточном направлении. Воспользовавшись ослаблением влияния Византийской империи и Аварского каганата в Северном Причерноморье, они расширили свое влияние на менее искусные в военном деле племена охотников и рыболовов лесных регионов Европы.

В данной работе не ставилась задача доказать, что южнославянские, западнославянские и восточнославянские народы братья навеки, или наоборот. Но была сделана попытка провести экспедицию в далекое прошлое, изучить факты, которые умалчивались или перекручивались в трудах идеологов: историков, политологов и политиков, и уже на основе этого анализа сделать выводы об особенностях народов, ныне населяющих Восточную Европу, и об исторических событиях, связывающих их в одно целое. Ведь вместе во всем своем многообразии они являются единой европейской цивилизацией.

Professor Mihailo Dragomanov and Bulgaria

Nikola Karaivanov

Одесса, 2007; „Великие и выдающиеся украинцы – болгаролюбцы“, София, 2009; „Болгария в моем сердце“, Варна, Болгария, 2009; „Краткая история болгарского народа“, Кишинев, 2013 г. и другие.

Никола Караиванов принял участия в более 50 научных конференциях в Болгарии, Украине и Молдове, как докладчик и имеет более 70 научных публикаций в болгарских научных журналах.

Професор Михайло Драгоманов и България

Никола Караиванов

УДК 323.1(477)

Никола Караиванов родился в 1848 году в городе Севлиево, Болгарии. В 1972 году окончил Софийский университет „Св. Климента Охридского“. Свою трудовую деятельность начинает как учитель, с 1979 года стал преподавателем вуза – в Университете города Габрово. С 1998 по 2002 года был командирован со стороны Министерства образования Болгарии, как учитель болгарской истории в Болградской средней школе имени „Георгия Раковского“, г. Болград, Одесской области. В эти годы он является и гость-лектором в Одесском национальном университете имени „Ильи Мечникова“. С 2005 года работает в Софийском университете имени „Св. Климента Охридского“ как главный ассистент по истории Болгарии.

Научные интересы Николы Караиванова являются: болгарская история XIX и XX вв.; история болгарской диаспоры в Украине и Молдове; украино-болгарские культурные связи в период XIX – в первой половине XX века.

Никола Караиванов является автором 15 книг, в том числе: „Болгарский вклад в европейскую и всемирную историю и культуру“, Кишинев, 1991; „Этногенез болгарского народа“, Кишинев, 1993; „События и героическая история“, Том I, Болград, Украина, 1995 и том II, Одесса, 2005; „Болградская гимназия“, Одесса, 2007; „Великие и выдающиеся украинцы – болгаролюбцы“, София, 2009; „Болгария в моем сердце“, Варна, Болгария, 2009; „Краткая история болгарского народа“, Кишинев, 2013 г. и другие.

Никола Караиванов принял участия в более 50 научных конференциях в Болгарии, Украине и Молдове, как докладчик и имеет более 70 научных публикаций в болгарских научных журналах.

Михайло Драгоманов е първият професор в най-стария и престижен университет в България – Софийски университет „Св. Климент Охридски“, основоположник и ръководител на катедрата по обща история в Историко-филологически факултет. Той е широко известен историк, славянски фолклорист, виден украински публицист и общественик. Проф. Михайло Драгоманов е ярка фигура на украинските либерални и демократични кръгове, отдал сили и знания на украинската национална идея в борбата за културна и национална еманципация на украинския народ. Той е един от видните представители на украинската култура, наука и обществена мисъл през втората половина на XIX век.

Михайло Петрович Драгоманов е роден на 19 (30 нов стил) септември 1841 г. в гр. Гадяч, Полтавска губерния. Баща му, Петро Драгоманов, принадлежи към малък дворянски род, който спада към автономната някога „Казашка старина“ на Украйна. Той се отличавал с висока интелигентност и страст към четене на книги. По-късно Михайло Драгоманов си спомня, че „...страстта към четене премина още в детинство от баща ми у мене“. Той учи в родния си град, а от 1853 г. в Полтавската гимназия. Тук юношата упорито чете историческа литература, овладява френски и немски език, издава на украински език ученическо списание. От 1859 г. до 1863 г. Драгоманов следва история в Киевския университет „Св. Владимир“. Свободолюбивите идеи намират широк достъп в университета като сред студентите, така и сред част от преподавателите. Някои от студентите, в това число и Драгоманов започват да организират неделни училища и да просвещават народните маси. Като студент той изучава старателно Древния Рим, както и религиозната история на древния свят.

През есента на 1863 г. Драгоманов завършва университета и започва да работи върху дисертация на тема епохата и личността на римския император Тиберий, която защитава през 1864 г. и става доцент по история в Киевския университет. Драгоманов започва да пише статии по руско-полските отношения, а също и по проблемите на взаимните славянски отношения от гледна точка на демократично-федеративните си идеи. Не веднъж той засяга и украинския въпрос, като все повече се сближава с киевските украинофилски кръгове. Във връзка с подема на народните училища в Украйна той пише статии, в които доказва, че тези училища трябва да останат близки до бита на украинското население и обучението да се води на украински език, като се започне с устната народна словестност и постепенно да се усвоява руския език. Заради статията му „За педагогическото значение на малоруския език“, поместена във в. „Санкт-Петербургские ведомости“ през 1866 г. Драгоманов е повикан да дава обяснение пред попечителя на Киевския учебен окръг. Администрацията на университета се ограничава само с мярката

„наблюдение“ над преподавателя. Това „наблюдение“ трае няколко години и става причина той да не бъде утвърден за „щатен доцент“ през 1870 г. По-късно в автобиографията си Михайло Драгоманов ще напише: „Сега аз мога да кажа, че това ме привърза окончателно към украинското течение, тъй като по естествена реакция аз се заех с изучаването на украинските въпроси“.

[1]

През 1867 г. той с няколко приятели започва да издава сборници с украинско народно словесно творчество и други етнографски материали, тъй като само този род издания на украински език са разрешени от руската царска цензура. Издадени са два сборника с украински народни приказки и два сборника с песни. През 1869 г. Драгоманов предприема заедно с проф. Антонович издаването на „Исторически песни на малоруския народ“, от които излизат два тома през 1874-1875 г. с обстоен коментар. Продължение на тези публикации са издадените по-късно от Михайло Драгоманов, когато той е емигрант в Женева „Политически песни на украинския народ XVIII-XIX в.“, том I, Женева, 1883 г. и „Песни от останалото време на автономното Хетманство в Малорусия и на Слободска Украйна“, том II, Женева, 1885 г. Тези две книги имат значение и за историята на българския фолклор, тъй като при сравнението са дадени като примери много български народни песни. [2] По-късно като професор в София Михайло Драгоманов ще напише в автобиографията си: „Изучаването на богатата и прекрасна народна словестност, а особено на политическите песни, които съдържат политическата история на украинския народ, разказана от самия него, ме накара да обикна дълбоко този народ и да преживея... украинския въпрос... Изследването на песните за борбите между украинци и турци, и то в сравнение с подобни песни на балканските народи, ме накара да се замисля на т. нар. Източен въпрос“. [3] От тези мисли се вижда, че Драгоманов свързва органически интереса си към украинската и българската народна словестност.

През септември 1870 г. Михайло Драгоманов заминава в научна командировка, която продължава три години. Той посещава Берлин, Варшава и Познан, след това продължава в Прага, Виена и Хайделберг, като се запознава с проблемите на славянските народи в Германия и Австро-Унгария и през есента на 1871 г. написва очерка си „Източната политика на Германия и обрусването“, отпечатана във „Вестник Европы“ през 1872 г. Михайло Драгоманов си дава ясна сметка каква сила би било славянството, ако вместо да служи на чужди интереси или като руския царизъм да поробва братски народи, славянството би се обединило в духа на идеите, които са проповядвали Костромаров и Шевченко на широки демократически и федеративни начала. В Италия той пише голяма статия за литературното и политическото украинско движение в Галиция, като навръщане се спира там, за да се запознае с украинските лидери.

През 1873 г. Михайло Драгоманов се връща в Киев и първата му работа е да разкритикува двете украински партии в Галиция – старата „московска“ и младата „украинска“ и да предложи идеите си за необходимост от нови пътища за решаване на украинския въпрос, а именно в културата – рационализъм, в политическото устройство – федерализъм и в социалната сфера – демократизъм. [4]

В Киевския университет Драгоманов се хабилитира за професор през 1873 г. и отново се насочва към подготовката на лекции и научни изследвания. Той отпечатва студията „Отглас от рицарската поезия в малоруските народни песни“, 1873 г. Но докато научните му изследвания по история и фолклор повдигат авторитета на проф. Драгоманов като учен, то публицистичните му статии, печатани с псевдоним все повече тревожат руските царски власти. През май 1875 г. попечителят на Киевския учебен окръг го поканва да си подаде оставка като преподавател в университета. Проф. Михайло Драгоманов отказва, повторно е приканен да подаде оставка и през септември 1875 г., след неговия повторен отказ, той е уволнен от Киевския университет. [5]

Проф. Драгоманов е принуден да замине за чужбина, но преди да потегли публикува пригответените за печат сборници „Малоруски народни предания и разкази“ и „За украинските казаци, татари и турци“, 1875 г. В началото на 1876 г. получава разрешение да отпътува със семейството си за Виена и той напуска завинаги Русия. Но и във Виена проф. Михайло Драгоманов не намира подходящи условия за работа, а някои от изданията му са конфискувани от австрийските власти. В Австро-Унгария знаят, че проф. Драгоманов е лидер и за украинците в границите на империята и затова в края на 1876 г. той е принуден да се изсели в Женева, Швейцария. Тук той е преподавател в Женевския университет и живее в този град до 1889 г. В Швейцария проф. Драгоманов издава пет тома на украинския обществено-политически сборник „Громада“, чиято главна идея е да даде колкото е възможно повече информация за Украйна и нейния народ, за стремежите му за напредък и национална независимост. На страниците на „Громада“ е отпечатана политическата програма на украинското движение с искането за пълна самостоятелност на Украйна. С този сборник проф. Драгоманов спечелва много нови привърженици и приятели и най-вече украинския поет и учен Иван Франко и твърдя и последователен публицист Михайло Павлик. [6]

Проф. Михайло Драгоманов се отдава на широка научна, литературна и обществена дейност. От трудовете му, писани в Женева ще споменем само „Народните училища в Украйна“ (1877 г.), където въпроса за образованието на украинския народ е разгледан широко от педагогическо и културно гледище. Проф. Драгоманов пише един доклад до литературния конгрес в Париж през 1878 г. в който запознава европейската общественост със забраната в царска Русия да

се печатат на украински език книги и периодика. Трябва да споменем неговото изследване "Шевченко, украинофилството и социализма", 1879 г. Необходимо е да посочим и Драгомановия "Опит за политико-социална програма" под надслов "Свободен съюз", издаден през 1884 г. В него се дава една истинска конституция на Украйна, за политическо, икономическо и културно развитие на украинския народ. [7]

Интересът на проф. Михайло Драгоманов към България и българите води началото си от 60-те години на XIX век, когато той активно участва в обществено-политическия живот на славянството. По-късно, когато прибива във Виена, той следи развитието на българското националноосвободително движение и дейността на българската емиграция в Румъния. Априлското въстание от 1876 г. и Руско-турската война от 1877-1878 г. дават възможност на проф. Михайло Драгоманов да развие отново своите либерални идеи. В края на 1876 г. той изпраща от Женева до петербургския вестник "Молва" статията си "Чистото дело иска чисти средства", в която развива тезата, че само една свободна Русия може да даде свобода на българския народ. Когато вестникът е забранен заради тази статия, той издава в Женева през 1877 и 1878 г. три брошури "Турци, вътрешни и външни", "Вътрешното робство и войната за освобождение" и "Докъде се довоювахме?", в които брошури дава своето виждане за политическите реформи в Русия.

Докато преди Освобождението на България от турско иго през 1878 г. в публицистиката и научните рабработки на проф. Михайло Драгоманов преобладават въпросите на национално-освободителната борба на българския народ, то след това на преден план излизат обществено-политическите, културните и научните проблеми.

По времето на Освобождението на България от турско иго през 1878 г. и годините след това в проф. Драгоманов се събужда научен интерес към българското народно творчество. За насоката на тези му научни интереси определена заслуга има и неговия студент в Женева българина Иван Шишманов (по-късно негов зет и български професор). През 1886 г. между българския студент Шишманов и проф. Драгоманов се установяват дружески връзки, които прерастат в индивидуална работа на професора с талантивия студент. По-късно Шишманов си спомня: „Проф. Драгоманов не ми четеше лекции, а се задоволяваше да ми дава на ръка (по-после ми и пращаше) книги, които да ме осветлят по един или друг въпрос. Така той ме оставяше да се съставя свободно мнение за една или друга теория, за един или друг проблем. Не обичаше да се налага... Признателен съм на Драгоманов и за дето ме запозна със своята техника на научно изследване... И какъв прекрасен учител ми беше той!" [8] Украинският учен се стреми и успява да предаде на българския студент програма за популяризиране на прогресивните европейски идеи за формиране в България на

академични научни представи за хуманитарните науки.

Тъкмо по настояване на Иван Шишманов пред тогавашния министър на народното просвещение Георги Живков през 1889 г. българското правителство поканва проф. Михайло Драгоманов за преподавател в новооткритото Висше училище (по-късно прераснало в Софийски университет "Св. Климент Охридски") и той веднага приема предложението. Може да се смята, че 1889 г. е преломен момент в живота на украинския професор. За България 90-те години на XIX век са период на най-интензивно развитие на националното образование и култура. След петвековното турско иго страната се върна към съвременния живот с ярки индивидуалности, изпълнена с творчески сили и бързо зае достойно място в семейството на европейските народи.

Като автор на прекрасната статия "Руският юмрук и българската свобода" (1882 г.) проф. Драгоманов е известен на българската общественост още преди да дойде в България. За тази статия има отзиви и в България и в Русия. За българите той е истински приятел, а в руската империя обвиняват украинският професор в предателство към Русия, като припомнят и друга негова статия във в. "Киевски телеграф" озаглавена "Надежди и разочарование сред западното славянство" (1875 г.), в която проф. Михайло Драгоманов разкрива истинския империалистически характер на руската политика и към България. Още тогава българите произнасят с уважение името на професора. Преди да се установи в страната, той има кореспонденция с лидери на Народно-либералната (Стамболовистка) партия, като Димитър Ризов (с когото води оживена кореспонденция), Захари Стоянов и други. Чрез приятеля си В. Дебагорий-Мокриевич, политически емигрант в България, е установил връзка с редица български учени, писатели и интелектуалци и кореспондира с тях. За разширяване на връзките на проф. Драгоманов с представители на българския духовен елит има принос и Иван Шишманов.

С пристигането му в София той решава своите и на семейството си материални проблеми и пред него се откриват нови възможности за по-нататъшна научна дейност. Същевременно проф. Михайло Драгоманов прекъсва връзките си с някои консервативно настроени украински дейци. За това узнаваме в негово писмо до свой приятел в Киев, в което професора изказва и за желанието си да служи на българския народ: "Не можах да постъпя другояче, когато, от една страна, българите ме помолиха да им помогна, а нашите намираха работата ми за вредна и постъпвах с археолого-етнографските ми трудове така, че това не може да се изтълкува другояче, освен като пренебрегване на историко-сравнителния метод, който бил вреден за националната им школа". [9]

На 30 септември 1889 г. проф. Михайло Драгоманов има среща с министъра на народното просвещение Георги Живков, който му предлага да стане и ректор на Висшето училище, за да го изгради по образец на

европейските университети, но той отказва с аргументите: "...нямам административно-организационен опит и административната работа трябва да принадлежи на българите, за мен е предостатъчно да помагам за уреждането на библиотеката, преди да почнат занятията на студентите". [10]

Дейността на проф. Михайло Драгоманов като преподавател в България от 1889 г. до 1895 г. е една от най-хубавите страници в историята на българското висше образование. Рядко учен се е ползвал с такъв висок авторитет, любов и уважение сред академичната младеж, като проф. Драгоманов. Той се отнася изключително добросъвестно към съставянето на програми за повечето от изучаваните в университета учебни дисциплини, като ползва за образци такива от европейските университети, така на програмите на своите лекции и написването на конспекти за изпитите по дисциплината всеобща история. Проф. Михайло Драгоманов дава съвети какви книги да се закупуват от университетските центрове в Европа за Университетската библиотека. След неговата смърт вдовицата Людмила Драгоманова подарява цялата библиотека на съпруга си на библиотеката на Софийския университет и днес там могат да се ползват вече станалите библиографска рядкост книги, принадлежали на проф. Драгоманов. [11]

Почти всички литературни, научни и политически украино-български връзки през първата половина на 90-те години на XIX век минават през проф. Михайло Драгоманов и неговото обкръжение: зетя Иван Шишманов, дъщерята Лидия Драгоманова-Шишманова, племенницата Леся Украинка.

Проф. Михайло Драгоманов чете лекциите си на руски език, което затруднява много студентите. Това налага всеки път да се съставя подробен конспект на всяка лекция, която студентите превеждат на български език и преподавателя проверява правилността на превода, след това го размножават на циклостил и раздават на другите. Излишно е да се казва, че тази работа отнема доста време и енергия на проф. Драгоманов.

В своя кратък дневник, който проф. Михайло Драгоманов води в София той разказва за своята съвместна работа с българските преподаватели в Софийския университет. В най-близки дружески връзки проф. Драгоманов е с Димитър Агура, с когото разделят преподаването на обща история. Украинският професор отбелязва, че Агура няма информация за редица научни трудове на френски и немски език по антична и средновековна история, но той като опитен преподавател постепенно го въвежда в проблемите. Дватама колеги (Драгоманов и Агура) са постоянно заедно, обсъждат състоянието на университетската и Софийската градска библиотека. Проф. Михайло Драгоманов описва в дневника се и избора на ректор на Софийския университет, който се провежда в сградата на Министерството на просвещението на 6 септември 1889 г. В избора участват всичко 10 души, преподаватели от университета, които

избират с 9 гласа за ректор Димитър Агура. Няколко месеца след смъртта на проф. Драгоманов, Димитър Агура (1849-1911 г.) се хабилитира за професор и още три мандата е ректор на университета. Пестеливи са думите в дневника на Емануил Иванов (1857-1925 г.), преподавател по висша математика, ректор на университета от 1890 до 1893 г., по-късно професор. Марко Балабанов (1837 – 1921 г.) виден български възрожденец, преподавател по римско, византийско и каноническо право е "...човек, който си знае цената и малко си придава важност". Вторият бележит възрожденец е Никола Михайловски (1818-1892 г.), преподавател по гръцки език и литература. По израза на проф. Драгоманов "млади и непосредствени" преподаватели са Любомир Милетич (1863-1937 г.), преподавател по славянска филология, по-късно виден професор, Никола Добрев (1861-1925 г.) преподавател по химия, по-късно професор и Иван Георгов (1862-1936 г.) преподавател по философия, по-късно професор, като тримата "...представяват новоевропейския елемент в университета". Преподавател по педагогика е видния възрожденски учител Йосиф Ковачев (1839-1898 г.), а по български език и литература Георги Попов, който след година напуска университета. Това е преподавателския екип през втората учебна година на Софийския университет: проф. Михайло Драгоманов и 9 негови български колеги. [12]

В своя дневник проф. Драгоманов разказва и за срещите си с друг бележит възрожденец – Васил Стоянов (1839-1910 г.), който тогава е директор на Народната библиотека и обсъжда с професора проблемите с недостига на средства за закупуване на литература и незнанието как да се избаротят каталозите. Но най-интересна е срещата и запознаването на проф. Драгоманов със Захари Стоянов (1850-1889 г.). Дватама водят кореспонденция от 1884 г., Стоянов му изпраща в Женева издавания от него в. "Свобода". Една вечер, проф. Драгоманов се разхожда заедно с колегите си Иван Георгов и Никола Добрев и те му посочват в една кръчма да седи Захари Стоянов. Професорът веднага изказва желание да се запознаят, но "...Захари Стоянов отначало се опита да поважничи, но сетне се отпусна и стана по-непосредствен" – бележи в дневникът си проф. Драгоманов. Между двамата се води оживен и продължителен разговор, на другият ден Стоянов заминава за Париж и там ненадейно почива. Проф. Драгоманов присъства по-късно и на панахидата в памет на Захари Стоянов, като искрено скърби за него, въпреки, че в кореспонденцията и единствения разговор между тях имат политически различия. [13]

През 1894 г. в София е организирано юбилейно тържество по случай 30 години от научната дейност на проф. Драгоманов, на което българската академическа и културна общественост отдават заслужена благодарност на видния учен за неговата дейност в България. Той почива преждевременно на 54-годишна възраст на 8 (20 нов стил) юни 1895 г. в София. Сутринта в този ден той има

лекции в университета и след обед около 17 часа той издъхва скоропостижно в ръцете на съпругата си и в присъствието на племеницата си Леся Украинка.

Българската столица става свидетел на невиджано многолюдно погребение, което е още едно потвърждение на голямата обич на българската интелигенция и академична младеж към бележития украинец. За погребението на проф. Драгоманов за България тръгват и двамата негови най-близки съратници от Галиция: Иван Франко и Михайло Павлик. На австрийската граница обаче двамата са спрени, при което Франко се връща обратно, а Павлик пристига в София след погребението.

Внезапната смърт на проф. Михайло Драгоманов предизвикала голям отзвук сред демократичните кръгове на България, Русия, Украйна и други страни. Дори вчерашните идейни противници на украинския професор признават голямата загуба със смъртта на бореца против руския царизъм, за независимостта и духовния просперитет на украинския народ. [14]

Научното дело на проф. Михайло Драгоманов е голямо по обем, разнообразно по тематика и съдържание и е разпръснато в няколко европейски страни. Цялата му научна и публицистична дейност има за цел да разкрие миналото, културата, битата, езика, стремежа на украинския народ към свободен живот и равноправие.

Интересите на проф. Михайло Драгоманов към фолклора са още от киевския период от живота му и той продължава делото в това научно направление най-вече в София. На неговото перо принадлежат над 60 значителни етнографски и фолклорни изследвания и публикации. Първият голям принос на проф. Михайло Драгоманов, както споменахме, за изучаване на украинското народно устно творчество е сборника: "Исторически песни на украинския народ" в два тома (1874, 1876 г.). На титулната страница на тази книга стоят имената на В. Антонович и М. Драгоманов. Обаче основната работа в тези интересни и съдържателни сборници е извършил проф. Драгоманов. Той направил систематизацията и най-важното – написал бележките, в които дава научни тълкувания на украинските народни песни.

Извънредно ценен принос в историята на украинската култура представляват трудовете на проф. Михайло Драгоманов "Малоруски народни предания и разкази" (1876 г.), "Нови украински песни за обществени въпроси" (1881 г.) и "Политически песни на украинския народ от XVIII - XIX век" в два тома (1883, 1885 г.). Последните две книги представляват задълбочени изследвания, написани без участието на В. Антонович. И това освобождаване от влиянието на Антонович се отразява при разглеждането на научните проблеми с много по-голяма идейна заостреност. Проф. Михайло Драгоманов осъжда остро крепостното право, дава вярна характеристика на запорожките казаци, без да

ги идеализира, но и изтъква огромното им значение като борци за свобода. [15]

Добре запознат с развитието на съвременната му руска и европейска фолклористика, проф. Драгоманов пише основните си изследвания върху славянския фолклор в София, които са публикувани в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ (съкратено Сб.НУНК) от 1889 г. до 1895 г. Проф. Драгоманов най-активно участва в създаването на това първо българско научно-филологическо списание, което изиграва огромна роля в развитието на българската филологическа наука и литература. "Сборникът" значително допринася и за по-нататъшното развитие на украинно-българската взаимност, за изследване на двустранните фолклорни и литературни връзки. Етнографските и фолклорните трудове на проф. Драгоманов се отличават с голяма зрелост и научна убедителност. В България той написва най-добрите си научни трудове в областта на фолклористиката. В едни автобиографични бележки проф. Драгоманов казва, че в София са му създадени условия да се върне към педагогическата си дейност, "...даде ми орган ("Сборник за народни умотворения, наука и книжнина", на което научно списание главен редактор е зетя на професора – Иван Шишманов – бел. автора), в който мога да публикувам изследванията си по въпроси от славянската, включително и украинската фолклорна литература". [16]

Ще разгледаме накратко всяка една от неговите студии, написани в София и публикувани в "Сборник, за народни умотворения, наука и книжнина", защото те са основополагащи за българската народонаука. Първата студия на проф. Драгоманов е озаглавена "Славянски сказания за пожертването на своето дете" [17] Става дума за онази легенда, позната на всички славянски народи и в средновековните им апокрифи. В легендата се разказва как най-малкия от тримата братя се съгласил да принесе в жертва своето дете, за да излекува раните на един скиташ старец, който бил самия предрешен Господ. Милостивият брат е възнаграден с много добрини, а детето останало здраво и читаво. Проф. Драгоманов проявява тънък усет при разкриване на сходството и различията в поетическата обработка на дадената етическа тема и специално за българската версия той посочва най-близките им успоредници от някои апокрифни легенди за Св. Богородица и Исус Христос. [18]

Втората студия на проф. Драгоманов е "Славянски сказания за раждането на Константин Велики" [19]. В редица български епични песни, записани в Софийско и Родопите, се разказва за раждането на един юнак, на едно самотворно дете, което накрая заема престола на цар Константин в Цариград. Такива песни и предания са познати на почти всички славянски народи, редица византийски легенди са също на тази тема. Авторът посочва, че в българския епос и легенди, където на пръв поглед имаме местни и наивни фантазии, трябва да откриваме мотиви от

други народи с помощта на трудни исторически и литературни справки. [20]

„Славянските преправки на една евангелска легенда“ [21] е третата студия на проф. Михайло Драгоманов. Авторът изтъква, че в Средновековието апокрифната литература е имала голямо влияние върху народните маси и тяхната устна словестност: „...апокрифните евангелия са имали много по-голямо влияние върху народната маса и нейната устна словестност. Тая последната от своя страна, след като е завладявала известен сюжет, формата на която намирала в някои от писмените апокрифи, не само е преправяла по свой вкус фабулата на разказа, но е провеждала в нея свой собствен морал. По такъв начин се получават устни сказания често толкова отдалечени от първоначалните евангелски основи, щото само сравнителното съпоставяне на много варианти от тия сказания може да се открие тяхната връзка с тия основи“. Проф. Драгоманов разглежда българската приказка „Дядо Господ и двама попове в гората“, която е анекдотична форма на моралната повеля за Божието наказание за надменност или грях, (Господ превърнал високомерните попове в магарета) но според проф. Драгоманов за установяване на пълната и точна история на мотива липсват някои апокрифи. [22]

В четвъртата си студия проф. Драгоманов разглежда „Славянските преправки на Едиповата история“. [23] В увода автора се спира на важния проблем за националното и международното във фолклора. Излагайки историята на научните изследвания върху мотива на кръвосмешаването, (в античната литература Едип цар) проф. Драгоманов се спира накратко върху трите главни теории във фолклора: митологично-племенната, литературно-интернационалната и антропологичната, за да покаже тяхната относителна правдивост. Той стига до извода, че славянските и българските версии на сагата са възникнали от устно заемане от византийски апокрифи. [24]

Навлизайки все по-дълбоко в изучаването на българските народни вярвания и поетични саги, проф. Михайло Драгоманов се спира в петата и шестата студии на „Забележки върху славянските религиозни и етически легенди“ [25]. Той изучава именно легендите за Божието правосъдие в първата част за еволюцията на народните идеи върху света, Бога и нравите. За да направят тази морална повеля по-нагледна, разказвачите са прибегвали до повествование, познато и в българската народна словестност с дълбока поука и нежна поезия. Във втората част [26] авторът започва с интересната българска легенда за сътворението на света, публикувана още през 1868 г. в сп. „Общ труд“, издавано в Болград и повторена в друг вариант в „Периодично списание“ от 1884 г. Той пише: „По-голямата част от известните досега разкази с подобно съдържание, записани у разните славянски и неславянски народи... приличат доволно близо на българските и украинските варианти“. Проф. Драгоманов е убеден, че древните и по-нови

легенди идват в България от Азия чрез посредничеството на арменските павликяни и определя точното отношение на устните български разкази към богомилските апокрифни повести. Чрез павликянството и богомилството в България проникват чужди философско-религиозни построения, които намират благодатна почва в апокрифната книжнина и допринася много за разпространението на дошлите отдалеч митове и етически легенди. Украинският професор успява да покаже с голяма проникателност ролята на богомилството при създаването на българските легенди. Изследванията на българските религиозни легенди довеждат проф. Михайло Драгоманов до извода за голямото им сходство с украинските легенди. Във връзка с това той поставя справедливо въпроса, че такава важна област от народознанието, каквото е народното творчество трябва да се изучава непременно не само от фолклористи, но и от историци, психолози, искусствоведи и други. [27]

Проф. Петър Динев обобщава научните постижения на студиите на проф. Михайло Драгоманов, отпечатани в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ със следната оценка: „В тези студии Драгоманов използва голям фактически материал, прави многобройни съпоставки и сравнения, открива близост между легендарни теми и сюжети на най-далечни народи и епохи, проследява пътя им от Изток към Запад. Драгоманов търси изворите за легендите не само в устни приказки и предания, но и в книжовни произведения; изобщо често се спира на апокрифите, които са оказали силно влияние върху народните среди. Изследвайки българската легенда за сътворението на света, Драгоманов отхвърля твърдението на някои славянски учени, че тук се касае за остатъци от старата славянска митология, но потърсва извора на тази легенда в дуалистичните учения, разпространени в Азия и се докосва до учението на богомилите. Навсякъде той прави обширни научни екскурси, привеждайки богат материал“. [28]

Без да отхвърля специфичния национален характер на българския фолклор, както и на фолклора на всеки друг народ, проф. Драгоманов се отнася критично към националната ограниченост на фолклора. Между фолклора на различните народи няма големи прегради, за които говорят изследователите с националистични позиции – заявява проф. Драгоманов в редицата свои студии по българския фолклор. Това негово гледище е правилно, но не бива в никакъв случай да се подценява националната специфика на фолклора на всеки народ. Все пак украинският учен не е могъл да се абстрахира напълно от „книжното“ изучаване на фолклора и това е една от неговите слабости във фолклорните му студии. В статията си „Българските трудове на Драгоманов“ Иван Франко дава висока оценка за проф. Драгоманов като фолклорист, в която изказва и радостта си, че българските студенти и млади учени имат възможност да се

школуват при такъв крупен учен и преподавател. [29]

През 1925 г. проф. Йордан Иванов в труда си върху богомилски книги и легенди пише: "Бъдещите изследователи на проблема ще подкрепят повечето от тезите на Драгоманов... устните български легенди за сътворението на света са от чужд произход, те са привнесени по устен път от дуалистите (богомилите) за прекарване и закрепване на тяхното дуалистично учение сред малокнижните българи". [30]

Тези етнографски студии на проф. Михайло Драгоманов са пропити с дълбока любов към народа и неговото словствено творчество. Михаил Арнаудов определя тяхното значение така: "Няма по-добра школа за оногова, който иска да се сроди с тайната на народната поезия и на народния мироглед, отколкото прочитът на тези увлекателно написани фолклорни студии, гдето проличава всичката солидна култура на учения, негована необикновена ерудиция и неговата отзивчива за копненията и търсенията на народа душа. Науката е за Драгоманов не само една чисто умствена операция, не само студен разбор на факти и идеи, а и въпрос на деятелна хуманност, въпрос на сближение с гения на простия народ, въпрос на вяра в добрите заложби и в културната мисия на селянина, когото ние сме длъжни да подтикнем към самосъзнание и да го подготвим за нов живот. Фолклорът е по такъв начин както предмет на сериозни научни обяснения, така и път на симпатии към народа и средство за неговото социално и просветно въздигане". [31]

Като фолклорист и етнограф проф. Михайло Драгоманов се ползва с голяма популярност сред учените от Европа и преди всичко в славянските народи. Неговите студии, статии и реферати са публикувани във френски, италиански и английски издания, а в Русия някои от тях излизат с псевдоним. Докато на Лондонския конгрес на фолклористите проф. Драгоманов е избран за член на Международния съвет на фолклорното дружество, западноукраинските националисти като Огоновски, Барвински и други не допускат материалите на проф. Михайло Драгоманов да се печатат в "Научните записки" на Научното дружество "Тарас Шевченко" в Львов. [32] Необходимо е да отбележим и неговата студия, озаглавена „Старите харти на свободата“, която обобщава неговите политически виждания.

Научните трудове на проф. Михайло Драгоманов в областта на фолклора и сравнителното литературознание, писани и публикувани в София, представляват истинска школа за младите български фолклористи и литературоведи от края на XIX век. Силното влияние на проф. Драгоманов се установява от най-крупните изследователи на българския фолклор – проф. Иван Шишманов, който с гордост подчертава, че е негов студент, както и акад. Михаил Арнаудов. Посочените двама български учени са и първите и най-крупни украинисти в България. По този начин бележитият украински учен най-тясно се свързва с българската наука. Последните шест

години от живота му, прекарани в България, когато той е в разцвета на силите си, неговото общуване с преподавателите от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, пряката помощ, която им оказва, непосредственият му досег с българската академична младеж дават своето отражение в развитието на младата българска наука и по-точно на българската фолклористика.

Присъствието в България на толкова известен политически и научен деец, какъвто е проф. Михайло Драгоманов, предизвиква големия интерес на българската културна и научна общественост към украинската култура и литература, към историята на украинския народ. Благодарение дейността на проф. Драгоманов в България стават известни имената на велики и видни украинци като: Григорий Сковорода, Микола Костроманов, Сидир Воробкевич, Иван Нечуй-Левицки, Иван Франко, Михайло Павлик, Олена Пчилка, Леся Украинка и други.

Трябва обаче да посочим, че в България проф. Михайло Драгоманов не е можел да се посвети изцяло на преподавателска и научна дейност. Трайните връзки, които той поддържа с демократичната украинска интелигенция в Австро-Унгария, начело с Иван Франко и Михайло Павлик не дават възможност на проф. Драгоманов да се оттегли напълно от украинския обществено-политически живот, още повече че в Галиция е основана Украинска радикална партия, ръководена от двамата. От България украинският учен взема активно участие в организирането и дейността на тази партия. Той набавя средства за партийните органи - списанията "Народ" и "Хлібороб", изпраща редовно за тези издания статии, посветени на борбата на украинският народ за независимост и самоопределение.

На страниците на двете списания се разгръща гореща борба с тъй наречените "новоеровци", част от украинските националисти, които обявяват, че се отричат официално от всякаква политическа дейност и работят за повдигането на националното и културното съзнание на украинския народ с помощта на националната литература, култура и изкуство. Страстният публицист проф. Михайло Драгоманов пише много остро полемични статии, в които разобличава "новоеровската" политика. Тук можем да споменем само най-добрите му статии по тази тематика като: "Неполитическа политика" (1890 г.), "Странни мисли по украинския национален въпрос" (1892 г.), "Дългите уши на най-новата ера" (1893 г.), "Лъжата не е просвета" (1892 г.), "Писма от Отвъдднепърска Украйна" (1893-1894 г.) и много други. Проф. Михайло Драгоманов разобличава тази "неполитична политика", характеризирайки я като глупава и вредна за народа, тъй като отвлеча вниманието на украинците от решаването на социалните и националните проблеми. [33]

Преподавателската и научната дейност на проф. Михайло Драгоманов в България е високо оценявана от академичните, културните и обществени среди. За последните шест години от живота си в София

професорът е отправял много доброжелателни критични бележки по отношение работата на Софийския университет и Народната библиотека, но всички засегнати с благодарност се корегират и той няма в София нито един сериозен конфликт. Но не така стоят нещата за него в международен план. Руското правителство отчита факта, че в България има много политически емигранти, които работят против руския царизъм. Знаем, че дипломатическите отношения между Княжество България и Русия са прекъснати за годините 1887-1896 г., а точно по това време проф. Драгоманов живее в София. Нямайки възможност за пряк натиск върху България, руската дипломация се опитва да реши въпроса за политическите емигранти чрез Австро-Унгария. Австрийските власти също смятат проф. Драгоманов за свой враг, тъй като го имат за основен подскрекател на борците за украинска независимост в Галиция. Известна е оживената кореспонденция между дипломатите на Русия и Австро-Унгария, както и между Австро-Унгария и България. От тези преписки се разбира, че е съставен списък на руските емигранти, които чрез австрийско посредничество трябва да бъдат екстрадирани от България в Русия. На трето място в списъка е името на проф. Драгоманов. [34]

Българското външно министерство започва да се огъва под австрийския натиск, прокрадват се слухове, че Министерството на народното просвещение няма да поднови изтичащия през октомври 1892 г. договор на проф. Михайло Драгоманов като преподавател в университета. Провежда се разговор и с именития професор при евентуален отказ да се подпише нов договор, той да остане като хоноруван преподавател в университета и сътрудник на "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина". Проф. Драгоманов отхвърля за себе си този вариант и заявява, че ако не подпише нов договор с университета, ще напусне България. В свое писмо до Иван Франко от 9 октомври 1892 г. той пише: "Попаднах като заек в клопка". Но тук е решителната намеса на българската академична и културна общественост, правителството на България отхвърля нотата на Австро-Унгария и в края на октомври 1892 г. проф. Михайло Драгоманов подписва нов тригодишен договор със Софийския университет. Това му дава спокойствие и възможност да се отдаде с още по-голяма енергия на педагогическа и научна дейност. [35]

През 1894 г. Михайло Павлик, Иван Франко и техните съратници организират в гр. Лвов 30-годишен юбилей на обществено-политическата и литературно-научната дейност на проф. Михайло Драгоманов. В чест на юбилея е организирано специално културно-просветно дружество "Просвета", което свиква народно събрание (вече). На това събрание говорят Михайло Павлик, Иван Франко, Васил Стефаник, украински, руски, полски, чешки интелегенти. Юбилеят в Лвов донесъл на проф. Михайло Драгоманов радостни изживявания. Тези тържества показали, че дейността му е призната и

оценена от прогресивните кръгове на украинския народ, че фолклорните му трудове са спечелили висока оценка на научната общественост в цяла Европа. Леся Украинка в писмо до Михайло Павлик пише, че юбилеят в чест на проф. Драгоманов е "...наистина празник на осъзнаваща се Украйна". [36]

Акад. Михаил Арнаудов дава оценка за делото на проф. Михайло Драгоманов в България, макар че не е бил негов студент, но чрез знанията и уменията, получени от Драгомановия студент проф. Иван Шишманов, той се смята за Драгоманов ученик и последовател. Ето какво пише акад. Арнаудов: "...личности като Драгоманов са истинска необходимост за един народ, в периода на националното му и културно въздигане и че Драгоманов с правото си е спечелил титлата на голям украинец и един от най-заслужилите дейци за свобода и взаимност на славянските народи. Прави са някои чистокръвни руси, които по случай юбилея му пишат от Лондон: "Михаил Петрович беше и остава украинец по душа и сърце. Но живата и гореща любов към своя народ ни на минута не го правеше тесен националист... Напротив, той принадлежеше на цялото славянско семейство в същата мярка, както и на своята Украйна. Украйна... може да се гордее с това, че в трудната епоха на формиране на политическите партии в Русия, тя изтъква Драгоманов като един от най-крупните политически мислители на нашето време". Това признание е ценно поради истинското уважение, което то показва.

Ние, българите, имаме повече от всички други славяни, освен украинците, причини да бъдем признателни на един учен мъж, който е нещо повече от учен, и на един учител, който не пренебрегва заради книгите живота. Нека не забравяме, че Драгоманов не само пише история, но и прави история. Така е било при не един крупен народен мислител някога и сега. И когато такъв учен, с усет за реалните обществени и национални отношения, говори на една младеж, той може да я напъти към правилни схващания, към идеализъм, потвърден от опита, към чувство за дълг спрямо нацията. Не суха книжовна мъдрост, а знание, свързано с воля и дела, проповядва Драгоманов и този негов урок го прави за слушателите му у нас "ратник за свободата на мисълта" и въодушевен "учител на истината". Че той дава на младата ни историческа и фолклорна наука няколко образцови изследвания, на които сашколувани и ще школуват новите поколения учени, това е другата страна на заслугите му към българския народ... Както някога сънародникът на Драгоманов – Юрий Венелин, закарпатски украинец – запалва първата искра на нашето национално прозрение, изучаването на нашето родно минало и нашата живо старина, с което ускорява Българското възраждане, така половин век по-късно историкът Драгоманов – довежда науката за нашето народно творчество до нови съвременни хоризонти". [37]

В заключение ще цитираме част от надгробното слово, произнесено от

бесарабския българин проф. Димитър Агура като представител от преподавателите на Софийски университет "Св. Климент Охридски": „Проф. Михайло Драгоманов принадлежи по своята дейност не само на Украйна, а на цял свят и България е честита, че след като се ползва за своята младеж в течение на шест години с неговите знания, може да прегърне в недрата си останките, скъпите останки на този велик труженик на науката. Той е заслужил стократно правото на гражданство в нашата земя“.[38]

Проф. Михайло Драгоманов е погребан в Централните софийски гробища. На 11 август 1930 г. тленните останки на украинския професор са препогребани на същото място при стечение на много украински емигранти, а също и български интелектуалци. [39] На проф. Михайло Парашчук е възложено да изработи паметник на гроба на проф.

Драгоманов. Този паметник е открит на 30 октомври 1932 г. На тържеството присъства Лидия Шишманова, (дъщеря на проф. Драгоманов) проф. Парашчук, проф. Олександр Шулгин, акад. Михаил Арнаудов, председател на Укратино-българското дружество и много активисти, а също и много членове на Украинското дружество "Украинска Громада в България" [40]

Проф. Михайло Драгоманов допринесе много за взаимното културно опознаване и обогатяване на украинския и българския народи, за формирането на художествено-естетическа система в българската фолклористика и литература, за създаването на българска научна преса и научните институции Софийския университет "Св. Климент Охридски" и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София.

Списък на използваната литература:

1. Михайло Драгоманов. Духовност и свобода. Избрани статии, дневник и писма на учения. София, 2005, с.8-11.
2. Шишманов, Иван. Значението и задачите на нашата етнография. // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, София, 1889, с. 43.
3. Михайло Драгоманов. Духовност..., с. 12.
4. Пак там, с. 13.
5. Пак там, с. 14.
6. Пак там, с. 15.
7. Пак там, с. 16-17.
8. Арнаудов, Михаил. Ив. Д. Шишманов. // Известия на Етнографския музей в София. Т. VIII-IX, София, 1920, с. 18.
9. Романченко, И. и Д. Заславски. Михайло Петрович Драгоманов. // Исторически преглед, София, 1965, кн. 5, с. 83.
10. Михайло Драгоманов. Духовност..., с. 42-43.
11. Алманах на Софийския университет 1888-1928. София, 1929, с. 54
12. Михайло Драгоманов. Духовност..., с. 41-57
13. Пак там, с. 51.
14. Романченко, И. и Д. Заславски. Михайло Петрович Драгоманов., с. 86.
15. Пак там, с. 85.
16. Пак там.
17. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София, 1889, Т. I, 66-96.
18. Арнаудов, Михаил. Очерци по български фолклор. София, 1968, Т. I, с. 382-383.
19. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. (СБНУНК) София, 1890, Т. II, с. 132-181 и 1890, Т. III, 206-246.
20. Арнаудов, Михаил. Очерци... с. 384-387.
21. Сборник ... (СБНУНК). София, 1891, Т. IV, 257-270.
22. Арнаудов, Михаил. Очерци... с. 389-391.
23. Сборник... (СБНУНК) София, 1891, Т. V, 257-270.
24. Арнаудов, Михаил. Очерци... с. 384-387.
25. Сборник... (СБНУНК) София, 1892, Т. VII, с. 245-312.
26. Сборник... (СБНУНК) София, 1892, Т. VIII, с. 257-314; София, 1894, Т. X, с. 3-68.
27. Арнаудов, Михаил. Очерци... с. 389-391
28. Пак там, с. 391-396.
29. Диников, Петър. Български фолклор. София, 1972, Т. I, с. 129.
30. Романченко, И. и Д. Заславски. Михайло Петрович Драгоманов..., с. 85.
31. Иванов, Йордан. Богомилски книги и легенди. София, 1925, с. 382.
32. Романченко, И. И. Заславски. Михайло Петрович Драгоманов..., с. 85.
33. Пак там, с. 84
34. Пак там.
35. Пак там.
36. Пак там, с. 86.
37. Арнаудов, Михаил. Очерци..., с. 399-400.
38. Караиванов, Никола. Димитър Агура – първостроител на българската историческа наука.// Първостроителят, ученият, човекът. София, 2004, с. 18.
39. Централен държавен архив, София, фонд 1717К.
40. Пак там.

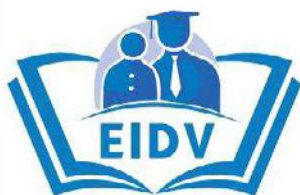
www.termal-podhajska.sk

Відпочинок в Європі

EIDV організовує літні табори, виставки картин, культурні та спортивні заходи в Словаччині та Польщі.

Потужні організаційні можливості, власна та партнерська матеріально-технічна база дозволяє врахувати всі потреби замовника.

EIDV здійснює оздоровлення в пансіонаті, що дозволяє поєднати відпочинок та роботу.

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Інформація для авторів

Шановні науковці!

Здійснюється підготовка до друку збірки наукових праць «Європейська наука», в якій можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора філософії і доктора наук.

Необхідні елементи статті:

- фотокартка;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- формулювання мети статті;
- виклад основного матеріалу дослідження;
- висновки;
- бібліографія
- анотація англійською мовою.

Вимоги до оформлення статей:

■ електронний варіант статті в редакторі Word – 2003, у форматі дос. словацькою, польською, чеською, українською, російською чи англійською мовами;

■ текст на аркуші А – 4, розмір шрифту 14, інтервал 1,5; поля: зліва – 30 мм; праворуч – 15 мм; знизу і зверху – 25 мм.

Розміщення на сторінці:

- В лівому верхньому кутку фотокартка.
- В лівому верхньому кутку УДК. В правому верхньому кутку повністю прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, електронна адреса – мовою статті та англійською мовою.
- Через один інтервал посередині тексту великими літерами та жирним шрифтом назва статті (українською та англійською мовами).
- Далі через один інтервал анотація (20-30) – українською та англійською мовами, які подаються з абзацу після назви статті, через 1 інтервал, кегль 14, шрифт – курсив; ключові слова – жирним шрифтом.
- Анотація англійською мовою з назвою статті обсягом 0/3 сторінки, 12 кегль, 1,5 інтервал (до 3 тисяч знаків).
- Обсяг статті не менше 0,3 друк. аркуша (8 сторінок без літератури).
- Посилання на наукову літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 80].

Через рядок після тексту статті після слова «БІБЛІОГРАФІЯ» в алфавітному порядку подається бібліографія відповідно до загальноприйнятих вимог щодо бібліографічного опису наукової літератури (див. журнал «Бюлетень ВАК України». – 2009. – № 5).

На останній сторінці обов'язково подати відомості про автора із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю), посади, наукового ступеня, вченого звання, місця роботи, наукових інтересів автора, контактних телефонів, електронної адреси та поштова адреса для отримання збірки. Всі дані подаються без скорочень.

До статей осіб, які не мають наукового ступеня, мають додаватися рецензія доктора (кандидата) наук із відповідної спеціальності, засвідчені належним чином.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Information for authors

The scientific journal "Scientific notes. Series: Law" is going to be published, in which results of PhD research or higher can be published.

Requirements for articles:

The article should be written in Ukrainian, Russian or English in the academic style and contain no grammatical errors.

The articles should contain the following elements;

- formulation of the problem;
- analysis of recent research and publications;
- statement of purpose of the article;
- the main material of the research;
- conclusions and recommendations for further research.

Materials are located in the following order:

■ UDC index (separate paragraph left aligned);

■ the full name, patronymic and the surname of the author / authors (independent paragraph right aligned); academic rank, academic degree, position (independent paragraph right aligned); place of work: the name of the institution, the name of the place (if it is not included into the name of the institution), the country (for foreign authors), personal e-mail address (a separate paragraph right aligned);

■ the title (bold type, capital letters, a separate paragraph without indenting, center aligned after one interval) in Ukrainian and Russian;

■ short abstract in Ukrainian and Russian (italics, separate paragraph) with key words (5-10) after it (bold type, a separate paragraph);

■ text of the article (Word - 2003, Times New Roman 14pt, interval 1,0, margins: left - 30 mm; right - 15 mm; top and bottom - 25 mm; 8-12 pages in Ukrainian, Russian or English). The amount of the article – not less than 0,5 quires. (8-12 pages without list of references);

■ list of references under the title "BIBLIOGRAPHY" in alphabetical order, provided according to common requirements for bibliographic description of scientific literature (see Journal "Bulletin of VAK Ukraine". - 2009. - № 5). Bibliographic references must be in square brackets. The first numeral is the number of the source in the literature, the second is the page number e.g. [5, p. 80];

■ title and abstract in English (Times New Roman 12pt, interval 1,5, 1 page).

The last page must provide information about the author (the full name, patronymic and the surname, academic rank, academic degree, position, place of work and scientific interests of the author, telephone number, email address and mailing address for collection. All data are presented without contractions.

Authors who have no academic degree, have to add a review of the article from a PhD degree holder in a relevant specialty properly certified.

The editorial reserves the right to review, edit, and reduce and reject the articles. The reliability of the facts, statistics and other information in the articles is the responsibility of the author.

VÝCHODOEURÓPSKA AGENTÚRA PRE ROZVOJ n.o.
EASTERN EUROPEAN DEVELOPMENT AGENCY n.o.

Za humnami 508/28
941 48 Podhájska
SLOVENSKÁ REPUBLIKA

web: <http://www.eeda.sk>

e-mail: eeda@eeda.sk

+421 905 450 765

Riaditeľ Východoeurópskej agentúry pre rozvoj, n.o.

Generál poručník ICCOCRIM Dr.h.c. mult. JUDr. Jozef ZAŤKO,

Honor. prof. mult.

Všeobecne prospešné služby agentúry:

- Spolupráca s domácimi, európskymi a svetovými inštitúciami a organizáciami /poskytovanie služieb v oblasti vzájomnej výmeny informácií, kontaktov, vzdelávania a rozvoja na medzinárodnej úrovni/.
- Rozvíjanie aktivít na podporu rozvoja východoeurópskeho priestoru /podpora zvýšenia konkurencieschopnosti, zamestnanosti a flexibility organizácií a inštitúcií, ako aj pracovnej sily vo východoeurópskom priestore/.
- Zvyšovanie mobility pracovnej sily východoeurópskeho priestoru prostredníctvom organizovania stáží a praxe v organizáciách európskeho priestoru.
- Podpora študijných stáží a mobility študentov z východoeurópskeho priestoru za účelom zblížovania a spoznávania kultúrnych odlišností jednotlivých regiónov.
- Organizovanie medzinárodných kultúrnych a športových aktivít za účelom poznávania multikulturálnych odlišností.
- Poskytovanie zdravotnej starostlivosti, sociálnej pomoci a humanitárnej starostlivosti /poskytovaním služieb v oblasti humanitárnej a sociálnej pomoci pre vybrané skupiny obyvateľstva prostredníctvom programov v oblasti ľudských zdrojov, zdravotníctva a iných/.
- Služby na podporu regionálneho rozvoja a zamestnanosti /prostredníctvom poradenských, konzultačných, vzdelávacích služieb a aktívnych opatrení trhu práce, ktoré podporia zamestnanosť, ako aj služieb orientovaných na spoločenský rozvoj a spoluprácu medzi regiónmi Európskej únie/.
- Ochrana zdravia obyvateľstva, tvorba a ochrana životného prostredia.
- Tvorba, rozvoj, ochrana, obnova a prezentácia duchovných a kultúrnych hodnôt.
- Ochrana ľudských práv a základných slobôd, rovnosti mužov a žien.
- Vzdelávanie, výchova a rozvoj telesnej kultúry /organizácia školení, seminárov, kurzov, konferencií zameraných na zvyšovanie úrovne celoživotného vzdelávania, ako aj zvyšovanie fyzického zdravia obyvateľstva/.
- Spolupráca s domácimi, východoeurópskymi a svetovými vzdelávacími inštitúciami.
- Podpora vedy a výskumu, kontaktov a spolupráce v oblasti vedy a výskumu, popularizácia vedy na verejnosti.

- Vydavateľská činnosť.
- Využitie obnoviteľných zdrojov energie /služby v oblasti využívania obnoviteľných zdrojov energie, propagácia týchto zdrojov, ako aj možnosti financovania aktivít/.
- Trvalo udržateľný rozvoj vidieckych oblastí /prostredníctvom služieb pre vidiecke oblasti, samosprávy, s dôrazom na agroturistiku a zvyšovanie cestovného ruchu v spolupráci s malými a strednými podnikateľmi/.
- Podpora regionálneho marketingu a reklamy.
- Podpora marginalizovaných skupín a ich integrácia do spoločenského, pracovného a rodinného života.
- Podpora budovania infraštruktúry v školskej, zdravotníckej, kultúrnej a sociálnej oblasti v úzkej spolupráci s existujúcimi organizáciami.

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Організація конференцій

EIDV спільно з провідними європейськими вищими навчальними закладами Чехії, Словаччини, Польщі та України щорічно організовує низку наукових заходів: конференції, круглі столи, форуми, з'їзди.

В арсеналі **EIDV** багатий організаційний та комунікаційний досвід залучення партнерів та спонсорів, аналітичне супроводження підготовки наукових заходів.

Фахівці **EIDV** забезпечать організацію проведення Вашого наукового заходу.

В листі укажіть: формат заходу, період, кількість осіб, необхідність публікації матеріалів, необхідність видачі сертифікатів.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затко

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Навчання в Європі

EIDV запрошує на навчання в провідних європейських ВНЗ Чехії, Словаччини, Польщі, випускників середніх шкіл та коледжів.

З **EIDV** Ви здобудете підготовку на рівні бакалавра, магістра або доктора філософії (PhD).

Навчання проводиться за державним замовленням (безкоштовно), контрактом, або за грантовими проектами.

Забезпечуємо проживання в гуртожитках, оформлення всіх необхідних документів.

EIDV забезпечує супровід бажаючих навчатись у європейських вишах від вибору закладу до отримання студентського квитка.

В листі укажіть спеціальність та освітній ступінь який прагнете здобути.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затько

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Видання книжок

В **EIDV** можна опублікувати результати Вашої роботи: монографію, колективну працю, навчальний посібник з наданням ISBN Словаччини, Сербії або України.

В листі укажіть: обсяг аркушів, кількість примірників, тверда або м'яка палітурка, необхідність коректури.

Ви можете придбати видання **EIDV**.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затко

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Стажування в Європі

EIDV спільно з виробничими комплексами провідних установ Словаччини і Польщі забезпечує стажування фахівців різних профілів - науковців, викладачів, державних службовців тощо.

EIDV надає можливість проходження короткотермінового та довготермінового стажування.

В листі укажіть напрям стажування, необхідність отримання сертифікату, додатку з дисциплінами.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затко

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Підвищення кваліфікації

EIDV проводить курси з підвищення кваліфікації для науково-педагогічних працівників університетів, академій, інститутів, коледжів та шкіл.

В листі укажіть напрям підвищення кваліфікації, зміст курсу, термін підготовки, необхідність отримання сертифікату (диплому), додатку з дисциплінами.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затко

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

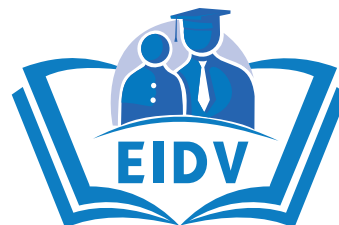
Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Журнал «Європейська наука»

EIDV видає журнал «Європейська наука» - «Európska veda»

Тексти публікацій мають відповідати вимогам МОН України щодо оприлюднення результатів дисертаційних досліджень в міжнародних фахових виданнях. В листі укажіть: науковий напрям публікації, обсяг аркушів публікації, кількість примірників журналу, яку Ви бажаєте отримати, необхідність коректури тексту.

EIDV надає можливість розміщення інформації про Вашу діяльність на сторінках журналу. Ви можете придбати інші видання **EIDV**.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затько

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

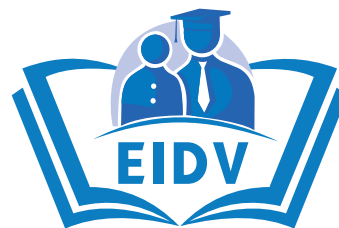
Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Мовні курси

EIDV проводить мовні курси з вивчення словацької та польської мови.

Курси базуються на провідних методиках вивчення іноземних мов. Адаптація майбутніх студентів європейських ВНЗ є психологічно і мовно складним процесом. Тісне спілкування з носіями мови, в їх рідній країні забезпечить швидке і якісне засвоєння мовних навичок.

EIDV Організовує семінари, літні школи для абітурієнтів, які бажають навчатись в Словаччині та Польщі. З дітьми працюють психологи, філологи та юристи.

В листі укажіть напрям і зміст курсу, термін, необхідність отримання сертифікату, додатку з дисциплінами.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затько

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:
Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:
+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:
Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Відпочинок в Європі

EIDV організовує літні табори, виставки картин, культурні та спортивні заходи в Словаччині та Польщі.

Потужні організаційні можливості, власна та партнерська матеріально-технічна база дозволяє врахувати всі потреби замовника.

EIDV здійснює оздоровлення в пансіонаті, що дозволяє поєднати відпочинок та роботу.

В листі укажіть напрям і термін заходу.

EIDV – Ваш європейський партнер

Головний офіс – Словаччина:

Йозеф Затко

Tel: +421 905 450 765

www.eidv.eu

e-mail: eidv@eidv.eu

SKYPE: eeda.zatko

www.facebook.com/jozef.zatko1

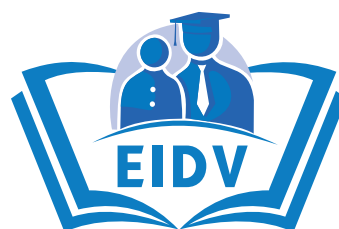
Представництво в Україні:

Сергій Петков

Tel: +380 668 047 077

e-mail: svpetkov@ukr.net

www.facebook.com/Petkov.Sergey

EURÓPSKY INŠTITÚT ĎALŠIEHO VZDELÁVANIA
EUROPEAN INSTITUTE OF FURTHER EDUCATION

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska - Slovensko
+421 905 450 765

Adresa:

Za Humnami č. 508/28
941 48 Podhájska

IČO: 42334390
DIČ: 2023768912

Kontakt:

+421 905 450 765
eidv@eidv.eu
www.eidv.eu

Bankové spojenie:

Číslo účtu: 4022107085/7500
IBAN: SK43 7500 0000 0040 22107085
SWIFT: CEKOSKBX

Medzinárodný výbor pre boj s organizovaným zločinom, terorizmom a korupciou ICOCRIM vykonáva svoju činnosť od r. 1998. V začiatkoch sa jeho ústredie nachádzalo v nemeckom meste Bochum, od decembra 2004 sídli adresou 151, Rue de Monmart, 75002, Paris, France. V súlade so Stanovami, hlavným cieľom Medzinárodného výboru je súčinnosť so zákonodárnymi orgánmi a so silovými štruktúrami krajín, ktoré sú členmi OSN a Európskej Únie. Jedná sa o aktivity súvisiace s profylaktikou (preventívnou, kontrolnou a nastavovacou činnosťou) k osobitne závažným zločinom súvisiacich s medzinárodným terorizmom, medzinárodným organizovaným zločinom a taktiež korupciou, v súlade s právnymi normami týchto krajín a s rozhodnutiami orgánov vedenia OSN a EÚ.

Jedným z cieľov medzinárodného výboru je podpora štátnych, medzištátnych, spoločných, cirkevných a iných organizácií, právnych subjektov a súkromných osôb v boji proti protiprávnym aktivitám, cestou zberu, spracovania a účinného využívania informácií, ktoré sú nutné pri profylaktike a pri vyriešení zločinov a protiprávných aktivít.

Medzinárodný výbor riadi svoju činnosť výlučne so spoločensko-prospešnými cieľmi, pracuje na základoch obetavosti a na nekomerčných základoch, s cieľom splnenia zadaných cieľov a úloh. Výbor uskutočňuje široké spektrum aktivít: právno-preventívne, informačné, právne, konzultačné, vzdelávacie, vedecko-výskumné a iné aktivity, ktoré sú povolené legislatívou pre mimovládne združenia.

ICOCRIM sa riadi týmito medzinárodnými dohodami:

- Všeobecná deklarácia ľudských práv OSN (Charta ľudských práv),
- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach.
- Dohovor OSN proti nadnárodnému organizovanému zločinu.
- Globálna protiteroristická stratégia OSN prijatá rezolúciou 1781, na 5795-om zasadaní OSN v decembri 2007.
- Dohovorom OSN proti korupcii.
- Medzinárodný kódex o pravidlách správania sa štátnych predstaviteľov prijatý rezolúciou 51/59 na 82-om plenárnom zasadaní Generálneho výboru OSN z decembra r. 1996.

ICOCRIM
www.icocrim.sk

www.termal-podhajska.sk

Penzión TERMÁL
PODHAJSKA

Penzión TERMÁL sa nachádza v katastri obce **Podhájska**, ktorá sa dostáva do povedomia našich a zahraničných turistov vďaka geotermálnemu prameňu silne mineralizovanej vody v hĺbke 1900 m (voda má pri ústí teplotu 80° C a výdatnosť 50 litrov za sekundu), okolo ktorého sa na 12 ha rozprestiera areál termálneho kúpaliska. Voda z geotermálneho prameňa má blahodárne účinky na celý organizmus. Podrobné štúdie preukázali, že má hlbšie a trvalejšie regeneračné efekty ako voda z Mŕtveho mora. Účinky tejto termálnej vody využíva k regenerácii celá rada športovcov z rôznych športových odvetví, a preto Vás do mikroregiónu TERMÁL pozývame.

Penzión TERMÁL Podhájska

941 48, Podhájska Za humnami 508/28 časť Belek

Slovenská republika

Mobil:

+421 905 369 138 - rezervácia

+421 905 450 765

E-mail: penzion.termal.podhajska@gmail.com

www.termal-podhajska.sk

Podhájska - Mŕtve more uprostred Európy

Mŕtve more je bezpochyby raritou na našej planéte. Leží neuveriteľných 400 metrov pod hladinou mora. Ak by ste chceli vyskúšať jeho blahodarné účinky na celý organizmus, nemusíte cestovať až do Jordánska či Izraela. Veľké množstvo jódu a brómu, ktoré priaznivo pôsobia na celý nervový systém, síry a horčíka, ktoré pomáhajú liečiť kožné choroby, či draslíka priaznivo pôsobiaceho na artritídu a reumu, nájdeme vo vysokej koncentrácii aj na Slovensku – v termálnej vode v Podhájskej.

Slovensko je svetoznáme prírodnými geotermálnymi prameňmi, ktoré majú liečivé a relaxačné účinky na ľudský organizmus. Väčšina z nich je už niekoľko storočí využívaná pre kúpeľnú liečbu. V poslednej dobe sa ku nim pridalo niekoľko nových termálnych kúpalísk a aquaparkov, orientovaných pre širokú verejnosť. Na Slovensku sa nachádza viac ako 1200 prameňov minerálnych vôd a takmer niet oblasti, v ktorej by sa nevyskytovali. Mnohé z minerálnych prameňov sú termálne a vyrástli pri nich obľúbené liečebné i rekreačné zariadenia.

Liečebné kúpele sú miestom stretnutí všetkých generácií vo všetkých ročných obdobiach. Wellness je dnes modernou metódou starosti o seba samého. Termálne kúpalisko Podhájska je takouto oázou. Tu načerpáte stratenú energiu, zabránite duševnej vyčerpanosti liečivým účinkom vody, perličkovým kúpeľom, cvičením vo vode, masážami rôzneho typu...Termálne kúpalisko s vodou neobyčajne veľkej mineralizácie a teploty patrí medzi najvzácnejšie v strednej Európe. Podhájska je jednou z najnavštevovanejších kúpeľných a turistických atrakcií na Slovensku. Je malým slovenským morom.

Obec Podhájska sa nachádza na južných výbežkoch Pohronskej pahorkatiny v nadmorskej výške 170 metrov nad morom. Patrí do Novozámockého okresu a do Nitrianskeho kraja. Leží na železničnej trati medzi Levicami a Šuranmi, susedí s obcami Trávnica, Radava, Pozba, Veľké Lovce. Patrí k najstarším obciam na Slovensku. Prvý vrt v obci Podhájska sa realizoval v roku 1973. Výskum sa týkal priestorového rozloženia zemského tepla a bol zameraný na vyhľadávanie hypertermálnych vôd v Západných Karpatoch. Vrtné práce boli ukončené v hĺbke 1900 m. Z tejto hĺbky pod silným tlakom začala chrliť približne 80°C horúca voda s obsahom jódu, ktorý ju sfarbuje do hneda. Uvedené okolnosti prispeli k tomu, že postupne boli vybudované bazény, bufety, celé rekreačné zariadenia. Rozvoj termálneho kúpaliska sa zaznamenáva od prechodu vlastníctva

na obec v roku 1991 a prebieha dodnes. Rozširujú sa atraktívne služby v oblasti ubytovania, bazénov, gastronómie...

Do termálneho kúpaliska Podhájska chodia ľudia za slanou vodou, ktorá je zložením podobná vode z Mŕtveho mora a je jedinečnou svojho druhu v celej Európe. Voda z termálneho prameňa je svetovým unikátom s blahodarnými účinkami na celý organizmus. Podrobná štúdia dokázala, že má dokonca hlbší a stálejší regeneračný efekt, než voda z Mŕtveho mora. Termálna voda má blahodarné účinky na ľudský organizmus, je vhodná na liečenie kožných chorôb, pohybového ústrojenstva, cievnych ochorení, ochorenia dýchacích ciest, zmiernuje bolesti chrbtice, kĺbov, blahodarne pôsobí na doliečenie zlomenín, lieči osteoporózu, psoriázu, reumatické ochorenia. Samotné kúpalisko je otvorené celoročne s prestávkou v apríli, kedy prebieha generálne čistenie bazénov. Sú dodržiavané hygienické normy, o čom svedčí i fakt, že pravidelnými hygienickými kontrolami nebolo ešte zistená žiadna nákaza baktériami, či hubami. Je to zabezpečené i vysokou koncentráciou solí a minerálov, ktoré priamo ničia všetky baktérie. Celoročná prevádzka termálneho kúpaliska v Podhájskej umožňuje návštevníkom vybrať si čas návštevy podľa vlastného uváženia. V bazénoch s termálnou vodou sa ľudia vonku kúpu aj počas zimných mesiacov. Kúpanie v zime má svoje čaro aj keď teplota vzduchu dosahuje -10 stupňov. Odporúčaný čas kúpania v termálnej vode je 20 minút. Teplota vody v termálnych bazénoch sa pohybuje od 33 do 38 stupňov.

Kúpeľný areál má 12 hektárov. V rekreačnej zóne je množstvo bufetov, stravovacích zariadení a športový areál s volejbalovým a tenisovým ihriskom. Komplex dopĺňa zeleň so sochami, ktoré vznikli v areáli na pravidelných sochárskych sympóziách. Nedávno pribudol relaxačno-rekondičný komplex, ktorý poskytuje doplnkové služby ako masáže, vodoliečbu, elektroliečbu, saunu, fitness, solárium, thajskú masáž či bioenergoterapiu. Okrem bazéna s termálnou, silne mineralizovanou vodou s celoročnou prevádzkou sa tu nachádzajú ďalšie 3 bazény, z toho 2 plavecké, detský bazén, tobogan, prírodné solária, športoviská, ktoré sa využívajú hlavne v lete.

Hoci je táto oblasť vhodná pre rekreáciu, zájazdy, školy v prírode, regeneračné pobyty výkonnostných športovcov, Podhájska má svoju prioritu pre ľudí túžiacich prežiť svoju dovolenku v tichom, peknom prostredí. Krásne prírodné prostredie južných výbežkov Pohronskej pahorkatiny vytvára ideálne podmienky na vychádzky do okolitých lesov či už peši alebo na horských bicykloch. V zimnom období sú tu vhodné terény na sánkovanie a bežecké lyžovanie. Okolie obce je skutočne čarovné. Turistickými chodníkmi možno navštíviť historické pamiatky v okolí, napríklad zrúcaniny paulínskeho kláštora na

Mariánskej Čeladi. Mariánska Čelad' je malá pustatina patriaca k Veľkým Lovciam, obci v novozámockom okrese. Nachádza sa tu nálezisko z doby bronzovej. Navštíviť sa oplatí aj neďaleké Nové Zámky, Levice, Nitru. Krásnym spestrením môže byť aj výlet do arboréta v Tesárskych Mlyňanoch, kde sa nachádza viac ako 2300 druhov vzácnych cudzokrajných drevín. V Hurbanove je zase zaujímavá hviezdáreň.

Dôvodov navštíviť Podhájsku je veľa. Svedčí o tom aj prítomnosť množstva turistov počas celého roku nielen zo Slovenska, ale aj z Česka, Poľska, Nemecka, Rakúska...

O ubytovanie nie je núdza. V obci a jej okolí vyrástli desiatky penziónov, ktoré svojim hosťom poskytujú kvalitné služby.